

Ára 40 dinár

Poštárina plaćena u gotovu

HID

IRODALOM ★ MŰVÉSZET ★ KRITIKA

XVI. ÉVF. ★

APRILIS

★ 1952

DOBRICA TYOSZICS:

Majd megvirrad már...

Részlet a szerző rövidesen magyarul is megjelenő regényéből.

Vuk gyásza elrontotta legtöbbjének, főleg az idősebbeknek; azt az örömét, melyet a csetnik hadtest felett aratott éjszakai nagy győzelem váltott ki belőlük. Senki sem gondolt most az elesett harcosokra, csak Vukot látták mindannyian maguk előtt, amint a hajnal szürkületében halott feleségét vitte az ölében eltemetni. Az emberek általában kerültek a beszélgetést az éjszakai eseményekről, de főleg Vukot kerülték, mintha szégyenkeztek volna valamiért a szemébe nézni. Most másképpen gyűlöltek az elfogott csetnikeket is, akik körülbelül százan lehettek. Andorral és megvetéssel néztek rájuk.

A csetnikekkel megszökött gazdag paraszt képekkel és sárga gyopárból font hoszorúkkal díszített nagy vendégszobájában ott voltak Pávle és Vuk körül mind a három század parancsnokai és politikai megbízottai. Csak Nikola hiányzott, mert ő századával biztonsági szolgálatot teljesített a faluban.

Vuk a szoba sarkában ült a diványon, kezét a térdére ejtette, és fejét lehajtva a padlóra bámult. A többiek körülötte ültek, a házigazda családjának fényképeit nézték és hallgattak. Pávle, kezét hátrátéve, meggörnyedten járt fel-alá a hosszú szobában. Az ő parancsára vártak, hogy elővezessék a foglyokat és megkezdjék kihallgatásukat. Mindannyiuknak kellemetlen volt ez a csend, de senki sem merte figyelmeztetni a politikai megbízottat a feladatra, melyet mielőbb el kell végezniök, mert számítaniok kellett a németek támadására. Pávle szerette volna megnyugtadni Vukot, vigasztaló szavakat keresett, szeretett volna valami olyat mondani, ami meggyőzően és okosan hatott volna, s visszaadta volna Vuk nyugalalmát. De nem talált ilyen szavakat, és így a hallgatás egyre nehezebbé vált.

— Miért nem kezdek már? — szakította meg Vuk a kínos csendet. — Sietni kell, Pávle. Mit csinálunk a foglyokkal, ha megtámadnak a németek? — tette aztán még hozzá szigorúan és tárgyilagosan.

Pávle, mintha másra gondolt volna, derűsen nézett Vukra, aztán elfordította tekintetét és a többiekhez fordulva így szólt:

— Vezessétek be először az angolt! Elvtársak, legyetek komolyak. Hadd lássa, hogy komoly katonasággal van dolga. Én beszélek majd vele. Gomboljátok be zubbonyaitokat, húzzátok szorosra derékszíjaitokat!

Pávle az asztalhoz ült és szigorúan hivatalos pózba merevedett. Szeretett volna minél komolyabb hatást kelteni a szövetséges tisztben, aki népe elárulását szolgálja. A többiek, Vuk kivételével, aki továbbra is komoran és önfeledten ült, megszorították derékszíjukat, begombolták zubbonyukat és leültek. Kellemetlenül érezték magukat a kényszerű rendes öltözékben és a megrendezett komolyságban.

Két partizán bevezette a megkötözöttkezű angolt. Nyugodt volt, kíváncsi szürke szemével jól megnézte az embereket maga körül.

— Oldjátok le kezéről a kötelet és ültessétek le! — szólott Pávle csendesen, miután megnézte magának az embert.

Pávle, aki még az iskolában tanult valamit franciául, s így persze csak gyengén beszélt, bármilyen kellemetlenül érezte is magát az angol előtt hiányos nyelvtudása miatt, mégis kénytelen volt franciául szólni hozzá:

— On egy partizán-alakulat parancsnoksága előtt áll. Egy csetnik hadtest parancsnokságán fogtuk el. Kicsoda Ön?

Az angol először leporolta elpiszkolódott nadrágját, aztán leült és Gyurgyera nézett.

— Mondd meg ennek a kémnek, ne rázza itt a port magáról, mert mindjárt megkötözöm! — szólalt meg Vuk, akit bántott az angol egykedvűsége.

— Hagyd csak. Majd elintézem vele, — felelte Pávle.

— Én ebben az országban a brit közel-keleti parancsnokság összekötő tisztje vagyok a jugoszláv hadsereg mellett, — kezdte az angol ugyanolyan rossz franciasággal.

Pávlénak jólesett, hogy az angol nála is rosszabbul beszél franciául, fölényesen és hidegen elmosolyodott, s a szavába vágott:

— Ez először is nem hadsereg, s a legkevésbé jugoszláv hadsereg. Hazaárulók és gonosztevők bandája ez, amely a partizánok ellen harcol és együttműködik a németekkel. — S Pávle megpróbálta lassan és részletesen elmagyarázni a csetnikek mozgalmának politikai jellegét, célját és munkáját.

— Erről én nem tudtam. Nekem az a parancsom, hogy összekötő tiszt legyek annál a parancsnokságnál, amelyet önök ma éjszaka megsemmisítettek. A politika engem nem érdekel. Tisztán katonai feladatokat kaptam. A jugoszláv kormány szövetségesünk, s hazámnak kötelezettségei vannak iránta. Az önök belső leszámolásához nekünk semmi közünk. Mi támogatjuk mindazokat, akik a nácizmus ellen harcolnak.

— Nem, önök azokat támogatják, akik a nácizmus szolgálatában állnak! — vágott szavába Pávle és megint magyarázni kezdte neki a csetnikek politikáját és a partizánok céljait.

Az angol olyan arckifejezéssel hallgatta, mintha mindezt nagyon jól tudná, és megkérdezte:

— S vajjon ön kommunista?

— Az vagyok!

— És a többi úr itt?

— Ezek itt mind kommunisták, de nem mind azok az alakulatban.

— Nekem a kommunisták nagyon rokonszenvesek. Szeretem és tisztelem a fanatikus embereket.

— Mit mond? — kérdezte Vuk.

Pávle lefordította az angol szavait, mire Gyurgye így szólott:

— Inkább azt mondja meg, miért támogatja Anglia a gyilkosokat és miért dicséri a londoni rádió Drázsát?

Az angol megkérdezte Pávlétól, hogy mit mondott Gyurgye. Pávle lefordította Gyurgye szavait.

— Ez politika. Hazám kormánya ilyen politikát folytat s én nem vagyok illetékes erről nyilatkozni. Katona vagyok — felelte az angol. Gyurgye felé fordulva.

Amikor Pávle a választ tolmácsolta, Gyurgye a fejét csóválta:

— Oreg rókák ezek. Azt hiszi, bennszülöttekkel van dolga.

Az angol a Szerbiában lévő partizán-alakulatok létszáma után érdeklődött és megkérdezte, összeköttetésben állnak-e Titoval. Pávle nem felelt a kérdésre, s elhatározta, hogy befejezi a beszélgetést, majd inkább az angol jelenlétében kihallgat néhány csetniket. Hadd lássa, hogy azok kicsodák. Szándékát közölte a többiekkel, amit azok helyeseltek.

— Elfogtunk egy hivatásos gyilkost, aki beismerte, hogy felkoncolta az embereket. Elmegyek, idekísérem! — mondotta Gyurgye és kiment.

Két másik partizánnal hamarosan visszatért. Egy alacsonytermetű, kócos szőkehajú, sárgaszakállú csetniket kísértek maguk előtt. A csetnik mellényben volt és kék posztóból való ujjasban, melyet fehér zsinórozás díszített, címerek és koronák voltak kivarrva rajta, két ujján pedig a jelmondat: »Szabadság vagy halál«. Térdigérő, magasszárú sárga csizmát viselt, melyen meglátszott, hogy nála magasabb ember lábára készült. Karórája volt, s mellénye zsebéből ceruza és töltőtoll kandikált ki. Övénél, kétoldalt, hosszú ezüst láncon egy-egy tör lógott. Különben fáradt, kiélt arca volt s csillogó, zöld szeme.

Pávle az idegen előtt szégyelte magát és utálattal gondolt arra, hogy az ő nemzetének ilyen fiai is vannak. Az angol csendes kíváncsisággal tekintett hol Pávléra, hol a csetnikre.

— Mi a foglalkozásod? — fordult Pávle a csetnikhez.

Az várt egy kicsit a válasszal, aztán határozatlanul és rekedten így felelt:

— Paraszt vagyok.

— Mennyi a földed?

— Csak házam van.

— És családod?

— Nincs senkim.

— Ez az angol nem hiszi, hogy titeket a tiszték küldenek gyilkolni. Hát most meséld el neki.

— Hajszolnak bennünket, testvér. Nincs erről mit mesélni, mert ezt mindenki tudja... Neki is tudnia kell. Mindenben a tiszték a hibásak. Látod, én...

— Hány embert gyilkoltál?

— Én... egyet se.

— Őszintén beszélj, hiszen mi úgyis mindent tudunk!

— Istenemre mondom, nem gyilkoltam meg senkit. Vászovics kapitány kísérője voltam.

— Ne hazudj! — szólt közbe az egyik partizán, aki elővezette. — Pávle elvtárs, majd idekísérek egyet, aki elmondja, hogy ez mi mindent csinált.

Pávle bólintott. Az angol megkérte, fordítsa le neki a csetnik válaszat. Pávle kérésének eleget tett. S mindjárt ezután bevezettek egy idősebb csetniket, akinek nem volt hosszú haja, de arca eltorzult a rémülettől:

— Parancsoljanak... — dadogta még az ajtónál.

Az előbbi csetnik ijedten nézett rá, aztán elfordította tekintetét az angol felé.

— Mondd meg nekünk öreg, hány embert gyilkolt meg ez? — szólította fel Pávle.

A csetnik egy pillanatig sem gondolkozva felelt:

— Én úgy tudom, huszonnyolcat... De ő dicsekszik, hogy ötvennyolcat.

— Nem igaz. Csak tréfából mondtam...

— Hallgass! Ne hazudj! Majd én felsorolom azokat, akikről biztosan tudom, hogy meggyilkoltad őket. Ha nem mondok igazat, hát nézzétek, itt vagyok a legvékonyabb... — Megkötözött kezével a nyakára próbált mutatni, aztán elkezdte a meggyilkoltak nevét és a gyilkosság helyét sorolni.

A szőke csetnik reszketett és könnyörgő pillantásokat vetett hol az angolra, hol Pávléra.

— És csak kommunistákat gyilkoltál? — kérdezte Pávle szigorúan.

— Mindent tudunk! A beismeréssel talán még megmentheted a fejedet, — szóló közbe Gyurgye.

A csetnik sokáig töprengett, aztán szintelen hangon megszólalt:

— Tizenegy nőt öltem meg, a többi férfi volt.

— Tudod-e, hogy kik azok a kommunisták?

— Hát kommunisták azok, akik a király ellen vannak... Nem akartam én ezt csinálni. A kapitányom kergetett bele. Azt mondta, leveszi a fejemet. Először majd bele döglöttem...

Pávle röstellte az idegennek mindezt lefordítani.

Az angol Pávléhez fordult és közölte vele, hogy ő fáradt, álmos és éhes.

— Ön elmehet. Majd utasítom az embereimet, hogy készítsenek önnek reggelit és fekhelyet. Szabadonbocsátjuk, mert egy szövetségesünk hadseregének tagja. Mehet, ahova akar. De vegye tudomásul hogy ön is azok közül való, akik az ilyen gaztetteket támogatják. Tessék! — Pávle felállt és az ajtóra mutatott.

Az angol hálálkodva kiment.

— Miért engedted el? Hiszen ez rosszabb ezeknél is! — lázadozott Gyurgye.

A szobában néhány pillanatig csend volt.

— Ezt már nincs értelme kihallgatni. Ez már nem ember többé. Vigyék! Ezt a másikat is! — parancsolta Pávle s megfordult, kinézett az ablakon.

Egy csinos barna legényt hoztak be, akinek asszonyosan nagy szeme volt, hosszú fürtjei és rövid szálkás szakállja. Városi kabát feszült rajta, parasztos nadrág, a lábán új bocsor.

— Csakhogy már itt vagyok, elvtársak! Alig vártam, hogy hívassatok és elmagyarázhassam a helyzetemet. De ez a koma úgy megkötötte a kezemet, hogy nem lehet kibírni, — kezdett már az ajtónál fennhangon és gyorsan beszélni.

— Ki kérdezett? Ha még egyszer »elvtársnak« szólítasz bennünket, itt löllek agyon! — ordított rá Vuk, s ökölbesorított kézzel ment feléje.

— Én a ti emberetek vagyok. Várjál testvér, majd megmagyarázom, — folytatta a csetnik olyan nyugalommal, mint akit nehéz zavarba hozni.

— Ki vagy, és honnan jöttél? — szólt rá erélyesen Pávle.

— Ördög Mile vagyok, a harmonikás. A megszállás idején »Zajosban« muzsikáltam, biztosan ismersz. Ismer engem egész Beograd. A barátaim mind diákok, nagyszerű gyerekek...

— Ne fecsegi annyit! Arra felelj, amit kérdezek! Mit kerestél a csetnikeknél?

— Muzsikáltam nekik, testvér, mást nem csináltam! De látom már, hogy bekaptam a legyet. Hát kellett ez nekem? Egy barátom, főhadnagy volt a parancsnokságukon, jól beapritott a levesembe. Azt mondja: »Gyere Mile, úgy élünk, mint hal a vízben. Mi nem háborúzunk és a zaba kitűnő. Nem harcolunk a partizánokkal!« Én meg, mint afféle jó puli, nem akartam többé puliszkat zabálni, így aztán csöbehúztak. Örülök, hogy elintéztétek őket és kapcsolatba kerülhettem veletek. Megúttam már náluk lenni. Csupa részeg muki, nincs közöttük egyetlen intelligens ember.

— Várj! Mióta vagy a csetnikeknél?

— Most nem régen jöttem.

— S mikor nőtt meg ekkorára a szakállad?

— Csoda hogy nekem milyen gyorsan nő a szakállam! De szíjjal kérlek, tegyék szabaddá már a kezemet, mert nem bírom tovább. Hiszen én veletek megyek. Az éjszakai ricsajok után jó lesz, ha muzsikálok egy kicsit. A harmonikaszóra úgy jönnek a mukik, mint a légy a mézre.

— Vigyétek ezt is! — szólt az öröknek Pávle.

Ördög Mile felüvöltött és megüvegesedett szemmel nézett Pávléra. Az egyik ór megrántotta karját és kivezette. Mile csak az ajtónál kezdett könyörögni.

Pávle útálta ezeket a kihallgatásokat. Azt ajánlotta Vuknak, hogy menjenek el maguk a csetnikekhez, nézzék meg őket és emeljék ki a tömegből a parancsnokokat és szakállasokat. Vuk bólintott és felállt.

Az elfogott csetnikek ugyanannak a gazdának egy másik házában voltak három szobában őrség alatt. Egymáshoz szorulva ültek a padlón. Amikor Pávle a többiekkel belépett, a csetnikek fészkelődni kezdtek.

Egyesek, miután megállapították, hogy a parancsnokság emberei jöttek közéjük, megpróbálták felállni, de a partizán örök rájukszóltak, hogy csak maradjanak ülve.

Pávle állt és nézte őket s kellemetlenül érezte magán a tekintetüket. Egész sor rémült, fekete arc bámult rá. Pávle egy aprószemű, göndörhajú fiatalemberhez fordult akin kék köpeny volt:

— Ki vagy te?

— Eltévelyedtem! Adjatok alkalmat, testvérek, hogy nálatok harcoljak... Hogy bebizonyítsam... Azt hittem szerb lelkeket mentek, s közben...

— Nem azt kérdeztem! Mi a foglalkozásod?

— Tényleges tüzérhadnagy vagyok. Azt hittem... Felesküdtam a királyra, — nem kapott levegőt, elnémult és a nyálát nyelte.

— Elég volt! Hát te? — fordult egy testes alakhoz, akin koronákkal kihímzett új posztógúnya volt.

A megszólított felállt és vacogó foggal dadogta:

— Muszáj volt, testvér... Három gyerekem van... Vendéglős vagyok. Sokat támogattam én a ti embereiteket. Kérdeztétek csak meg...

— Hát te? — szólított meg Pávle egy sírdogáló csetniket. Forradás volt az arcán, bizonyára késsel ejtettek sebet rajta.

— Kocsis vagyok... Fiákeros. Szegény ember vagyok, nem öltem meg senkit. Én már kilencszáztizenkilenc óta orosz párti vagyok. Diákokat fuvaroztam, soha egy vasat nem fogadtam el tőlük. Eressztek el...

— Neked mi a fog'alkozásod?

— Már mint nekem? — kérdezte vissza a csetnik, aki megpróbálta hosszú haját a csendőrsapkája alá rejtetni.

— Neked, neked!

Felugrott, vigyázba akarta vágni magát és harsány hangon felelte:

— Katanics Gávró tényleges csendőr-almórmester vagyok, most az első levacsi zászlóalj ezredének parancsnoka.

— Szóval zsaru vagy! Hány kommunistát öltél meg?

— Én felesküdtem a királyra és a hazára...

— Rendben van. Szolgálhatod a királyodat! Ezt és azt a kék köpenyest állítsátok félre! — fordult Pávle az örökhöz.

— Engem, elvtársak, kényszerrel mozgósítottak — szólalt meg anélkül, hogy kérdezték volna, egy hosszúarcú paraszt. — A puskámat se sütöttem el. Szegény ember vagyok, odahaza három gyerek vár rám, és a beteg anyám. Csak eresszettek mégegyszer haza, aztán én is veletek megyek... — kérlelte őket a paraszt. — Nekem is muszáj volt közéjük állni! — jelentkezett egy másik. — Bátyám a partizánoknál van. Köztetek csak »Sárgának« hívják.

— De miért növesztetted ilyen hosszúra a hajadat? — Kérdezte Gyurgye.

— Muszáj volt, hogy megmentsem az életemet és a házamat. Bátyám elment közetek, én meg mit tehettem volna egyebet... De már a bátyámra csak nem löttem volna...

— Vizsgáljátok ki, amit mond! — vágott a szavába Pávle.

— Engem tegnap mozgósítottak.

— Én mindjárt veletek megyek.

— Én is!

— Én is!

A parasztok nagy lármát csaptak.

— Akinek nincs szakálla és hosszú haja, állítsátok félre! — parancsolta Pávle és tekintetét mégegyszer körülhordozta a tömegben. A sarokban észrevett egy arcot, amely most eltűnt az egyik csetnik háta mögött. Nagyon ismerősnek találta ezt az arcot. »Vászics«! — villant át az agyán.

— Te vagy az, Vászics?

— Én vagyok, Lukics! — felelte kihívóan és villámló szemekkel a megszólított.

— Szóval te is ezek között vagy!

— Sajnos, én is fogságba estem. Adj hálát sebesült lábamnak és az angol puskának, amely csüörtököt mondott.

— Vezessétek a parancsnokságra! A többieket hallgassátok ki gyorsan! — fordult kíséretéhez és kiment.

Az udvaron sétált, amíg az őr nem vezette szobájába azt a magas, szépenfejlett fiatalembert, akin tiszti egyenruha volt, s arcát gondosan ápolt, világosszöke szakáll keretezte. A fiatalember bal lábára erősen sántított.

Amikor Pávle a szobába lépett, ez a fiatalember már a padon ült, s úgy bámult ki az ablakon, mintha észre se vette volna őt. Pávle az asztalhoz ült és sokáig nézte. Az ifjúkor és a barátság élő képei lebegtek most a szeme előtt és szánakozást érzett. Ontudata és gyűlölete egyszerre küzdött az ellen az érzés ellen, amikor megszólalt:

— Ki hitte volna, hogy egyszer még így találkozunk? ...

— Igen! Csodálatos, — rázta a fejét Vászics és csodálkozásában felhúzta szemöldökét, felső ajka hideg mosolyra rándult.

— Az utolsó padban ültünk...

— Mondd csak végig, ne szégyeld magad. Nem fog megártani forradalmiságodnak. Barátok voltunk...

Pávle nem volt biztos benne, hogy ezt Vászics mind gúny nélkül mondja.

— Ahogy vesszük. Ha nem lettél volna az, aki vagy, s ha más körülmények között beszélgetnénk róla...

— Rendben van. Erről majd később beszélgetünk! — vágott unottan a szavába Vászics. — Miért sietnél annyira befejezni az előbbi beszélgetést? Tudom, hogy mi vár rám. Nem félek a haláltól, és nem kívánok időt nyerni. De szeretnék megkérdezni valamiről... Érdekelne, mennyire változtál meg azóta.

— Miért érdekel ez? — kérdezte felindultan Pávle, mert kellemetlenül érezte magát, hogy a kihallgatás beszélgetéssé alakult.

Vászics elfordította fejét, hunyorítva maga elé nézett, kicsit hallgatott, aztán megszólalt:

— Ugye csunya dolog és... nehéz embereket ölni?

Pávle csodálkozva nézett rá, aztán hidegen felelt:

— Csunya és rettenetes! Kivéve ha hazaárulókról van szó...

— Az árulókról és a hazáról szintén később beszélhetünk. Most maradjunk egyelőre az embereknel. Vedd csak az én példám: Fél óra múlva halott leszek. Megölsz engem. S volt-e nálam jobb barátod, mielőtt kommunista lettél?

— Hogyan lehetsz ilyen érzélgős, azok után, amiket az utóbbi két évben műveltél? Hogyan beszélhet így valaki, aki embereket öl?

— Várj! Várj, amíg befejezem. Szerettél-e valakit jobban, mint engem, amíg nem olvastad el az »Anti-Dühringet«?

— Mi közöd most ehhez?

— Tudni akarom. Tudnom kell. Talán megérdemlem tőled ezt az egy szócskát: igen vagy nem! Ne félj tőlem. Ez lesz az utolsó kérésem hozzád, a kommunista politikai megbízotthoz. Az utolsó pad miatt is — felelj nekem. Az együtt eltöltött hét esztendőre való tekintettel... — Vászics szilárd, erős hangon beszélt.

Pávle felállt, végigment a szobán és anélkül hogy Vászicsra nézett volna így szólt:

— Igen!

— S vajjon hidegen hagy-e, hogy egykori barátodat fogod agyonlőni?

— Miért kérdezed ezt?

— Miért? ... Tudni akarom! Felelj, de őszintén.

— Nem sajnállak, mert áruló vagy! Megvetlek, tudod! — Pávle megállt előtte és átszúrta tekintetével. S hogy Vászics ne lássa reszkető ujjait, ökolbe szorította kezét.

— Szóval, hidegen hagy... — bökte ki szórakozottan Vászics s aztán örülten felkacagott, és sokáig hangosan hahotázott.

Utána néhány pillanatig hallgattak. Kinn, az ablak alatt hosszasan és teli torokkal kukorékolott egy kakas. Vászics, mintha nem bírta volna kivárni a kakas hosszú kukorékolásának végét, felkapta fejét és így szólt:

— Ha a puskám nem hagyott volna cserben, most nem beszélnél így velem. Dehát a kezed között vagyok, s most, egykori barátom löjj!

— A gyilkosok mind gyávák! Ha már egyszer áruló vagy, gyávának kell lenned! — Pávle cinikusan felnevetett.

— Ne sértegezz engem! Nem válik becsületedre, a sebesült ellenfél sértegetése. Legyen legalább stílusod, hiszen erről a polgári regényekben is eleget olvashattál, felelte Vászics kihívóan és gúnyosan hangsúlyozta a »polgári« szót.

— Milyen becsületről beszélhet egy hazaáruló és hivatásos gyilkos? Stílus? Újító vagy! Mert törrel gyilkolni, ez a gyilkosságnak valóban új stílusa.

— Először is, nem vagyok áruló! Én a hazámért küzdök, de neked nincs hazád. A te hazád a bolsevik Szovjetunió. Én nacionalista vagyok, Szerbiáért harcolok és a királyért, te pedig holmi Titoért és Sztalinért gyilkolsz a szerbeket. Te vagy az áruló, nem pedig én.

— És mondd csak, Vászics főhadnagy, hány szerbet mészároltál és löttél te agyon a királyodért?

— Emlékszel, én mindig gyűlöltem a matematikát. Alig sikerült belőle hármast szereznem. Ti, kommunisták, jobban értitek a számtani műveleteket. Szóval, megöltem mindenkit, akit Szerbia ellenségének tartottam.

— Azért is kaptál rangot!

— Rangot és a Karagyorgye csillagot! Mit csináljunk, ha egyszer ellenforradalmár vagyok. A forradalom esküdt ellensége...

— Szép! Te vagy az első gonosztevő, aki dicsekszik gáztetteivel. Érdekes patológiai tünet. Nem hittem volna, hogy idáig jutottál.

— Hát mit gondoltál? Azt hitted, majd az erdőbe szöksz az »elv-társnőkkel« s ha vége a háborúnak a szovjet hatalom alatt komisszárius lesz belőled. Mi meg úgy hallgatunk, mint a birkák? Rossz marxista vagy!

— Neked mindenestre alkalmat adok, hogy meghalhass a királyért és a magatok hatalmáért és meg se lásd, hogy néz ki a mi szovjet-hatalmunk.

— Azt hiszed, sajnálom? Jól megbosszultam magamat, nyugodtan meghalhatok már. Egykori iskolatársam kezétől... — Vászics hangja reszketett.

Pávle észrevette ezt és elhallgatott. Nem néztek egymás szemébe. Néhány pillanatnyi csend után, melyben kétféle engesztelhetetlen szenvedélyes gyűlölet lángolt, Pávle hidegen, határozott hangon szólította az előszobában álló partizánokat:

— Vezessétek el és végezzétek ki azonnal!

— Tudd meg: a halál pillanatában is gyűlölni foglak benneteket! — kiáltotta Vászics kifelé menet.

— Megvetlek! — felelte Pávle rá se nézve. Cigaretára gyújtott és elkeseredve, felindultan járkált fel-alá a szobában. Fejében zavaros gondolatok kergetőztek, Vászicsról, erről az örült gyilkosról és az egész csetnikségről.

Kint a közelben eldőrdült egy lövés.

— Még csak ki se hallgattam! — mondta hangosan Pávle, s kiment azokhoz a paraszt csetnikekhez, akiket elkülönítettek, hogy szabadon-

bocsássák őket. Elnézte őket és úgy érezte, hogy ezek nem is emberek, hanem a rémület, az esztelenség és megalázottság sötét tömege, amely most elpiszkította a fehér havat és búzzal töltötte be a levegőt.

— Idehallgassatok ti, az emberiség szégyenfoltjai! — kiáltotta mély hangon Pávle, feléjük fordulva. — Hát nem maradt bennetek egy morzsányi tisztesség és becsület? ... Hogy tudtatok beállni a csetnikek közé? Nem gondoltatok arra, hogy gyermekeitek szégyellni fogják magukat azért, mert apáik a szabadság ellen harcoltak s a megszállót és a gyilkosokat szolgálták? Nem szégyellitek magatokat, így járni azon a földön, amely eltart benneteket? Halljátok! Mit bámultok rám olyan ostobán?! ... Emeljétek fel a fejetekeket és úgy nézzetek egyenesen a szemembe, ha még emberek vagytok! — Pávle szünetet tartott, mert reszketett az elkeseredéstől.

A foglyok lesütötték tekintetüket. A partizánok csoportokba verődtek, hogy politikai megbízottjuk beszédét hallják. Ilyen szavakat eddig még soha sem hallottak tőle.

— Tudjátok-e, hogy mi a megszállók ellen harcolunk? — folytatta Pávle. — Feleljétek, tudjátok-e vagy sem?

— Tudjuk, — felelték néhányan ijedten és halkan.

— Hát ha tudjátok, miért támadtatok ránk Gledicsen a németekkel együtt? Tudjátok-e, hogy falvaitokban a csetnikek mészárolják a népet és nincs olyan falu, ahol néhány családot ki nem irtottak volna?

— Igaz, testvér, úgy van! — hagyták jóvá egyesek.

— S ti, ha mindezt jól tudjátok is, fegyvert fogtatok, raboltatok és részegre isszátok magatokat a falvakban, erőszakot követtetek el a lányokon és ellenünk harcoltok, akik a szabadságért ontjuk vérünket. Mit érdemelnek az árulók? ... Az éjszaka »hurráztatok« és szidtatok az anyánk kommunista istenit ... Beszéljétek!

— Halált, testvér, halált!

— Lőjjetek le bennünket és kész!

— Úgy van! Agyon kell lőni mindannyitokat!

Pávle sokáig hallgatott, egyenként nézte őket, aztán így folytatta:

— Most az egyszer nem lövünk agyon benneteket. Hazamehettek, de ha még egyszer csetnikekként elfogunk benneteket, akkor — nincs kegyelem.

— Úgy van! Isten őrtesse!

— Éljenek a partizánok!

— Húzzatok nyársra bennünket, ha még egyszer csetnikeknek megüünk!

— Engem többé, az anyja csillagát, nem mozgósít senki. Szúrjon le, de puskát én többé nem emelek a saját testvéreimre.

— Itt maradok, veletek harcolok!

— Én is!

— Én se megyek haza! — lármáztak a foglyok, inkább meglepődve, mint örülve.

— Csend legyen! Jegyezzétek meg jól, amit mondtam. Aki csatlakozni akar hozzánk, álljon félre, — szólt rájuk Pávle nyugodtan, de éles hangon, mert nem hitt lelkes kijelentésük őszinteségében.

Mintegy tizen félreálltak és haragosan néztek a többiekre, akik alatomosan lehajtott fejjel a helyükön maradtak.

— No, gyerünk! Mit álltok úgy, mintha tele lenne a nadrágotok? ...

— Lyuba! Dule! Mit bujkáltok ott?

— Azt már nem Domó! A te fejed se drágább, mint az enyém. Ha már meg kell halni, hát akkor, testvér, haljunk meg együtt. Ez az emberséges dolog!

— A gyerekeim egészségére mondom, csak hazaszaladok elintézni egyet mást, s máris itt vagyok!

— Ha nem lenne beteg a kisfiam, bizisten, mindjárt veletek mennék.

— Mit nézel úgy rám Milán? Tudod, hogy gyenge a szívem és nem bírom a menetelést.

Így védekeztek a parasztok.

— Szabadok vagytok! Menjetek haza és többé ne találkozzunk így, — szólt rájuk Pávle kezével megfenyegetve őket és visszament a házba.

A váratlan szabadság örömeiben a parasztok nagy lármát csaptak. Egyesek megpróbáltak ölelkezve búcsúzni a partizánoktól, de azok erőlyesen eltaszították őket, mintha érintésüktől is undorodnának.

A németek úgy délfelé megtámadták a századot. De nekik még volt annyi idejük, hogy megbüntessék a csetnikeket és harc nélkül húzódnak az erdőbe.

Pávle és Vuk gondjaikba merülve, szótlanul várták az éjszakát. Vuk önfeladt volt s a fájdalomtól kimerült. Pávle ideges és türelmetlen. Sietni szeretett volna. Erősen hitte, hogy ha átkelnek a Moraván, az lesz élete legszebb pillanata.

Fordította: H. J.

Oláh Sándor rajza

MAJTÉNYI MIHÁLY:

Költő

az örök idegenség bélyegével

1802-ben, százötven év előtt született a bánáti Csatádon, Temesvár közelében, Nikolaus Lenau.

A XIX. század legnagyobb német költője, Heine mellett, kétségtelenül Nikolaus Lenau. Legnagyobb, ha ugyan a szellemiekben elfogadjuk a modern rekordnyelvnek azt a szótárát, amely aranyérmes elsődíjast és ezüstérmes második díjast keres mindenáron egy-egy korszakban, egy-egy nemzeti irodalomban; vagy egyenesen kiviszi az egyetemes irodalom »nemzetközi arénájára« ezt az Olympos-i összemérést. Ilyen távlatban Heine szerepe és hatása primerebb; a másodrendűek vezére a németek közt azonban, a harmincas-negyvenes évek távlatában bizonyosan Lenau. Ezekben az évtizedekben nincsen olyan német költő, aki művészibben adott volna hangot korából.

»Tévelygő céltalanságában« ez a költőnemzedék nem merte áttörni a goethei örökséget. Már nem volt egészen romantikus, de még nem sikerült a teljes frontáttörés a »szent hagyományok« ellen. Ahogy Kecskeméti György írja: »Lenau költészete már túl volt a romantika általanosító, idealizáló, részletek és dolgok fölé emelkedő természet és életlátásán. Az ő szelleme már megérzi a lényegest az egyes részletekben, az egyéni és soha vissza nem térő alakban. Így látja a természetet is, erős realizmussal, híven idézve fel a legfinomabb árnyalatokat és formákat. Nem szabad azonban Lenaut úgy tekintenünk, mintha a természettel való szembenállásában hideg megfigyelő lenne. A maga szubjektív érzelmi állapota színezi mindig a természeti élményt is. Sokszor a maga bánatát, érzését sírta bele a természetbe, máskor panaszát sírja el neki — de mindig egy életet él a természettel«.

Naplemente van
gyászos fellegek,
szél sír untalan,
sírva ellebeg.

Villám sápadón
száll az ég alatt,
képe lenn a tón
gyorsan átszalad.

Villám fényinél
téged látlok itt:
lengeti a szél
hosszú fürtjeit,

(»A nádi dalok«-ból, Babits Mihály fordítása.)

Korszakába helyezve a költő — mint már érintettük — a Goethe és Schiller árnyékában fejlődő német irodalomnak új fejlődési stádiumában lép a színre. Milyen fényes s egyidőben milyen terhes örökség! Kialakult, teljes irodalmi nyelvnek juthatott játszva birtokába a közepes tehetség is, a weimári óriás változatos és befejezett nyelvének; terhes, mert öröksége az általánosító romantika és a béklyókat rakó klasszicizmus — vagyis a valóságtól, az élettől való elfordulás. Pedig most kellene helyet csinálni a korszak beáramló eszméinek, és goethei formaörökség nem alkalmas erre. Általános gazdasági, társadalmi és világnézeti átalakulás küszöbén állunk — az eszmék azonban csak lassan törnek be ide, Középeurópába, ahol minden haladással szembenáll a Szent Szövetség. S ennek eszmenélkülisége, apolitikus, mindentszintelenítő szűrkésége, reakciója — egyszóval Metternich Európája. Hol a költő, akin ez az egész áthullámszik, aki tisztán lát, helyesen ítél, aki rátalál a tartalom és forma egységében a korszak kifejezésére — akinek lelke az egészet felméri s frontálisan tud támadni? Aki a harmincas évek embere lelkének igazán hangot tud adni? Még Heine sem, még ő sem; ilyen óriás nem is születetett. Nem csak mert a cenzura fizikai béklyóban tartotta a szellemet. Lenau is csak úsv mellékajton és ösztönösen döngeti költészetével ezeket a falakat; iszazi forradalmi lélek sohasem volt, csak féktelen szabadságszeretet él benne — azonban túlságosan elfoglalta a »világfájdalom«. Igaz, hogy ennek kipotenciálása a kilátástalanság is lehet — saját, szerencsétlen lelki konstrukcióján túl; s egy kicsit talán az az idegenség, amelyet ösztönösen, mindenhol és mindenütt éreznie kellett.

A természettel való fraternizálás, ez volt lényege Lenau kezdeti lírájának s mindig lényege is maradt, akár mert még nem tudott többet, akár mert már túlsokat tud. Ebben az egyén borús életszemléletét vetíti. Társadalmi kiállásának, társadalmi lelki harcának képét inkább elbeszélő költészete adja. Ezekben a középkor nagy vallási forrongói felé nyúlt, itt élte ki lázadását a kor áporodott levegője ellen. Álljon itt legtisztább példának az »Albigenser« befejező szakasza.*)

A fényt az égről nem lehet lemarni,
napot sötét csuhákkal eltakarni,
vagy bíbor köntösökkel, — fény lesz itten!
Az albiak nyomát huszíták járják,
vérrel fizetni meg a könnyek árját,
s Huss, Ziska tűntén jönnek: Luther, Hutten
a Harminc Év, a Cevennek dicsói
a Bastille rombolói és a többi.

Az új költői kifejezési mód — ahogy Babits nevezi: a valóság, és helyi szín előtérbe nyomulása — fokozatosan felütötte csírait Európa költőinél. Ez már előszele a későbbi negyvennyolcnak, amelyet azonban Lenau már csak megbomlott aggyal élt meg.

De mit is lehetett valóságról írni és azt helyi színnel alátámasztani egy olyan vaskalapos Európában, ahol minden levelet felbontanak s legszívesebben minden koponyát feltárnának, hogy belenézzenek: mi él odabent az agyban, a lélekben? S mégis valóságról kezdtek írni a kor

*)Az »albigeois« vallásos szekta, amely a IX. század óta terjeszkedett Délfranciaországban. Valóságos kereszteshadjáratot vezettek ellenük. Lenau a lelkiismereti szabadság harcosainak és a legellentétesebb későbbi forradalmároknak elődeit látta az alábbiakban.

költői: ott a természet kiaknázatlansága és ott a történelem. Ezekben keresett járható utat költészete számára Lenau is. S mint a pálma a hó alatt: nőtt és növekedett, utóbb azonban mégiscsak összeroppant. Összeroppant abban az önemészti zeneiségében és metafizikai hontalan-ságában, amely az örök semmi felé vilt.

De erről talán később, lássuk előbb a gyökereket.

Lenau a hontalan költő, aki emberileg — és ezen keresztül talán művésziileg is mindenütt idegen volt. Pedig művészi kivetítési módjában, éppen mert nála a részletek, a specifikum előtérbe lépett, benne van már amit local couleurnek mondhatnánk, egész lénye erre volt beállítva.

Csatádon született, egy bánáti, Temesvár körüli faluban, sváb telepesek között, de azokhoz sem tartozott. Apja volt bécsi gárdatiszt, régi császárkirályi katonafamilia sarja, aki levette a fényes egyenruhát, mint tisztviselő irtózkodott azoknak a hatalmas kincstári birtokoknak egyikén, amely földesúri jogokat gyakorolt Csatádon. Hétéves koráig élt itt mindössze, apja elhúnytával rajongásig szeretett anyja Budára, majd Pozsonyba költözött — Lenau itt megtanult magyarul, de sohasem úgy, hogy gondolatait ezen a nyelven írásban is kifejezhette volna. Pedig mely lelki közelségbe került nemcsak a tájjal — ahol táj-szemléletének alapjait megábaszítva — hanem a történelemmel és az emberekkel is. Dehát a német élet a magyar tájon ekkor nem felszínen uszkáló réteg volt, hanem mélyen beágyazott valami. Inkább az formálta a magyar életet, semhogy visszahatása lett volna. A Lenau különben — valódi neve a családnek Niembsch volt, Niembsch von Strehlenau — úgy tekintették hazájukat, az Oszmánarchia minden táját, mint az egykori angol egész gyarmatvilágot, amelyekben ő elsősorban, függetlenül azoktól, akik között él — angliai angol, harmadik nemzedékében is. Ők bécsi németek voltak, s ez megakadályozta a környezethez való hozzáidomulást. Viszont a gyökértelenség érzésének kifejlődéséhez, erősen hozzájárult ez az élet.

Járt aztán Lenau — a kis Niembsch — minden felé iskolába: Budán, Sátoraljaújhelyen, Pozsonyban, később Magyaróvárott — míg végre egyetemre került Bécsbe. S az ember azt hinné, hogy a bécsi, ha ott él, hazakerült; a hajdani bécsi. De mire hazatért, kiderült, hogy magyar honpolgár ő régen — az emberek szemében tehát nem bécsi volt, hanem magyar, vagy ilyesmi. Százezrével jöttek-mentek abban a birodalom-szörnyetegben ilyenek, ezek légióját gyarapította a fiatal filozopter, a későbbi orvosnövendék. De Ungár — mondták róla, mert fekete szemű, fekete hajú, aki szerette hegedűjét cincogtatni, volt benne valami elütő szilajság, szertelenség, s mindezen tulajdonságaival megfelelt a bécsieknek a Lajtántúli emberekről alkotott fogalmainak. Lengyel őseinek vérének is magában hordozta a család valahonnan Sziléziából.

Ha már rámondták, magyarnak mondták, az ébredező fiatal költő felolvasztott lelkében sok tájlelkét, történelmi emléket — amit halott, felszedett valahol sodródásában — és ezeket vette ki, mint első zsengeit, költői műveiben, német versben.

Kétségtelen, hogy a magyar pusztát, a magyar szteppét Lenau hozta elsőnek a világirodalomba, Petőfit megelőzve. A pusztát, a csárdát, a csikos és gulyásnépet, a betyárromantikát, megtévezve muzsikuscigányokkal, egy kis történelemmel, még Rákóczi nótájával is, amelyeket ezek

— állítólag — muzsikáltak ott a csárdában, vagy a toborzón. Valamikor iskolai tanulmányomban ezeket a külső körülményeket — a régi világban — erősen kihangsúlyozták, most csak annyit látok bennük, hogy ezek a költői megnyilvánulások külső akcidienciáját adták annak, hogy Lenaut ott Bécsben is és később Stuttgartban, mindenfelé amerre járt, idegennek tartásák. S amiért mindig idegen is maradt.

Nagyon érdekes Lenau tanulmányában Todor Manojlović (Letopis 1952. januári száma). Lenaut úgy mutatja be, mint a XIX. század »elátkozott« költői nemzedékének tagját. Ezek az »átkozott« költők: Byron, Puskin, Heine, Leopardó, Musset s az óceánon túl Edgar Alan Poe — akik ott hordták homlokukon a kétségtelen zsenialitás jeleit, de a végzettség bélyegét is, a melankóliát — egységes falankszót alkotnak, olyant, amire kevés példa van a világirodalom egyetlen szakaszában. — Életük — mindegyiké a maga módján — nehéz volt és szenvedéssel teli, mindegyikük magán viselte a kiátkozást. Nyomorult halál, örület, öngyilkosság, buta párbajgolyó, alkohol, izoláció... ez volt a végzetük, ezzel fizettek későbbi diadalukért, a halhatatlanságért. Lenau egész lényével, sorsával — láthatatlanul hozzáfűzve — tagja az »átkozott költők« csoportjának.

De lássuk további életét. Metternich Európájának legsötétebb éveiben kötött ki Bécsben Lenau hajója, a huszas évek derekán. Költői nevét is ekkor veszi fel, éppen mint barátja Anasztazius Grün, az akkor már divatos bécsi író, aki történelmi, grófi nevét cserélte fel költői névvel. Ő, Lenau, mint maga vallotta — a tihanyi visszhangtól kapott költői nevet. Amikor ott járt, Tihanyban, belekiáltotta többször a nevét. S a Strehlenau névből a két utolsó szótag oly meggyőzően csengett feléje, hogy megszerette ezt a szót. »Ekkor határoztam el, hogy Lenau leszek«.

Már első versei, első kísérlete, első kötetének kézírata megrekedt a cenzor kezén. Nem is tudni, mi volt az, ami miatt a császári és királyi Beamter Lenauba belekötött. Hiszen nem volt semmi forradalmi ezekben a kezdeti Lenau versekben; csak ahogy a tájat megemberesíti vagy magával a tájjal azonosul, érzésvilágában volt valami nyugtalanító, szeppei — talán ez ütött szöveget a cenzor fejébe. Hogy nem olyan bécsi dolgokat írogat, mint ez az Anasztazius Grün »bécsi sétákat« — aki pedig szintén forradalmi lélek a cenzor szemében s akire — ó jaj — ugyan csak vigyázni kell. Mindenkire vigyázni kell, aki költészetében nem borul áhítatos lélekkel a császári trónus lábai elé, hogy hosszú életet kérjen a császári és kiterjedt császári ház valamelyik tagja számára... Miről is ír ez a gyanús magyar tájakról ideszakadt ember? A pusztáról, mélységes tavakról, titokzatosan hömpölygő folyókról... Ki tudja, mi van azokban, ki tudja! A könyve semmiesetre sem mehet.

Második állomása Stuttgart. Würtembergben is Metternich szelleme uralkodik ugyan, de legalább a cenzoroknak és rendőröknek nem közvetlenül parancsnokol, mint Bécsben, ahol minden reggel maga adja ki a parancsokat. Itt csakhamar az öreg Uhland oldalán látjuk Lenaut, s annak a költői körnek emberei között, akiket »sváb költői iskolának« nevez az irodalomtörténet (Schwaebische Dichterschule). Uhland valami nemzeti nagyság volt ott a sváb fővárosban. »Es zogen drei Burschen wohl über den Rhein« — ezt énekli a stuttgarti policáj valahol a vártán és azt hiszi, hogy népdalt énekel, amelyet falujából hozott. Pedig Uhlandot idéz a tudatlan, s ezzel tisztában vannak a nagyhercegi refe-

rendáriusok, ismerik Uhland nagy népszerűségét. Persze Uhlandék Goethe imádók mind, mi is lehetne más az ember Németföldön, ki merne nem az lenni.

A Bécsből jött furcsa, feketehajú fiatalember, ez az osztrák nemes, ez a von Strehlenau, üde verseivel s talán azok meglepő idegenségével beolta magát ennek a kis költői körnek szívébe. Nem lehettek feltékenyek, ha ilyen melegen fogadták az »idegent«. Talán megéreztek valamit az oroszláncmörkből, amelyeket ez a fiatalember tarsolyában magával hozott. Imponálón, most már költőnek vallotta magát Lenau — anyja halála után nem volt már, aki elmaradt egyetemi tanulmányait emlegetse. Versei megjelenéséről ugyan egyelőre még nem lehetett szó, pedig átadta őket a híres Cotta-könyvkiadónak, de az még vonakodott: Lenau, ki az? Ismeretlen név.

Ez volt a költő helyzete ott Stuttgartban 1832-ban, százhusz év előtt.

S ekkor jött egy furcsa felbuzdulás. Örökségéből némi pénz jutott a kezéhez s Lenau olyan lépésre határozta el magát, ami ekkortájt még szokatlan volt itt Középeurópában: kivándorolt Amerikába. Az Egyesült Államokba. Farmernek. Vagy talán, ahogy ő írja: »Hogy lássam a Niagarát is...«

A félbenmaradt orvosban és filozófusban — mint költő kiábrándult, hiszen Cota még mindig nem hozta ki könyvét — feltámadt az örök vándorlegény, feltámadt a magyaróvári gazdasági iskola hajdani tanítványa. Igen, farmernek megy az Újvilágba, ugart törni. Nem mindegy hol él — idegenben? Ott is csak idegenben lesz, mindegy.

Amerikai évéből — hiszen még ugyanabban az esztendőben visszatért, letörve, pénz nélkül — egy kazal romantikus verset hozott haza. Balsikerű vállalkozásokról mesélt, indiántörténeteket idézett; kicsit letört ember volt, mint mindenki, aki szakít addigi életével, kivándorol és akkor — mielőtt még elfelejtették volna — újból megjelenik magától elrúgott élete színhelyén.

S mégis ez az év, éppen amerikai éve, sorsdöntő volt életében. Nem ott történtek vele nagy események, az Újvilágban, hanem itthon. Távollétében megjelent a verseskönyve, a közönség felfigyelt rá, a friss hangú poétára, s ettől kezdve pályája magasbalendülő. Egymást követik művei: Lírai versek (1832 és 1838), Faust (1836), Savonarola (1837), Die Albigen-sor (1842); míg a Don Juan csak halála után, 1851-ben került a közönség elé.

A művek pusztá felsorolása persze semmit sem mond. Meg kell fürdeni a képeknek és a szavaknak abban a csodálatos zuhatagában, a nyelvnek változatosságában, hajlékony, játszi könnyedségében, vagy komoly intonációjában, ahogy az a költő témája szerint hajlik, változik. Lenau nyelve olyan mint a tisztavízű hegyi folyó, vagy mint a tenger amelynek vize mindig mutatja: felhőtlen e az ég vagy felhőtől övezett, haragos.

Lenau lírája a boldogtalanság, az élettől való elfordulás költészete, állapítják meg róla. Morbid, nehéz melankólia ez s úgy hinnéd, talán divat és költői játék csak, a korszak »fájdalmas költészetének« kifejezése. A sötét meghasonlás azonban, amely életét a tébolyda felé vitte, igazolja, hogy nem volt póz nála a világfájdalom. Talán egyik legmarokásabb verse az élet értelmetlenségéről »A pusztá semmi«.

A puszta semmi int amerre nézek;
 agyonpéldázott vándorút az élet
 sivár bolyongás jobbra-balra széled,
 s az út porában friss erők enyésznek.
 Igen, ha végső célig úgy mehetne
 az ember, víg suhanc gyanánt haladva,
 amint az első pár lépést átszaladta,
 a játékon nevetni tán lehetne.
 De létünk zord erők kezén forog,
 s ütődik perctől, perchez, s törve már
 mint rossz kancsó, mely titkon elcsorog
 a tikkadt földi porán merre jár.
 Immár üres. Kinek kell? Már nem ép ez,
 jobb lesz: dobják a többi tört cseréphez.

(Tóth Árpád fordítása)

Híres »Lengyel verseiben« jutott legközelebb Lenau a napi politikához. Egész ciklus lehetett, hogy a cenzor keze nyomán nem a legmerészebbek maradtak az utókorra, kétségtelen. Lenau, családja sziléziai eredete és homályos, de valószínű lengyel származása miatt kicsit e nép fiának is érezte magát, innen a meleg együttérzése — de egyebekben is ellensége volt minden zsarnokságnak és végtelen szabadságszeretetében születtek ezek a versek. Egyik költeményét idézzük ebből a ciklusból. Útszéli kocsmát ír le lengyelföldön, viharos havas éjszakát, az út már járhatatlan. Mint minden Lenau vers, itt is plasztikus és erős természeti leírás vezeti be a költeményt.

Csárdánk fölött a tél eget tépett
 s hótorlasszal a küszöbre lépett.

Odabent a csöndes ivóban kik lehetnek? Parasztok, vándorlegények, lengyelek nyilván, Lengyelföldön. Hozzájuk intézi szavait:

Csapid oda testvér poharad talpát —
 táncoljon az is, mint a szél csizmája,
 mely nemes lengyel sírhalmok fölött
 durvatalpú vad táncát járja...

Befejező szakaszában az elesett lengyel szabadságharcosok sírja fölött tavaszt ígér. De milyen tavasz lesz az!

Kikelnek majd a régi holtak
 a havas mélyből, jeges sírjukból.
 Kikelnek akik tegnap voltak.
 Égnek száll a szegény füstje,
 s belehasít a bosszúáng
 e fekete szegényfüstbe.

Epikus költeményeiben — a már idézett Die Albigen ser című harmadfélezer soros művén kívül — szintén inkább a lírikus alaphang a jellemző. Az ő Fausztja, ellentétben a világirodalom goethei Fauszt alakjával, tele van szépséggel, hitetlenséggel, elbukik, de éppen bukása viszi előre a szabadság ügyét. A Savonarola egyenes támadás Róma és a pápaság ellen. Jan Zizskát és a huszitákat egy töredékben — alig ki-

lenc fejezet maradt ránk — írta meg. Ezek mind igazi szabadságdalok, tónusukban, leleplező irányzatukban — minden középkori avultság, dogma ellen, az inkvizíció ellen s a lélek minden korlátozása ellen. Az Albigensek utóhangjában egyenesen utal minden történelmi szabadságküzdelem szakadatlan folytonosságára.

S tán új kérdés faggatja bús dalom
mért kél benne oly sok borzalom
mért hogy hantot tűnt iszony felett tár
mit a Történet boldogan feled már?

— — — — —

S mégis multba hadd nézzen a szem
a tűnt idő szívünk hadd szántsa mélyre
a bús jelen így egybeforrva véle
egy sors, egy élet, egy vérség leszen.

Lenau költészetének magyar vonatkozásairól külön kell szólnunk. Egész sor verse van, amelyek kimondottan magyar tárgyúak. Ilyen a híres »Toborzó« (Magyar verbunk), aztán a »Pusztai csárda« és a »Tiszánál« (Miska a Tiszánál) s »A három cigány«. Bizonyos, hogy ezekben sok naiv romantika is van, egy kész népszínmű elrendezettségében. Érdekes azonban, hogy ezek nemcsak fiatalkori versei: pályája végén is visszatérő benne ez a magyar motívum, a pusztai kép; a »Tiszánál« című versét például 1844-ben írta. Sokkal érdekesebb azonban amit Szerb Antal ír róla: »Lenau versmelódiaiban, hasonlataiban, látásának módjában van valami meghatározhatatlan, ami miatt az az érzésünk, mintha Petőfit vagy Vörösmartyt olvasnók német fordításban. S ez a hang annál erősebben érzékelhető, mert idegen környezetből tör elő.«

A költő örök idegenségéről beszéltünk már; ez az idegenség tragikusan kísérte útján, sőt síron túl is. Lenau költészetének sohasem voltak rajongói, tömegei. Bécsben egy szűk baráti kör és Stuttgartban is; amíg csak éltek — fenntartották nevét. A hivatalos német irodalomtörténet is tudomásulvette; Lenaut azonban ritkán szavalták csak, ritkán idézték és sonasem keltették életre sehol. Bécsben sem, ahol kicsit mindig idegen, magyar, keleti ember maradt s ahol nem szerették a lengyelt- csehet-magyart ébresztgető témái miatt. Németföldön sem, ahol már az ötvenes években előrevetette árnyékát a német egyesülés és szintén alkalmatlan volt ez az akaratán kívül is osztrák különállást felidéző poéta. Még a bánáti sváboknál sem volt gyökere — azt az embert aki a bánáti tájakról éppen a német irodalomban legmesszebb jutott, az egyetlen világirodalmi nagyság erről a tájról, — ők sem ismerték, nem szerették — inkább a pángermán Müller Gutenbrunnat vallották költőjüknek. A magyar irodalom pedig — azonfelül hogy Csatádon nagy teatralitással szép szobrot állított Lenaunak — egy értékes, teljes Lenau kötetet sem adott soha.

A költő végső élettragédiájáról még csak annyit, hogy idegbaja 1844-ben egészen elhatalmasodott, s rövid idő múlva egy Stuttgart melletti kórházba, majd az ausztriai, döblingi elmegyógyintézetbe szállították, ahol Széchenyit is ápolták ezidőtájt. 1850-ben váltotta meg szenvedéseitől a halál.

Ady nem szerette Lenaut. Talán a romantikus szirup, amelynek maradványai még fellelhetőbb ebben a költőben, talán az idegenítette el tőle. Pedig nehéz melankóliájukban sok a rokonvonás. Lehet, hogy Adynak Nyugatra néző szeméhez Bécs túlközel volt és átnézett azon — ahogy az egész német költészettel szemben volt benne idegenkedés; ő Goethe sem szerette, mint ahogy Petőfi sem szerette. Versfordításokról írva (Bodrog Pál: Idegen költők) Ady ezt mondja: De mit keres a kiválasztott poéták között Lenau?

Babits Mihály nem volt ilyen elutasító, objektívebben mérlegelte helyét és szerepét a német irodalomban és az egyetemes irodalomban. »Lenau csupa lelki zúzóadás volt — írja róla — puha muzsikával pólyázta be magát a valóság éles kövei ellen... A muzsikát még a pusztáról hozta magával. Legalább azt olvasom, hogy verseinek zenei architektúrájából kihallani a magyar dallamot. Talán Amerikát is kihallani, hisz nemcsak cigányokról énekelt, hanem indiánokról is. Romantikus nosztalgia volt ez, ugyanaz, amely Puskin Elekjét kergette a cigányok közé. Lenaut azonban szabad pusztá helyett Metternich Bécse várta. Vormaerzliche Dichter, ahogy a kor költőit Ausztriában nevezik. Ó füvek, fák, rétek, nádasok! Lenau versei sötét zenét adnak, noha nem olyan puritán és édesség nélkül mint Leopardi. Hol van a tökéletes szabadság? Bizonyára csak a fák és a nádasok között, cigányok és indiánok között.«

Bizonyos fölényes elfogultság nála is kiolvasható Lenauval szemben. Komisz' és rossz fordítások is befolyásolhatták ezeket az ítéleteket, mint ahogy Lenauról álta'ában kevés a jó fordítás. Ami feltűnő, mert izgató, érdekes probléma kellett, hogy legyen a magyarok számára. A századvég »verscsinálói« fordítottak csak belőle nagy buzgalommal; Radó Antal például, aki azonban szabad átköltéseivel megöli Lenau pompás, ízes szép nyelvét. Bő lére eresztett tartalmi fordítások ezek (Toborzó, Pusztai csárda) s aki elolvassa őket, valóban kérde: hol itt a költő? Hogy mit láttak ennek a korszaknak poétái és műfordítói ebben a mesterségükben, azt éppen Denham idézettel igazolták, az egyik antológia élén. A XVII. század kesernyész angol poétája, az első ír költő, négy sorában ez áll:

Te sose jártad azt a szolga ösvényt:
Szót-szóval, sort sorral adni vissza.
Rab lélek, szül csak így, vajúdva, nyögve
Vérgödész lesz műve, nem poézis.

Ha fel is csillan valami kesernyész, szellemes igazság ebből az idézetből, mégis azt kell mondanom, hogy a századvég műfordítói túlságosan is szószerint vették az öreg Denham szavait.

A magyaroknál a »nagy fordítói nemzedékből« csak Tóth Árpád és Babits nyúltak Lenauhoz, azok is csupán néhány versét ültették át. Ezek azonban igazi mély költői fordítások, amelyek kicsit meg is cáfolják Denham-nak a szkeptikus öreg ír poétának szavait.

ZAKÁNY ANTAL:

Fönt és alant....

— Részlet —

Látom a fa koronáját. Mély
zöldsége álmosan lenged.
Kis árnyacskák, im, teregetnek:
fényszálat húznak, mint a néne —
mint a kő, egészen alant,
két szerelmes, szürke galamb
hullik a kúpcserépre.

Az egyik tollaz, a másik
néz és szép nyaka reszket, —
(mint akik épp ma születtek,
oly hamvasak, tiszták) —
úgy elvon kis szemének fénye,
miként a sugár, életébe
ahogy vonzza a fölgyújtott kristályt...

Esteledik. Készül a harmat,
Vad nyirok erjed a rongyon.
A város majd állig lámpagombból.
Fázni kezd a teste —
Javítok, nem láttam alant
a két szerelmes, szürke galamb
hogyan erre, vagy arra ment-e...

Leszállok, im, a Nappal, én is,
megigazítom még e lécet...
tudom, mire a tetőről lelépek,
jó Magány, te itt vagy —
Te szólj, ha valaki keresne —
eliszkoltam én, mint a medve,
amelynek a bőrére isznak...

Sok jut belőlem így a csendnek.
Ő az, ki örül nékem, magot gyűjtet.
A csend az őre a nagy szürke túllnek,
amely mindig rámborulhat —
ott is, ahol a semmi: az vagyok,
akibe a vétkes, kitagadott,
rossz csillagok futnak...

Jó így, Magány... Legyünk mi ketten...
Összeforrva, mint egy-főzet.
Legyünk, akik magukban győznek
csak: a bolondok, a ritkák —
nem nagyásból, nagyképűségből
de, mert a beteg állat is jobban épül
ha ismeri a füvek titkát...

Beszélgessünk... majd én mondom...
volt egy fánk, amely az időben,
úgy rémlik, még mindig zöldel...
Kivágták, a villám, meg a métely —
(a világ olyan, hogy ebből fog itélni!)
ez a rossz fa tanított meg félni:
reszkető leveleit néztem...

Úgy tűnik, nem is volt születésem...
Aki úgy jön: hoz magával merszet,
garmadáját a színes cserepeknek,
miket az együgyű, becsülés cserél —
én eltüntem, amint a köd széthajol,
s hálás vagyok, ha megvéd a gyom,
és nyugodt, ha a fekhelyem kemény...

— — — — —
Tudok egy színigaz varázslatot;
ezt rója rám a mágus-este;
a félelem sötéttel bekeverve, —
ez volna az a furcsa oldat —
(ne láss itt szárított békát, titkos dohot,
amit kotyvasztanak a bűbájosok,
s amitől a legények búsak, nem dalolnak) —

Ez az oldat a természet adaléka,
s jóllehet, csak engem ejt meg —
régén, amikor miattam verekedtek,
két pártos: a halál és az élet —
ez emelt föl, de elfödött előbb,
mialatt csüggttem, mint lelőtt,
elgémberedő, kis seregélyek.

Sokat rendez ez bennem: karba szorít.
Ez a te inasod »fő-fő« Magány.
Ez uralog a szűkebb hazán,
amelynek minden tartománya hallgat —
Téged kérdez a gond: a jobbágy,
csak jól tartsd és nem locsog rád;
...de majd máskor, most nem zavarlak...

Jobb híján, im, nézz még belém...
Látod-e ott ama helyet?
Ugye pusztá? (még mint gyerek) —
a szegénység egyszer mellbe vágott, —
kert lett az, mely kívülről ered,
(de ebből tán még senki sem szedett) —
itt nyílnak a legcsunyább virágok...

Errébb egy üreg van, homályos, látod?
egy érzés fut rajta, mint a Duna Baján.
Egyedül ez fél téled, Magány,
ez a megtört, leendő öreg... —
Ez, itt egy süllyedt hajónak roncsa,
amely vitorláit ki nem bontja
többé: aljában hínár és hitvány drágakövek...

Az emlékek hajója volt ez —
valamikor erősfájú, konok,
megtérő útvjáról mindig hozott
némi derűt, kedves csecsebecsét —
de minden hajó elvész, akárhogy legyen áldva.
akár mily erős a vasa, fája,
eleszi rozsdá, szű marja, vagy elég...

Van egy érzés, amely több mint az
emlékezés: ez a békeérzet, —
(gondolom: így finomabban érzed)
ez a sugára minden jónak —
ennek a szálát add te nékem,
s az ígéretet: itt állasz résen,
amíg nélküled összebogozódhat...

De, im, följegyzem a mi eszmeccserénket,
vegye az élet tudomásul.
Nem a mulatókból hülyén és bárgyún
csellengők slampja ez a beszéd —
Párlata ez a híg agyvelőnek,
amit az idő csak akkor főzet
a józansággal, mikor a készsége megért...

Babráltam én már jónéhány rongyot,
mit lírának hívnak: vers-irodalomnak:
kevés kivételével, mint a szombat:
gyűjtője volt a hétközi szemétnak —
ha netán a forma címén látnák
versnek egy lélek vallomását —
éngem e vád talán nem érhet...

Él az ember sokféle kócsával a szónak,
úton, útfélen, ekiket talál —
de te vagy a tiszta, a gyermek vagy, Magány,
akit a gondolat éke illet —
A te intésed az utcasarok,
amely tart — amikor nem akarod
hogyan a szemét közé illjek'...

Ismerem Sándort, aki oda került.
Oda lett honossá, szegény.
Romlandó, két bagollyszemén
árvulnak mély, élhetősebb dolgok —
és így, még inkább keserűvel kiált,
hisz borral fogta le a világ —
mint szajha leányai Lótót...

Elfekszik porban, pocsolyában,
mint kimúló, gyarló dögök,
horkanva, ahogy a bozót között
a vad, ha ember-szagot érez —
nem néz sóváran farra, combra,
mint aki rájött: nem életes-dolga
a férfinak az, hogy cédákat tenyészzen...

De, tán elég is lenne mára...
Fojt ez a négy fal, mint a kriptá...
Súlyos az idő és hívja
már a lelket az álom — a beteg —
gally recsen: az elhullott órák...
Most úgy simul minden érzés hozzád,
mint hitveshez a szomjazó kezek...

Készüljünk az ügyész-jövendő elé.
(Kevés nyugalommal vár a holnap!)
Nem fogad a jövő megfáradottat,
ki elnyúné titkainak a finomságát —
pihenjünk. Erő, ma énrám költsed
nedveit ama roppant tölgynek,
amelynek húsát felnőtt-villámok vágják...

Hangya András rajza

MUNK. ARTUR:

A csodakávé

— Elbeszélés —

Ismerek embereket, akik egész életüket négy fal között éltek le, szülővárosukból soha ki nem mozdultak, s a »kapun« kívüli élet már túl esett érdeklődésük körén.

Ez a makacs, következetes egyhelybenülés, az utazástól való rettegés, tartózkodás, bizonyos fokig beteges jelenség. Ezzel szemben a túlzásba vitt barangolás, csavargás is az idegkörtán körébe vágó tünet. A raboskodásra emlékeztető bezártságnak és az ezzel járó egyhangú élet utáni váagnak ellentéte a leküzdhetetlen utazási, kalandozási szenvedély, amikor valami belső, ideges nyugtalanság viszi az embert messze, idegen tájak felé.

A világcsavargásnak nevezett korszakon magam is túlestem: a Cunard Line szolgálatában beutaztam az öt világrész valamennyi tengerét. A Cunard hajókon betöltött másodorvosi tisztséget megúntam s egy délamerikai hajóstársaság óceánjárójára szerződtem el primáriusi minőségben. A húszezer tonnás hajó New-Yorkból indult el az afrikai partok érintésével, Európa felé. Tízezer tonnányi fagyott hússal, friss élelmiszerral és vagy ezer utassal rakodott meg az óriási hajó. A fedélközön annyira túlszűfolták az utasokat, hogy hajótörés esetén még a felének se jutott volna mentőcsónak.

A kívülről frissen bemázolt, rozszant öreg bárka már a második napon veszedelmes viharzónába került. A nagy esőben, ködben lassan haladtunk előre. Emészetes hullámok pacskolták a kiszáradt, öreg »teknő« bordáit, amelyek úgy recsegték a viharban, mintha valami óriási dióhéjat ropogtatnának a tébolyodott elemek... Az utasokat nagyon meggyötörte a tengeri betegség. Borzalmas látványt nyújtott a zárt fedélközön tehetetlenül vergődő ezernyi ember...

A hajó kapitánya alacsony, kövér, vastagnyakú, szénfekete hajú, rezessorrú portugál volt. A gazdasági tiszt szerint fiatalabb éveiben a Csendes Óceánon kalózkodott, és igen sok emberélet kioltása terheli lelkét. Alkalmazottaival kegyetlenül bánt, imádta a pénzt és az alkoholt. A matrózok szerint még a legszörnyűbb viharból is kellemetlenebb volt a részeges kapitány. Már a második napon összekülönböztem a vad portugál tigrissel. A rossz élelmezést kifogásoltam, különösen a fedélközi utasok és a legénység lehetetlen ellátása miatt emeltem panaszt. Félre nem érhető módon adtam tudtára, hogy itt valaki visszaél a hajóstársaság bizalmával, ellopja a szerencsétlen embereknek kijáró adagokat. Egy óra múltán az olasz visszavándorlók népes küldöttsége kereste fel a kapitányt. Erélyesen tiltakoztak az embertelen bánásmód és a rossz élelmezés ellen. A tiltakozásnak nem maradt el az eredménye: a kapitány

alaposan leitta magát, dühögött, revolverével hadonászott és a fülembé ordította, hogy az egész az én művem, jól tudja, hogy én lázítottam fel ellene az utasokat. Meglehetősen éles hangon adta tudomásomra, hogy fogjam be a számat, ha természetes halállal akarok meghalni...

Harmadnapra újabb szörnyű csapás tette elviselhetlenné utamat: a fedélközi olasz utasok között kitört a kolera...

A tengeri betegségtől elcsigázott, legyengült, hiányosan táplált emberekkel könnyen végzett a sárga rém... Az első halott egy életerős, olasz kőfaragó munkás volt. Hirtelen esett össze, alhasi fájdalmakról panaszkodott rekedt hangján. Két óra múlva már halott volt. Még aznap este meghalt az ápolója is, egy vöröshajú ír pincér, harmadiknak, hajnalra egy osztrák muzsikusz szenvedett ki. Az első temetési szertartáson megjelent az alkohol-gőzöktől felfújt kapitány. Rövid imát mondott, mire a matrózok a három deszkakoporsót a tengerbe lökték. A következő halottat az első tiszt búcsúztatta el, azután meg nekem kellett az orvosi teendők mellett a lelkeszi tisztséget is betöltenem. A hatodik áldozatnak már nem jutott koporsó, egyszerű vitorlavászonba csomagolták a merev hullát, súlyokat kötöttek a lábára és a tajtékzó tengerbe dobták.

A kapitány a haját tépte dühében... Nem a halottak száma miatt dühögött, hanem az ejtette kétségbe, hogy a kikötői hatóságok a fertőzött hajó egész hússzállítmányát a tenger fenekére küldik. Ebben a tekintetben nagyobb súllyal nehezedett rá a felelősség, mintha száz emberéletről lett volna szó. Valósággal őrjöngött, ha arra gondolt, hogy a kolera miatt megsemmisítik a tízezer tonnányi élelmiszer-rakományt. És mindezt persze nekem, a gondatlan, lelkiismeretlen hajóorvosnak köszönheti... A járvány terjedéséért a hajóorvos felel, még akkor is, ha a betegek elkülönítésére nincs megfelelő helyiség, ápolószemélyzet, gyógyszer, szérum és fertőtlenítőszer... Éjszakai deliriumában magához rendelt és megfenyegetett, hogy a tengerbe dobát, ha alá nem írok egy nyilatkozatot, mely szerint a hajón fertőző beteg nincs, nem is volt... A nyilatkozat aláírását persze megtagadtam, hiszen az új betegek száma a tízet is meghaladta...

Az ötödik napon, a reggeli órákban váratlanul kisímult a tenger; csillogott, mint a sűrű olaj. Megszűnt az idegborzoló deszkarecszés, csikorgás, amely napok óta lehetlenné tette az alvást. Az óceán közepén járhattunk, amikor hirtelen leálltak a gépek. Felébredtem. Magamra kaptam a ruháimat és ijedten dugtam ki a fejemet a kabin ablakán... A tenger tükörsíma végtelenje, a nagy csend megnyugtató... Néhány pillanat múltán a kabininas, egy bronzbőrű spanyol fiú rontott be hozzám és kétsébeesetten magyarázott valamit. Olyan gyorsan hadart, hogy egy szavát se értettem... Az ablakkal ellentétes oldalra mutatott. Fel-tűnően izgatott volt.

Felrohantam a fedélzetre... A hajó bal oldalától vagy két mérföldnyi távolságban egy sziget kékllett... A hajóinas a karomnál fogva húzott a fedélköz irányában. Most már megértettem: a kapitány hivat...

Küönös látványban volt részem... amíg élek, nem felejttem el.

A fedélköz magasságában, csigákon lógott egy mentőcsónak, benne sorban, egymás mellett, mint a heringek, az én kolerás betegeim feküdtek. Az evezőpadokon hat matróz ült, magasba tartott, hosszú evezőkkel... A kapitány ezúttal színjózannak látszott. Parancsot adott, hogy szállítsam a betegeket a szigetre...

Gépiesen szálltam a csónakba s a kormány mellé ültem. A kötelek feszültek, a csigák sirtak, pár pillanattal később már a vízen úszott a mentőcsónak...

Füves parton kötöttünk ki. A matrózok némán, szertartásosan helyezték el a magas pázsiton a betegeket, számszerint kilencet és kissé távolabb sírt ástak a tizediknek, aki szállítás közben halt meg... Néhány láda élelmiszer, főzőedény és egy hordó édesvíz kirakása után a vezetőjük, egy öreg matróz, megnyugtatóan, hogy két hét múlva értünk jönnek... Ennek így kellett történnie, hogy a hajó friss élelmiszer-szállítmányát biztosíthassák...

Tiltakozásom hiábavalónak bizonyult... Így parancsolta a kapitány...

A matrózok csónakba szálltak és hatalmas evezőcsapásokkal siettek vissza a hajóhoz.

Kővémeredten álltam a parton a kínban vergődő betegek között. Ökölbesorult a kezem s fátyolos szemmel néztem a teljes gőzzel továbbhaladó hajókolosszus után...

Első gondo'ataim a láthatáron szálló halvány füstfelhőkkel szülővárosom felé szálltak... Milyen jó dolga van otthon az embereknek!... Még az íróasztala mellett görnyedő írnokot is irigyeltem. Ott ül a poros, dohos akták között... robotol reggeltől estig négy fal között, de legalább otthon van... A robinzoni élet egy cseppet se volt inyenre...

— Hisz csak két hétről van szó... — vigasztaltam magam — csak nem »felejt« ezen a lakatlan szigeten a portugál tigris?... Kerüljek csak haza, majd ellátom én a baját!... Milyen más volt a Cunard »Carpathia« hajóján... Rostron kapitánnyal a legjobb viszonyban éltünk, amikor ez a vad portugál, nagyobb fizetésért magához csalt... És most itt vagyok a szigeten, a kolerás betegekkel... ismeretlen szigeten... fegyver nélkül... Két ásó, egy csákány és egy rövid lapát, ez az egész... És pár milliárd kolerabacillus...

Rekkenő, trópusi hőség zúdult a szigetre. Szinte izzott a levegő és a part sárga homokja. A közeli cserjés árnyékába akartam vinni a betegeket, de kértek, hagyjam őket a napon, mert még ott is fáznak... Ellátam őket, azután a közeli homokdomb tetejére kapaszkodtam. Innen még utolsó pillantást vetettem a láthatáron úszó füstfelhő után és kétségbeesetten gondoltam szomorú helyzetemre... Miféle nép lakja a szigetet?... Fehérek?... Színesek?... Kannibálok?... Egy cseppet se volna kellemes, ha ebben a gőzfürdői melegben nyáron megsütnének. Ebben a percben inkább a megfagyás halálméretét vállaltam volna...

A sziget sokkal nagyobb volt, mint gondoltam. Az északi part mentén valóságos őserdő terült el, magas, tizenöt-húsz méteres, karcsú, hargoszöld fákkal... A déli lejtőn ugyanolyan, de kisebb fák, cserjék állottak szép sorjában, katonás rendben, mint valami faiskola... A szívem majd kiugrott az örömtől... Rend... faiskola?... A kultúra biztos jelei...

Óvatosan mentem előre, a faiskola irányában... Furcsa, sohasem látott, gúlaalakú, karcsú, embermagasságra nőtt fácskák között jártam. A nagy, sötétzöld, olajosan fénylő, párosan ülő levelek tövében szagta-

lan, fehér virág... Reszkető ujjakkal nyúltam a virágok után... Alattuk magvak, egymáshoz tapadt magvak... Kávemagvak!... Csodálatos kávé... kékszinű kávé...

Egy óra múlva, illatos kávéval kínáltam betegeimet és magam is a részegségig ittam a pompás, csodálatos ízű kávéból...

Nincs szándékomban az olvasót apró részletekkel untatni, csak annyit jegyzek meg, hogy betegeim a sziget csodás hatású »kék-kávétató« és a bozótok között talált fanyar, fekete bogyóktól három nap alatt teljesen talpraállottak... Ma is szilárd a meggyőződésem, hogy a szerencsés gyógyulást a titokzatos kék kávénak köszönhetjük...

A negyedik napon egy háromtagú fehér katonai járőr lepte meg táborunkat... Trópusi sapkát, vászon egyenruhát viseltek a napbarnított legények. Lövésre készen tartott fegyverekkel, ismeretlen nyelven megadásra szólítottak fel bennünket... A magasba emelt karok nemzetközi nyelvét megértették. Európára emlékeztető gondos motozás után útnak indítottak bennünket a sziget belseje felé...

Több mint egy óráig tartó gyaloglás után vonultunk be szuronyok között a sziget gyönyörű, modern fővárosába... Ha nem éreztük volna a tüzes homoktól égő talpunk sajgó fájdalmát, joggal gondolhattuk volna, hogy mindez csak tündéri álom... európaiasan öltözött fehér emberek, csinos asszonyok... Majdnem minden utcasarkon kávéház... bambusznáddal díszített ízléses terraszok... kétkerekű járművek... gépkocsi... Üdülőhelyre emlékeztette az embert ez az ismeretlen, titokzatos trópusi város... A kávéházi vendégek nyugodtan szürcsölték kávéjukat, ügyet se vetettek ránk. Az utcai árusok barátságosan integettek felénk, a nők biztatóan mosolyogtak... Csoportunk legidősebb tagja, a sovány, vézna, ötvenéves Lupini — kilencgyermekes családapja — az örökké vidám olasz sírkőfaragó, kijelentette, hogy a történetek és látottak után többé nem megy haza, itt fog megnősülni... Alig tudtuk lefogni az öreget: erőnek erejével neki akart menni egy villogófogú kreol menyecskének, aki állítólag a szeme közé kacsintott...

A szó legszorosabb értelmében vett hűvösre kerültünk, egy földalatti börtönbe, ami a trópusi hőséget figyelembe véve nem is utolsó dolog. Fe'sóvilágítású, külön lukszus-cellát kaptam. A börtönőr, egy nemetül beszélő cseh származású ember már az első napon kimerítően tájékoztatott a titokzatos, ismeretlen szigetről. Mindent elmondott azért a kevés pipadohányért, amit a zsebem mélyéből kotortam össze. Tőle tudtam meg, hogy a sziget neve: Kahwah. Hajótöröttek alapították a mai várost, háromszáz évvel ezelőtt, lakóinak száma körülbelül háromezer, nyelvük hasonlít az eszperantóhoz, ami érthető is, hiszen a szigeten képviselve vannak Európa összes népei. A hajók, sajnos, csak egyszer egy évben, április elsején köthetnek ki a szigeten, az úgynevezett Kahwah nemzeti ünnepen, a sziget alapításának napján. A hajók elsősorban teával rakodnak meg, mert a szigetlakók a különben kitűnő minőségű teát kizárólag fürdésre és ruhatisztításra használják. A teán kívül rengeteg déligyümölcsöt, banánt, ananászt, rizskását cserél be a sziget kormányzósa ipari cikkekre, főleg fegyverekre és lőszerre. Az életfogytiglan megválasztott kormányzó és a felelős kormány legfőbb gondja, hogy ügyeljen a belső rendre és kifelé megőrizze — ha kell, fegyverekkel — a sziget függetlenségét.

Érdekes dolgokat tudtam meg a kék-kávéről is. Ámulva hallottam, hogy ősi törvény halálbüntetés terhe mellett tiltja a Kahwah kivitelét. Ezt a törvényt valóban be is tartották, mert a sziget alapítása óta egy szemernyi kék kávé se csempészték ki az ültetvényekről. A kikötő be-

járatánál figyelmeztető táblák fogadják a hajósokat: Idegeneknek szigorúan tilos a belépés! A kék Kahwah legfőbb tulajdonsága az, hogy aki rendszeresen issza, többé nem tud lemondani róla. A kék kávé rabul ejti az embert, örökre a szigethez láncolja... megszünteti a kínzó honvágyat, feledteti az óhazát...

A tények pontos leírása megköveteli a részletességet, holott fentebb ígértem, hogy rövid leszek. Nem hallgathatom el azt a szenzációs értesülésemet sem, amit börtönöröm, a kitűnő Prasek Tóbiás különösen hangsúlyozott, hogy a szigetnek sohasem volt orvosa, vagy kuruzslója. A szigetlakók teljesen egészségesek, a járványos betegségeket a bennszülöttek csak hírből ismerik. Az emberek orvos nélkül halnak meg, ha eljön az ideje. Orvosuk tehát nincs, de annál több a lelkes szigetén. Minden száz lélekre jut egy pap. Hithű keresztény Krisztushívó, biblia-rajongó a nép. Különös, hogy vasárnap helyett a szerdát tartják. A szigeten szerda az ünnep, a munkaszünet napja... Munkaszünet? ... Kissé furcsán hangzik, hiszen hétköznapiakon se erőltetik meg magukat az emberek... Ülnek a kávéház előtt, isszák a zamatos, bűvös kávé, sakkoznak, kockajátékkal szórakoznak és — politizálnak...

Két hónapig tartó vizsgálati fogság után végre szabadlábra helyeztek. Társaim valamivel előbb szabadultak, úgy hogy mire elhagytam a börtönömet, Lupini bácsi már jegyben járt egy bennszülött özvegyel.

Kahwah sziget békés lakóit csak a felületes szemlélő tarthatta egysegesnek, elégedettnek. A valóságban azonban áthidalhatatlan szakadékok választották szét az embereket; egyenlőségről beszélni sem lehetett. Sokat adtak az ősi hagyományra, a származásra, a sziget történetére, és így a százéves ősökre visszatekintő bennszülött különbnék tartotta magát a zöld hónapig bevándoroltnál, vagy annál, akinek csak az anyja született a szigeten, míg az apja új honpolgár volt. Az őslakók voltak a »tisztavérűek«, akik nagyon ügyeltek fajuk tisztaságára és csak egymásközt házasodtak. Kormányzó, miniszter, állami hivatalnok csak tisztavérű lehetett.

A másik és egyben erősebb válaszfalat a kék kávé, helyesebben a tejeskávé emelte az elégedetlen lakosság közé. Ezt a megkülönböztetést is az arisztokrata »tisztavérűek«-nek köszönhették...

A kormányhoz közelálló elemek jöttek rá, hogy a szigetlakók különböző módon isszák a kávé. És ez a látszólag egyszerű és ártatlan megfigyelés lett később a szőlőanyja igen sok, nem várt bonyodalomnak. Fél századdal ezelőtt egy osztrák hajópék honosított meg a szigeten egy kuglófszerű kávé süteményt, amely azóta nemzeti éledelem lett és a »coco« nevet kapta. A sziget arisztokratái felfedezték, hogy míg ők a coco süteményt a szájukhoz emelik és az ünnepélyesen leharapott darabkára hörpintik a tejeskávét, addig a köznép, a tisztátlanvérűek beapritják a cocót a kávéba és onnan kanalazzák ki. Meggyőződésük szerint az egyedüli helyes eljárás az, ha az ember a nemzeti süteményt nem a csészében, hanem a szájjüregben itatja át a kávéval. A beapritást tisztátalan és tiszteletlen dolognak tartották. Így alakult ki a két ellentétes párt: az aprítók és a nem aprítók pártja. A nép, a többség természetesen az aprítók oldalán harcolt az étkezés szabadságáért, illetve a szabad étkezésért. A megindult vitát a rendőrfőnök akarta erélyes kézzel elfojtani. Egyszerűen betiltotta az aprítást, de az ezt követő felzúdulás után rövidesen visszavonta a rendeletet. A beap-

ritó-párt szónokai népgyűléseken kardoskodtak a demokratikus aprítás mellett és azt vitatták, hogy az aprítás művelete kellemesebb, természetesebb és főként emberibb, mint az erőltetett, »előkelő« nem-aprításos étkezés. A beaprítás ellenzői persze hivatkoztak az ősi hagyományra, a nevelésre, az izlésre és a nemzeti érzésre. Körömszakadtáig védtek álláspontjukat, sőt odáig mentek, hogy az aprítókat egyenesen forradalmároknak nevezték...

Kiszabadulásom után rövidesen kiéleződött a harc a két tábor között. Aprítók és nem aprítók külön pártokra szakadtak, kerülték az egymással való érintkezést. Az aprítók ellenzéki pártja külföldön jelvényt csíráztatott és röpiratokkal agitált a nép között. A kormány se maradt tétlen: megszólaltatta az államilag szabadalmazott szociológust is, de ennek a tudása se nőtt túl a kávé problémáján... A papok is a konzervatív, nem aprítók mellett prédikáltak...

A sziget lakóinak békés életét ilyenformán felborította a csúnya politika.

A munkanapokat is lefoglalta az agitáció. A nép szívesen hallgatta a szónoklatokat, mert azután potyakávéhoz és aprítanivaló cocóhoz jutott. A titkos cél természetesen az volt, hogy a beaprítók vegyék át a sziget kormányzását és vessenek véget a dölyfös, gyűlölt nem aprító, arisztokrata uralomnak.

A nők is részt vettek a mozgalomban. Ténykedésüket röviden így foglalhatjuk össze: a férjes asszonyok a férjük elveivel ellentétes álláspontért lekesedtek, a fiatal lányok a nem aprítókhoz, az öregasszonyok az aprítókhoz csatlakoztak.

Ebben az időben ismerkedtem meg a sziget angolszármazású mérnökével, mr. Mac Geével. Bemutatott a feleségének, akinek már a szülei is a szigeten születtek. Nagyon szívesen fogadtak tengerrenéző, pálmadorong bungalowjukban és mingyárt az első alkalommal tejeskávéval és ünnepi cocóval kínáltak meg. A magas, vöröshajú, sovány, szeplőskezű asszony, akit akkor rendkívül kíváncsi találtam, egyenesen nekem szegezte a kellemetlen kérdést:

— Nos, uram, hogyan issza a kávé?...

A kérdés zavarba hozott. Ifjú éveimben otthon mindig szenvedélyes beaprító voltam, de akkor a viláért se gondoltam volna, hogy ez a probléma valamikor ilyen nagy súllyal fog rám nehezedni... A kávéházi törzsasztalnál is mindig élvezettel aprítottam kiflimet a habos, szűrt kávéba... Eszembe jutott boldogult nagyanyám, aki csordulásig rakta tele zsemlyével kávésbögréjét, viszont azt sem tagadom, hogy jobb társaságban, hölgyek jelenlétében sohasem aprítottam a süteményt a kávémba, hanem a felpuhítás, helyesebben az áztatás műveletét illetendőan a szájuregben végeztem el. Úri helyen, előkelő vendéglőben a kenyereket nem illik a levesbe aprítani, de megengedett dolog, ha a »kenyérkockákat« külön szervírozzák.

Mindez egy pillanat alatt cikázott át agyamon. Önagysága tágra nyílt szemekkel, türelmetlenül várta választomat.

— Mrs. Mac Gee... — mondtam a fülem hegyéig elpirulva —, én sohasem voltam barátja a kávénak... Az én hazámban az emberek paprikás szalonát esznek lágy kenyérral... Különben is hidegen iszom a kávé — tettem hozzá elszántan, hogy ezzel is időt nyerjek.

A ház úrnője bosszúsán vállat vont, csontos ujjával letört egy kis darabot a coco-süteményből, annak is csak a felét harapta le kapafogaival, azután jó nagyot hörpintett a forró kávéból. Ugyanezt a műveletet végezte a férje is azzal a különbséggel, hogy a süteményt tartó balkezi kisujját mereven az ég felé, mintegy eskütételre tartotta... Mondanom se kell, hogy a következő pillanatban már utánuk csináltam a szertartást, még a bal kisujjamat is finomkodva a magasba merevítettem...

A kávé után Mac Gee felállott és homlokon csókolott:

— Doktor, ön a mi emberünk! — mondotta meghatottan.

Aznap este a szigeti Kispolgári Kör ünnepi vacsorájára voltam hivatalos. Az asztalfőre ültettek és mindenki rám várt, hogy megkezdjem az ünnepi kávéivást. Természetesen beaprítottam a »munkás-coco«-t a kávémba, amelyből ez alkalommal egy jókora agyagfazékka! tettem elem... Teliszájjal kanalaztam az illatos, friss tejeskávéval átitatott süteménydarabokat a jelenlevők nagy meglepődésére. A kávé után rengeteg gyümölcsöt és szónoklatot kellett lenyelnem. Megérte, mert a vacsora nagyon kedvemre való volt. A közönség elénekelte a »Kék-Kawah« indulót, majd a vezérük felállott, homlokon csókolott és mély basszusán dörögte:

— Doktor, ön a mi emberünk...

Belátom, eljárásom nem a legkorrektebb volt. De hát alkalmazkodnom kellett az áramlatokhoz... Egyszer a nem aprítók tartottak jól, aztán az ellenzéki aprítók kedveskedtek egy jó kávévacsorával. Mindig az illető párt szájaíze szerint beszéltem.

A semmittevéstől tekintélyes pocakot eresztettem, de meghíztak a kolerás betegek is. Egyik-másik megnősült. Lupini valósággal áldotta a vad portugál hajóskapitányt, akinek mindezt köszönhetette. Fogadkozott, hogy sohasem fogja elhagyni ezt a mesébe illő szigetet... Magamon is megdöbbenéssel állapítottam meg, hogy... izé... hogy is mondjam... nem vágyódtam haza... nem gyötört a honvágy... Hazai szeretteimről is teljesen megfeledkeztem. Úgy látszik, a kékkávé-szenvedély ráfizta lettem... Feltűnt, hogy a szigeten sok az eszelős, mániákusan rajongó ember, akiknek izgatottsága csak addig tartott, amíg meg nem itták kávéadagjukat. Azután nyomban lecsillapodtak... Ezt az ideges tünetet magamon is észleltem, de nem sok figyelmet szenteltem az ügynek...

Egy napon a kormányzó úr ő kegyelmessége hivatott. Az első pillanatban árulásra gondoltam, és minden porcikám remegett az izgatottságtól. Kegyetlen ember volt a sziget kormányzója...

A pálmafából épült kormányzósági palotában fogadt... Magas, elhízott, idősebb szuszogós öregúr. Kidülledt, véres, zacskós szemeivel percekig bárgyún tekintett szemem közé.

— Baj van, gondoltam magamban. — Úgy látszik, kisült a turpisságom... Mégis csak jobb lett volna, ha csak a nem aprító kormánypárt mellett vallottam volna szint... Aki a néppel, a tömeggel tart, könnyen ráfizet... De most már minden késő... ezt előbb kellett volna megfontolni... Üljetek otthon nyugodtan a fenekeden, akkor nem kerül sz ilyen bajba... Még majd felakasztat egy fára ez a bivalyborjú!

A kormányzó nagyot sóhajtott, terjedelmes hordóháza fölött összekulcsolta szőrös, vastag ujjait és így szólott:

— Nagyon diszkrét dologról van szó, uram... Úgy vélem csak is onben bízhatok meg... Számíthatok diszkrétciójára?... Mert, ha az

ügy kitudódik, lehetetlenné vagyok téve a szigeten, szeretett népem előtt...

Kiváncsivá tett az öreg. Annyit már kiéreztem a beszédéből, hogy itt nem az én fejemről van szó és nem az aprítás kérdése körül dúló harcról.

Kiegyenesedtem.

— Számíthat rám, kegyelmes uram! Különben is, aki ismeri szep-lőtlen multamat, sziklaszilárd jellememet...

— E'ég!... Kezet rá...

Megszorítottam nagy, nedves, puha mancsát... A kormányzó úr magához vont, kabátja belső zsebéből egy szelet papírost vett elő és elem tartotta:

— Itt van a nagy titok — mondotta remegő hangon — megengedem, de csakis magának engedem, hogy elolvassa...

Egy vers volt... Rövid, alig húszsoros vers, rettentő rímekkel, ösz-szefüggéstelen, dadogó, hülye tartalommal...

— Én írtam ezt a költeményt — dadogta a kormányzó izgatott re-megéssel. — No, mit szól hozzá?... Életem első, egyetlen költeménye...

— Súlyos kórtünet, mindenesetre — állapítottam meg magamban, majd rövid hallgatás után a kegyelmes úr szőrös fülébe ordítottam:

— Remek!...

A politikai ellentétek lehetetlenné tették a szigetlakók életét.

A beaprítók pártja úgyszólván napról-napra nőtt és ezt nem kis idegeskedéssel konstatálták a kormány körül csoportosult konzervatív elemek. Napirenden voltak a kormány elleni tüntetések, kékezészlős felvonulások... A kormányzó eltiltotta az aprítópárt jelvényeinek viselése-t. Ezzel is el akarta érni, hogy az ellenzék ne vegye észre számbeli fölényét. Saját pártemberei viszont jelvény nélkül nem mutatkozhattak az utcákon.

A súlyos ellentétek utóbb már véres összeütközésekben robbantak ki. Az első ütközetből a jól felfegyverzett kormánycsapatok kerültek ki győztesen. A kormányzó első dolga az volt, hogy letartóztatott és ve-lem együtt börtönbe záratta a volt kolerás betegeimet is. Véleménye sze-rint az »alkalmatlan idegenek« forgatták fel a sziget békés rendjét.

Mac Gee mérnök barátom meg'átogatott a börtönben, nem nyuj-tott kezet és elborult arccal csak ennyit mondott:

— Csalódtam önben... Ez árulás!...

A rendőrfőnök azt a vádat vágta a fejemhez, hogy betegségeket hoztam a szigetre és ezért életemmel fogok lakolni...

A további eseményeknek, sajnos nem lehettem szemtanúja. Értesü-léseimet a bebörtönzött aprítóktól kaptam.

A szigeten az aprítók és nem aprítók között ádáz polgárháború dúlt... A vér patakokban folyt... a kormányzó gépfegyverekkel, ágyúkkal lövetett a zendülők közé... Végül is a fegyverek ereje győze-delmeskedett: az aprítók megadták magukat...

A kormányzó kihirdette a diktatúrát...

A diktátor első dolga az volt, hogy kilenc társammal együtt halálra ítelt, és mert fogytán volt a muníció, az akasztás mellett döntöttek... A függés szerencsére elmaradt, a kormányzó-diktátor az ítéletet felfüggesztette, mert a nagyszámú sebesült orvost követelt. Valamennyien kiszabadultunk, de politizálás helyett a sebesülteket kellett ápolni. A diktátor második rendelete kimondotta a prohibíciót. Betiltotta a kávé élvezését. Arra számítottak, hogy teára szoktatják a népet és az értékes, ritka kék-kávét eladják a külföldi kereskedőknek... avagy még nagyobb kaliberű ágyúkra cserélik be...

A »száraz törvény« csak olaj volt a tűzre, a szigeti lakosság elkese- redése nem ismert határt... Földalatti szervezetek alakultak, titokban itták a kávét... A mozgalom élén a kávéháztulajdonosok állottak, de csakhamar hozzájuk csatlakoztak az aprítás régi ellenségei, a rendőrség és a katonaság is... Egységbe verődött Kahwah sziget meggyötört lakossága, a kávé és a diktátor megbuktatása újból összehozta őket.

— Le a gyűlölt diktátorral! Éljen a szabadság!... — hangzott a szigeten.

Néhány hétig tartó szervezkedés után egy éjjel a katonák felgyújtot- ták a kormányzósági épületet. A kormányzót elfogták és egy óriási üst- ben feketekávéba fojtották.

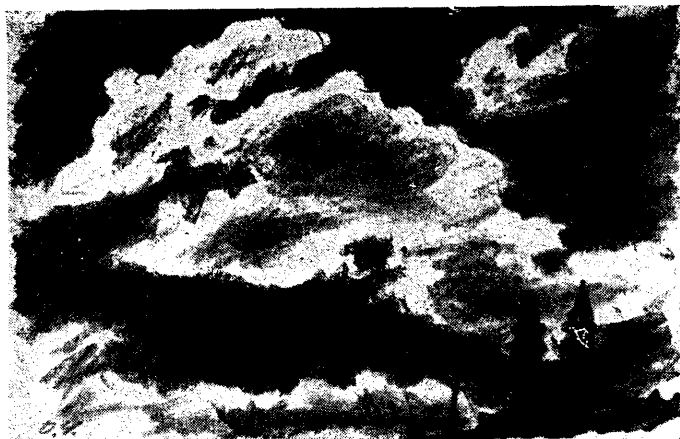
A rend rövidesen teljesen helyreállott. Mindenki annyi kávét ivott, amennyit akart. Aprítók, nem aprítókkal közös asztal mellett étkez- tek, tiszteletben tartva az egyéni szabadságot.

...A kávétilalom alatt erőt vett rajtam a honvágy... Haza... haza... minél előbb... buzgott fel bennem egy ismerő hang. A kék ká- vénak még a színét is gyűlöltem... A szigetlakók marasztaltak... fel- ajánlották a kormányzói állást is, csak maradjak... Hiába kértek, kö- nyörögtek, nem volt maradásom...

Csak még egyszer hazakerüljek — gondoltam — nem mozdulok ki többé... Ezentúl nem nézem le az egyhangú biztonságban otthon ülő embereket...

Egy kis francia teherszállító hajó fedélzetén jöttem haza.

Még ma is sajnálom, hogy nem hoztam magammal mutatót a Kah- wah-szigeti titokzatos kék-kávéból...

Oláh Sándor illusztráció-terve

A legbájosabb magyar lángelme

Hetven esztendeje, ősszel, gyászoltak a pesti Margitsziget vén tölgyei: úgy hullatták levelüket, mint a könnyet. Egy félvak öregúr tétova léptei ekkor távolodtak mellőlük a történelembe. Arany János, mindennapi tűnődő sétája a halhatatlanság sugárútjára kanyarodott: kilobbant a legbájosabb magyar lángelme.

1882-ben távozott az ember és költő, aki a magyar szellem esztergapadja mellett egymaga végezte el századok és nemzedékek munkáját. A poéta akinek emberi magatartása és íróművészete egyformán revólúció volt. Ébresztett és példázott. A népből jött, egészen alulról, »bogárhátú kunyhó« szivetszorító szegénységéből, jobbágyorsba lökött bihari falu sötétjéből. Innen fedezte fel egy egész nemzetnek a néplelek aranybányáját, itt ötvözte kápráztató ékszerre a népi nyelv, képzelet és lelemény, fogyhatatlan kincseit. Nyersanyaga az erőteljes, vérbő parasztnyelv volt, erre a fundamentumra építette változatos, gazdag életművét.

Jelentkezése szinte sorsszerű. A szabadságharc előtti politikai válsággal párhuzamosan az irodalomban is küzdelem indult az újért, egészségesebbért. Vörösmarty és iskolája szerepének végéhez közeledett. A körülrajongott mester hatalmas pátosza, a valóságtól menekülő hexaméteres költszetet agonizált. Petőfi fellépése jelezte az ablaknyitást; nyomán a líra már szakított a közelmúlt levendulás érzélgésével. A kamasz lángelme kurjantása messzire hallatszott. Az alanyi költészet jobbjai otthagyták az érzelmesség »virányait«, a papírvirágos emlékkönyv-lírát, az »emlény«-affektációt épp úgy, mint a fellengzésbe ferdült, papír-korbáccsal hadonászó klasszicizmust. A líra forradalma, a kötött beszéd szabadságharca Petőfivel teljesedett be. Vele a vers és a verselés előbb modernné, azután magyarrá, végül népivé lett. Csoda-e, ha Petőfi üdvözölte először és elsőnek azt a férfiút, aki »Toldi«-jának üde alexandrinusaival az elbeszélő költészet hasonló megújódását hozta. »Versenyben égtek húrjaim« — írja maga Arany és — valóban — »Toldi« nemes versenyben fogant. A tizenkét énekes költői elbeszélés, Petőfinek és körének Aranyt, a nemzetnek pedig az igazi magyar epikát ajándékozta.

Arany költői pályája voltaképen az »Elveszett alkotmány« című satirikus éposszal indult. Névtelenül küldte a Kisfaludy Társaság pályázatára. Fiatalsága ellenére már nehéz esztendők álltak mögötte. Az élet, — mint majdnem minden géniuszt — Aranyt is megtiltotta. A szegénység, a kenyércsata, a magát és szeretteit fenyegető inség, a sorozatos csapások korán érlelték férfivé. Amikor a vándorszínész-nyomorúság csömörével hajótörötten tér meg a szülői házhoz, édesapját megvakultan találja, anyja néhány hét múlva meghal, kolerában. Segéd-tanítói állást vállal szülőfalujában, Nagyszalontán. 1839-ben, huszonkét éves korában segédjegyzővé, majd aljegyzővé választják és meg-

nősül. »Elveszett alkotmány«-a kancellista élet robotjában születik; Kurtára szabott pihenőórák ellopott perceiben tervezi, éjszaka csendjében írja. Névtelenül küldi be művét, melyben máris figyelemreméltó perszifláló ösztönrel állítja pellengérré az akkori választási procedura tömegbolondításait, kineveti és megbélyegzi az opportunizmust, a közjó pózában tetszelgő sikerhajhászást. Az »Elveszett alkotmányban« már a költő realizmusa is szóhoz jut. Valóságérzés nyilatkozik benne, mely későbbi pályáján, olykor mintha háttérbe szorult volna művészi érdeklődésében, és csak élete a konyán a híres »kapcsos-könyv« olyan portréiban kél újból életre, mint a a minők a »Hírlapáruló«-ról, az »Öreg pincér«-ről regélő poemát, ezek az eleven kor- és társadalomtudatot sugárzó apró remek.

Az »Elveszett alkotmány« elnyerte a bírálók tetszését, díjat, de keserűséget is hozott a művészkedvű szalontai »kispótáriusnak«. »Nyelv és verselés olyan, mintha irodalmunk vaskorát élők« — hangzott az egyik zsűritag; a szigorú Vörösmarty véleménye. A kor legnagyobb nyelvművésze, híressé vált verdikjével dacos becsvágyat hívott életre: egy nála is nagyobb nyelvművész kutatókedvét, búvárkodó hajlamát, céltudatos nyelvművelő munkáját indította el. Arany ettől fogva olvas és tanul. Hazai és idegen remekírókat olvas, de a néptől tanul. Hogy milyen eredménnyel, azt káprázatos oeuvre-je igazolja. A »Toldi« már több, mint irodalmi esemény: nemzeti ügy. Az erős, csupaszív embert mintázza, az őszinte jellemű néphőst: Toldi Miklóst. Alakjában piedesztálra emeli a fiúi érzést, Toldinában pedig felmagasztalja az anyai szeretetet. A szabadságjogaiért élethalál-harcra készülő magyarság vágyainak ad hangot és teremt jelképet hőse kalandjaiban. A vitézi tornák bajnoka a politikai, gazdasági és társadalmi küzdőtér bajnokaiba önt hitet és önbizalmat. A nép a feudális önkény ellen egyenesíti kaszáját és Toldit olvassa, a hőst, akinek indulataiban a maga keserűségét érzi, erejében a maga izmait tapintja ki, sikereiben a maga sikerlehetőségeit ünnepli. Igazi népi szemlélet állítja át Toldi eszményített cselekményét a valószínűség vágányára. Később, forróbb és kiforrottabb munkával a világ-irodalom kevés nagy írója startolt.

A Toldi megjelenését követő tizenöt esztendő lett Arany fénykora. Ez a néhány esztendő érlelte azzá, aminek ma is értékeljük: a tizenkilencedik század nagy magyar írói polihisztorává, a magyar népi mítosz művészi jelenítőjévé, lángban Petőfivel egyszintű, de annál kevésbé szeretlen, sokszor gazdagabb képzeletű és, mindenen felett, pallérozottabb géniusszá. Egymásután jelennek meg szebbnél-szebb elbeszélő költeményei, életképei, balladái. Sophoklest, Byront, Shakespearet fordítja, ez utóbbit annyi simulékony erővel, hogy azóta sem múlták felül.

A Toldi trilógia megjelenési rendben második darabját: »Toldi estét« 1854-ben teszi közzé. A siker — ha lehet — még nagyobb, mint első ízben. A nemzet időközben egy balsikerű szabadságküzdő szervenéseinek égett át és most szeretettel, megbecsüléssel fordul a költő felé, aki ismét népi őserő felé mutat, a földdel, nappal, éggel összeforrott néphalhatatlanságának képével bűvöl. A középső részt már testi-lelki nyomorúságok közepette, hajlott korában ajándékozza nemzetének, de »Toldi szerelmé«-n sem látszik költője egyéni balsorsa. Remekmű ez is, és ujjongó taps üdvözl.

Munkássága annyira sokrétű, érdeklődése oly sokirányú, hogy alig van műfaj, amelyben figyelemreméltót ne alkotott volna. A »Nagyidai cigányok« könnyes mosolyától kezdve át a hosszabb elbeszélő költemények egész során világszép balladáinak izzó, paraszti zsánerképeinek,

lélektani problémákat bogozó anekdótáinak, allegóriáinak hosszú listája tanuskodik pusztíthatatlan alkotó erejéről, melyet sűrűn látogató sors, betegség, csapások sem tudtak megtörni. Nyelvművelő jellegű írásai, epigrammái, elméleti dolgozatai, fordításai, töredékben maradt munkái egymagukban vaskos köteteket töltenek meg. Valamennyiben ott szikrázik a zseni, a népből fakadt, néppel és népért égő lángelme, aki Petőfivel indult harcba, de a csatát egyedül döntötte el, a maga és az egészségesebb irányú, igazi földben gyökerező, igazi hangot szólaltató magyar irodalom javára.

Kortársai szerint a legszelídebb, legjobb szívű, legbájosabb ember volt. Hajlamai a nyugalmas élet, a zivatarmentes boldogság eszményei felé vonzották. A maga számára nem kívánt egyebet, mint

»...egy kis független nyugalmat
mélyben a dal megfoghatnak«

ám a sors ezt a keveset is túlságos későn túlságosan fukaron mérte ki számára. A magánéletében kisigényű, szoszor csüggedő és rezignációra hajló Arany, mint az igazi művészek általában, sokszor akaratlanul sodródik a társadalmi bírálat, a kormozgató kérdések áramába. A költő, aki így énekel:

»Nem a való hát; annak égi mássa
Lesz, amitől függ az ének varázsa...«

mégsem maradhat süket az emberi, erkölcsi és társadalmi igazság ségélykiáltásai iránt. A maga módján legtöbb művében, ha »égi más« tükörképében is, de ott a való: a művészi lelkiismeret. Vádol, számonkér és szégyenpadra ültet. Az »Elveszett alkotmányban« éppen úgy hitet tesz és ítélt, mint a »Nagyidai cigányokban«. A »Toldi trilógia« mesehangulatában a romantikus kalandok hamuja alatt csakúgy virrasztó jeltűz parázslík, ahogyan balladáinak megragadó drámaiságában is »llynomott, megalázott milliók jajszaa llyktet.

Hetven esztendeje halt meg Arany János. A jugoszláviai magyarság egyre szebbet és többet produkáló könyvkiadójának is megbecsülő figyelmébe szeretném ajánlani az évfordulót. A »Testvériség-Egység«, mely Petőfi gondos, új kiadását megtetézve, a szellemtárs Arany lírai verseit már korábban közreadta, hivatásérzékéről tenne újabb tanuságot, ha most a költő egyre ritkábban fellelhető elbeszélő remekeiből is újranymatna egy válogatott gyűjteményt.

Debreczeni József

Délibáb

Ott kel, ahol a puszta valahol a semmibe fut,
de nem nyelte el a földet még
a vele ölelkező nyári ég.
A forró bánáti mezők peremén úgy lobog
a délibáb, mint végső akkordjával a nótavég,
az izzó rónák júliusi éneke.

Ó délibáb! Az acélos fekete földet
bolond hevével pókhálóvá szabdalta a nap
s forró tengerré öntötte. Aki utat téveszt,
csak céltalan vakon bolyong, mint kit lázalom ráz.
Hatalmas folyót lát, ahogy kibuggyan
kísérteti szörnyű létével a nemlétnék.
S hömpölyög mohos kőpartok között,
amíg a nap izzón, fehéren görög
az égen. S a szegény föld tehetetlen, csak fájón
forró arcát rejtene a fátlan tájon.
Ó árnyéktalan világ!

Nem ágaskodik, csak a kútgém-szálfá,
az is száraz, repedt. S bámul magasan állva
reggeltől éjszakáig.
Vékonyka árnya csak, ami árnyékot ad
forró poklában a létnek, amelyet izzás öntözött,
Mert ördög lehet csak poklok között,
ki délibábot ültet kiszáradt patak medrébe,
s hamis utat mutat az alélt, szomjas szívnek;
friss forrás vizét hinti szét
s hideg, mély kutak erejét,
hömpölygő folyót habos örvénnyel.
Vagy kertet varázsol, mely hús árnyat borít
fáin, izes gyümölcsével a mennyei szüretnek.
Nézd, hogy csábitgat
reszkető képével távoli processzióra,
de nem vezet soha jóra,
és nem érheted el sohasem.
A nap most szívja utolsó csöppjét
a kiszáradt, sekély pusztai csordakútnak,
hogy hajszálerén egy csodás útnak
rálehelje a délibábra; a csalóka képen
— melynek kontúrja ott nő pislogó szemed előtt —
hogy megtöltse csalóka vizét egy végtelen tónak;
szomjad vizét éppen.

A barom kókadtan teng-leng a csordában,
s nyelvét lógatja a tikkadt, élesfogú puli.
Pásztoember kalapját mélyen lehúzza,
talán hogy védekezzék; a délibáb képének úgysem hisz,
amely réveteg céltalanba visz.

S megnyitná szemét akár a könnynek is,
csak hús csepp hulljon már inyjére
s permetezné, távoli térből
fekete felhőből, óceán vizéből.

De csak délibáb lebeg a róna fölött
s riszálja magát, mint csábító, bűnös nő,
mint végzetes, szívedbemarkoló szerető.

(A »Bánáti rapszódia« című ciklusból)

Fordította: M. M.

Hangya András rajza

Tyúkanyó

Kicsiny, összeaszott, töpörödött vénasszony volt. Sárgás-zöld szemei oly mélyről csillanók, mint a kiapadó kútvíz, csuparánc arca dohánybarna, megritkult, ősz haja boglyas, mint a madárfészek, nyitott, fogatlan szája sötét, akár a pincegádor. Tyúkanyó télen-nyáron kopott, szakadozott, fekete ruhát viselt, az évszaknak megfelelően vastagabbat, vékonyabbat, fején fekete kendőt, mellén keresztbekötve ugyanolyat. Lábbelije sarú volt vagy pampus-féle, azt maga csinálta, szőtte, spárgából, fonálból, s belülről posztóval bélelte. Ebben nesztelenül, settenkedő léptekkel, tipegve, vontatottan járt, s görnyedten, meghajolva, mint aki életében sokat cipelt a hátán fát, rőzsét, más egyebet. Mint ahogy cipelt is, még élete utolsó hónapjaiban is, zsák alatt roskadozva hazafelé. Aki így találkozott velé, behavazott bokrok hirtelen kanyarulatában — könyv olvasó — akaratlanul Lagerlöf Zelma Gondanyójával vetette össze. Néhány telepi asszony viszont boszorkányhoz hasonlította. Sőt akadt buta babonás, aki varázsló, szemverő, bűvölő erővel is felruházta. Hogy így történhetett, ahhoz egy-két elejtett szavával a vénasszony is hozzájárult. Noha kétségtelen, hogy voltak tapasztalatai, képességei — különösen, ami a tyúkokat illette — melyekkel más nem rendelkezett, de ez koránál fogva érthető volt. Ezenfelül Baba, Babe vagy Májkó — mert csak így hívták a telepen — oly vidékről származott Vajdaságba, ahol az emberek közelebb álltak a természethez. De biztos, hogy mindenhol előbukkanó jellegzetes alakja is bő alkalmat adott megjegyzésekre. Mert Baba, mint afféle kíváncsi, keveset-alvó öregasszony, többnyire úton volt. Utcán, parkban, udvarban, kertekben, ől körül: mindenütt belebotlott az emberbe. Mint ahogy váratlanul előtipegett nem egyszer bokrok, sövények, fáskamrák mögül is. Megtörtént, hogy mialatt valamelyik család gyanutlanul vitatta legbenső ügyeit, ő ott hajladozott és hallgatózott disznóparéjt szedve mirtuszaiknál. Természetes, hogy mérgeledtek, ha megpillantották. De bosszankodásuknak csak maguk közt adtak kifejezést. Mindez azért lehetett, mert a telepi házak és kertek nem voltak elkerítve. S noha mindenki ragaszkodott portájához, a területsértés nem volt meggátolható. Feleségük, gyerekek, baromfijuk, malacuk útján többen is elkövették. A tulajdonszertelet e téren eléggé elhomályosodott. Mi sem természetesebb hát, hogy az »enyém, tiéd, övé« fogalmainak e zűrzavaros összekeveredésében Baba sem volt más. Sőt az is előfordult, hogy betelepedett néhány vénasszony társaságában valamelyik fa alá, gyümölcsnézőnek. De ez még a jobb időkben történt, a család szerencsecsillaga akkor még fennen ragyogott, s nem volt lehanyaglóban, mások jobb sorsára fenekedő, irigy cselszövők jóvoltából. A vénasszonnyal akkor még több respektussal bántak, s néhányan be is hódoltak, hízelegve, meghunyászkodva, kedvében járva. Bár azelőtt csak

olyan szegény asszonynak tartották, mint saját magukat. De hát ki tudja, nem forgat-e valamit fejében, nincs-e ártó szándékkal? — gondolták. (Jóllehet a telepi krónika semmi ilyesfélét sem jegyzett fel.) Baba az ily asszonyok számára »orákulum« volt. Szavait áhitattal lesték, úgy adták tovább. »A Májkó mondta...« — tették hozzá. Ez volt híreiken a hivatalos pecsét. »Ő csak igazán tudja — mondták. — Fia nagy ember, ott ül a forrásnál...« Szavait hát szentírásnak vették. Így történt, hogy mások is kerültek a vele való összeszólalkozást. Olyanok, akik épenséggel nem úgy vélekedtek, mint a behódoltak. Háttha csinál valamit, amit megbánhatnak. Hiszen olyan nagyokat tudott hallgatni, mialatt nesztelenül, settenkedő léptekkel járta a telepet, csak mélyenülő szemei vizslattak — éberben.

De nemcsak hallgatni tudott, kiabálni is, ha megbántották, vagy baj, méltánytalanság érte. Ha hangját megeresztette, fűrészelő rikácsolása az egész telepet felverte. Kivált, ha kedvenc csirkéit vagy dédelgetett tyúkjait bántotta valaki. Jaj volt a göröngyöt dobónak vagy kutyát pujgató embernek! Még száz keresztvizet is leszedett volna szidalmaival. Aki hallgatta, még csak gondolni se merte volna, hogy a vénasszony tüdeje kavernás. Fenyegetőzésébe néha még olyan asszony is belesápadt, aki különben nem sokba vette. »Jaj, János, miértis kellett a kutyát a tyúkokra pujgatnod...« tett szemrehányást az urának.

Dehát elmúltak ezek az évek, Májkó is lejjebb adta. Már rég megcsendesedett, a csontemberrel is egyre többször akadt keményebb verekedése. Már azt rebesgették, nem éri meg a tavaszt, sőt valaki azt mondta: »Most biztosan el fog patkolni.« De az öregasszony, aki nem volt már más, csak csont, bőr és ín, felemelkedett betegágából és rettegett fejszéjével, mellyel hetvenkétéves kora ellenére csomós fadarakokat vert széjjel, elűzte a kísértő rémet. »Még ráérek elaludni!« — kiabálta utána. A telepiek szinte megkönnyebbülve látták, hogy hosszú betegségé után újra kicsoszog az udvarba megnézni, mit csinálnak rég-látott, ajnározott tyúkjai. »Csakhogy él« — mondogatták néhányan, akik bogarassága ellenére is kedvelték. S elnézték, mint tesz-vesz, pizmog a tyúkólban, mint hívja, szólongatja, becézi tollasait.

Mert a tyúk és csibe volt mindene. Érettük élt-halt, miattuk volt a telepiekkel összetűzése, nékik áldozta napjait, kora reggeltől késő estélig. Kacsá, liba, pulyka nem érdekelte, csak tyúk.

— ODI, ODI, ODI! — verte fel hívó hangja már hajnalban a parkot, mint valami messzire rivalló kürtszó, — ODI, ODI, ODI! — hallatszott reggel, délben, délután, estefelé, — ODI, ODI, ODI! — sürgett a hívás aggódva, szeretettel, fáradhatatlanul, ha valamelyik kamasz csibe eltévedt, erdőbe bitangolt. Ezt már csak szükségtelenül megteztézte a »pipuka, pipuka«-szólongatás, — melyet mások is átvettek tőle —, mikor a mindenhol előszóadó tyúkok és csirkék a szem után kapkodva, körülvették.

Mert Májkó fáradhatatlan volt az eleség előteremtésében. Ha nem volt kukoricája — pedig többször megesett — aggott kora ellenére elti-pegett hátára vetett zsákkal a mezőkre, hogy kalászt szedjen. Kezdte az árpán, folytatta búzán, szűkségből ráfanyalodott zabra, kölesre, muharra, de legjobban a napraforgónak örült. A sínek közé szóródott, salakos magból, amíg lehetett, néha három zsákkal is hazacipelte. Otthon aztán ponyvadarabot terített le, kifejtette a kalászokat, s szélnek eresztve, pelyvátlanította. Ugyanúgy portalanította a napraforgót is.

De hogy baromfija egyéb élelemben se lácson hiányt, kicsapta az utcára, hadd menjenek a telepi kertekbe keresni, zöldet. Vagy a maga-

fabrikálta kijárón a szomszédos kertekbe engedte, nem csinálva magának belőle gondot, ha csibéi, tyúkjai megdézsmálták, torzsig csipkedték a veteményeket. Az ilyenekből támadt a legtöbb veszekedés, perpatvar, mert közvetlen kertszomszédjai nem voltak hajlandók Baba »előjogait« respektálni. Nékik a törvény törvény volt, a rendelet rendelet. Ha ők betartották, mástól is megkövetelték. Popovics tanítóék éppúgy, mint Zádorék, a hivatalnokcsalád.

— Májkó, hát miért eresztette ki a baromfit megint a kertbe? Hányszor mondtam még, hogy zárja be a tyúkokat, ahogy én. Ha még egyszer itt látom valamelyiket, bottal ütöm le a lábát! Nézze, mit csináltak a kelkáposztával?

— É! — emelte fel hangját és fejét harcrakészen az öregasszony. — Ne ide to baš tako. Šta vi mislite?

— Nego? — Da vaša živina počupa svu moju baštu? Baš! — Sad sam vas poslednji put upozorila.

— Vidićemo. Samo probajte moju živinu dirati!

Igy Popovicsné. Zádorné meg emígy:

— Mi az, Májkó? Már megint beeresztette tyúkjait a kertbe? Hát mit gondol tulajdonképen? Azért ültettünk talán, hogy a maga tyúkjai lecsipkedjék? Csak még egyszer találjam itt valamelyiket, a kutyát uszítom rá. Aztán mehet panaszra Poncius Pilátushoz, ha már nem akarja betartani az igazgatóság rendeletét, mely magára ugyanúgy vonatkozik.

Ilyen és hasonló összeszólalkozások többször is előfordultak. Hosszabb fegyverszünet csak akkor jött létre, midőn a tél vastag bundát borított a kertekre, s a tyúkok nem férközhettek hozzá az őszi parajhoz és salátához. De a hó eltakarodtával újra megindult a háborúskodás, s a két szomszédasszony nem egyszer pokolba kívánta Babát.

— Hogy vinné el már egyszer az ördög! — mondták, néha a füle hallatára. S még meg is kérdezték:

— Čujete li, Majko?

— A što gospodjo? — tette magát Baba, mintha nem hallotta volna, noha nagyon is jól hallott, szokatlanul éles fülével még távolabbi beszélgetéseket is.

— Dokle čete još živeti?

— É, ranoj moje, dok Bog hoće.

Az utolsó két esztendőben Májkó sokat engedett korábbi fürgeségéből. Már nem barangolta be, szokása szerint, hajnalban a telepet. Zádorné meg is jegyezte:

— Nem veszed észre, Laci, hogy Májkó már nem járkál úgy reggelenként, mint azelőtt? Nappal is, nem tudom, mikor láttam erre felé.

— Nem figyeltem rá, — válaszolta a férje. — De annál többet látom a tyúkudvarban.

— Igen, valamit eskábál. Kukoricaszárból tyúkol-félét. Hogy legyen télen hol tojniok, melegedniök. Sajnos, már a mi tyúkjaink közül is átszokott néhány. Ha tojniok kell, csak átröpülnek. A tojást aztán hiába reklamálom. Váltig azt hangoztatja, hogy a mieink nem járnak oda. Inkább levágom hát a két-három átszállót, semhogy tovább mérgeledjem.

Májkó nagyon értett hozzá, hogy kell tyúkokat megszelídíteni. Babonás asszonyok azt mondták, hogy megvrácsázza őket. Kétségtelen, hogy a baromfi nagyon ragaszkodott hozzá. De törődött is velük. Melegben keltette, tartotta, s még a kamaszodó csibék is konyhájában aludtak. Azontúl is gondja volt rájuk. Sokszor leült a tyúkudvar nagy-

tuskója elé, maga köré csődítette a baromfit, kezéből etette, ölében dajkálta, gyakran beszélt is hozzájuk, sőt zsörtölődött is.

Babának azonban nem volt mindig szerencséje. Megtörtént, hogy egy-egy nagyobb tyúkvész után alig maradt hírmondóba. A roskadozó ólat a falánk patkányok szívesen látogatták. De legjobban mégis az aszályos esztendők sujtották Májkót. Mikor mindenből jóval kevesebb termett, s a kukoricát nem lehetett megfizetni. Lega'ábbis nem olyan szegény asszonynak, mint amilyen ő volt. Mert hiába lett fia a felszabadulás után nagy ember, annak előnyeit pénzügyi szempontból alig érezte.

Pedig, ha nem is mutatta, Babának rosszul esett, hogy nincs körötte udvar a tollas, kotkodácsoló, csőrével kapkodó, vagdosó aprómarhából. Azt a néhányat hát, ami mutatóba megmaradt, még jobban deldelgette.

— Nézd, nézd, — szól egyik délután Zádorné az urához, átmutatva az árok tulsó oldalára, — hogy mászik a Májkó a tüskés bokrokon keresztül tyúkjáért, melyet a kutya átkergetett. S hogy hívja, biztatja, szölongatja! S ni, a tyúk is: hogy felfigyelt hangjára, s hogy visszakotkodácsol!... Most elérte, megfogta, magához ölelte... S már mászik is vissza. Hát nem megható? Az ember ilyenkor haragudni se tud reá.

Az utolsó évben Májkó két kotlósajnyi csibét keltetett ki. Mikor megkamasszosodtak, volt ismét pusztítás, tollas tatárjárás a veteményes kertekben. De parázs, pattogó veszekedés is.

— A šta vi mislite, Majko? — kezdte a csibéket bottal zavarni a tanítónő.

— A šta vi mislite? — replikázott Baba. — Čime ću ih raniti, kad nemam ni ječma, ni žita, ni kukuruza?

— Ju nale! Tako nešto bezobrazno! Pa jesam ja za vašu živinu sadila kupus, kalarabu, patlidžan? — Vidi je samo?

— Da! — vágta vissza keményen az öregasszony. S folytatta a veszekedést.

— Ugy, úgy! — mondogatták kárörvendően a hátsó udvarban. — Folyik már az előadás!

— No a Babát ugyan nem kiabálják túl, az utolsó szó csak az övé marad — jegyezte meg menyee.

Július közepe táján a kikeltett csirkék azonban alaposan megfogyatkoztak. Még Zádornénak is feltűnt, hogy egyre kevesebb andalog, bogarászik, csipkedi a veteményt. A vénasszony menyee, Boriska — úgy látszik — nagyonis sűrűn vagdos belőlük, — gondolta. Persze, ha az ember kétszer is csibét eszik hetenként, a sok is elfogy. Meg is kérdezte egy alkalommal:

— Hallod-e, Boris! Ugyancsak nekiláttatok a csirkéknek. Már alig, ha tíz-tizenkettő szaladgál a kertekben.

— Ha a Baba megeszi őket.

— Nem hiszem azt, Boris. Épp a Baba enné meg, aki annyira szereti a csirkéket?

— De bizony hogy ő!

— És ti?

— No, amit mi megeszünk!

— Dehát elvégre a ti bajotok, ha elfogy.

— No, Baba — szólott egyik nap a vénasszonyhoz. — Igaz-e, hogy a maga fazekában tűnik el a sok szép, vágnivaló csirke?

— Az én fazekamban? Ki mondta? — kérdezt, idegenszerű kiejtésével.

— Boriska? — legyintett kezével. — Hazudik. Ők esznek meg mindent, nem tudnak spórolni, aztán a Baba... Jó, jó — mormogta, s méltatlankodva elcsoszogott.

— Szegény Májkó — zárta be szavait Zádorné, mikor elmesélte a históriát urának. — Ő neveli fel a csirkéket, ő vesz össze miattuk mindenkivel, s a végén mások eszik meg a baromfit.

A nyár már vége felé járt, s a megmaradt csibék anyányivá tollasodtak, de ha felhangzott reggel, dében, estefelé a vénasszony hívása:

— ODI, ODI, ODI!

fájdalmasan, akár egy messzibe harsant, kereső kürtszó — szinte egymást gázolva, hanyatthomlok rohantak az őket hazaváró vénasszonyhoz. Ó, milyen jó is volt hallaniok a hívó szót:

— ODI, ODI, ODI!

Mennyi minden rejtett e szavakban: kukoricaszem, áztatott kenyér, gondoskodás, fészek...

— Hallod, hogy hívja Májkó a tyúkjait? — szólt oda Zádorné a férjéhez. — Ideje, hogy mi is etessünk.

S elindultak a kukoricásdobozzal és moslékos tállal hátra.

Májkó ott ült kisszékén, a baromfiudvarban, szokása szerint a nagy, síma tönkre borulva, ha pillanatokra elnyomta az álom, összeaszott arca inas, venyigeszerű karjain. Vállain jérce, nyakszirtjén, fejbúbján is. Szép hófehérek, pirostaréjosak. Ültek tollázkodtak, legyeket kapdos-tak, bóbiskoltak. Elégedettek voltak, jóllakottak. A tuskó körül három sárga tyúk kapirgált s a porba hullott kölesszemeket szedegette. Mint pöffeszkedő, nagyhasú basa, úgy állt örökön közelükben a dísz-tol-las kakas.

— Nézd, Laci, tipikus csendélet — jegyezte meg odaérve Zádorné. — Érdemes lenne lefesteni, s ezt a címet adni a képnek: Tyúkanyó. — No, mit szólsz hozzá?

— Csakugyan le lehetne festeni.

— De nézd azt a bolond jércét, a vénasszony szemölcsét csipkedi. S az még csak meg sem mozdul. Ilyet! Még véresre csípi. — Várj, leteszem a tálat, odamegyek és felkeltem.

— Hiss! Hé, Májkó, ébredjen fel! — keltegette, megérintve a karját.

— Hé Májkó! — szólította meg még hangosabban.

De a vénasszony nem mozdult. Olyan mélyen aludt, hogy többé senki, semmi fel nem ébreszthette.

— Te, Laci — szólt Zádorné az urához elszoruló hangon. — Ez meghalt!

— Ugyan!

— Gyere ide, nézd meg.

Zádor odament, megemelte az öregasszony fejét, de az tehetetlenül visszahullott.

— Csakugyan vége — állapította meg.

— Szegény Májkó — mondta Zádorné. — De legalább utolsó perceit kedvenc tyúkjai közt töltötte.

S arra gondolt, hogy ezentúl nem fogja hallani, amint a vénasszony hívó hangja fájdalmas aggodalommal megszólal és tovaszál a parkon, telepen, nagymezőn, akár egy eltévedtet kereső erdei kürtszó:

— Odi, odi, odi!

A mesék és nóták nyomában

Beszélgetés Bite apóval

Egy enyhe téli nap délelőttjén nekivágtam Sztára Torinának, mert már sokat hallottam a nagy időt megért, mesélőkedvű Bite apóról. Jó másfél órás gyaloglás után be is kopogtattam a kis parasztház ajtaján. A ház lakói szívesen fogadtak, mikor megtudták, hogy apóhoz jöttem. Bevezettek hozzá, mert apó a másik szobában tanyázik. Május óta ágyba kényszerült, nem bírt a lábára állni. Ő, aki mázsás terheket cipelt valaha, most még azt a pár kilós, összeaszott, csont-bőr testét sem bírja vonszolni. Nehéz érzés fogja el az embert, mikor látja azt az összetöprödött, lesoványodott, megvakult, az élethez mégis tíz körömmel ragaszkodó testet ott az ágyban, amint egymásután dalaolja nekem a szebb-nél-szebb nótákat. Legszívesebben »Rúzs Sándor«-ról énekelt. Első látogatásom után többször felkerestem, de a »Rúzs Sándor«-ról szóló dalok állandóan visszatértek, s úgy örült neki apó, hogy én is szívesen hallgatom. Hányszor megkérdezte kerem után tapogatózva: »Teccik-e kis-asszonkám, vagy minek tisztójjem?« »Danojjak-e még?« Biztatásomra azután szinte ömlöttek ajkáról egymás után vegyes összevisszaságban népdalok, mődalok, betyár-balladák, magacsínálta, saját magát és már rég meghalt párját kifigurázó nóták.

Legszívesebben a következőt énekelte:

»Hej, kocsmárosné, kijé ez a pejlő idekötvé?«
»Rúzs Sándor ennek a gazdája
Most gyűtt ide, nincsen fél órája!«
»Kocsmárosné mondja meg:
Vagy gyűjjön ki, vagy aggya meg magát!«
»Ki se jön, meg se agya magát,
Kinek teccik, vigye el a lovát!
Ki se jön, meg se agya magát,
Kinek teccik, vigye el lovát!«
»A lovamat nem adom
Csak az iszákomat sajnálom,
Az iszákomon van egy zsebem,
Abba fekszik kilencszáz forintom.
Vót egy lovam, attam érte száz forintot,
Átugranám véle most is ezt a házat.«
Rúzs Sándor ugrik is mán, etűnt,
Mint a sűrű falevél az ág közt.
Fekete föld termi a jó búzát,
Sűrű erdő neveli a betyárt.
Sűrű erdő, sőmlyén a közepe,
Rúzs Sándor most is alszik benne.

Mikor megtudta Bite apó, hogy lejegyzem a dalait, a lelkemre kötötte, az alább következőt pontosan írjam le, mert ezt ő költötte. Ime:

Nincsen pénzem, de majd lesz,
Ha kispiacon vásár lesz
Eladom a keselylábú lovamat,
Ej, de kimúlatom magamat!

Bite bácsi eladta a szamarát,
Még az éjjel kimúlatta magát,
Tentás Panna mén utána jajgatva:
»Hun a szamár ára vén akasztó?«

»Kocsmárosné, hozzon egy kis pálinkát,
Tentás Panna csillapícsa haragját!«
»Kocsmárosné, hozzon egy kis pálinkát,
Tentás Panna csillapícsa haragját!«

»Nem kő nekem sem pálinka sem bora,
Csak a szamár ára, vén akasztófa.
Nem kő nekem sem pálinka sem bora,
Csak a szamár ára, vén akasztófa.«

Eladó a Bite bácsi tanyája,
Hát a főgye ki van-e már táblázza?
Sejem szoknyát visel a felesége,
Az állomnak terem az egész főgye.

De nem bírja már apó sem a sok dalolást, elfogja a köhögés. Jól megrázza a kis öreg embert, csak úgy fuldokol bele. Mikor megnyugszik, bocsánatot kér: »A 98-at ligálom, nem csuda ez a köhögés, leteszi az embert a nagy üdő. Nem élek mindig mint Ciceló, pedig túlhás sem vótam soha. Nem látott engem senki betegen! Ötvenhét aratást levegeztem én, tizenhat esztendeig részes vótam, bandagazda vótam tíz kaszával, de soha beteg nem vótam.«

Ezután inkább a csendes beszélgetésre térünk át. Egy-egy mozaikot kap ki életéből, közben, ha eszébe jut, ismét nótába fog. Csapong a fantáziája. Hol itt, hol ott köt ki. Beszél például arról, hogy amikor ő kisgyerek volt, »Szabadka még nem vót úgy kicsiszolla. Mindenütt csak kis házak vótak. A házak vert falbul, földbul vótak, nádtetejesek, még tapasztot sem töttek rájuk, egy ház sem vót emeletes Szabadkába. A városháza is egy kis nádtetejes vót, ott, ahun most is van. A házak alatt vótak a piacok, a városháza mögött esett a korpapiac. Nemcsak korpát, hanem mindent árútak ott. A gabonapiac kint a villanyállomásnak vót, a bajai temető mögött. Fa, szalmapiac a zentai temető körül vót, itt tűzifa, szár, gabona meg ki tudja, mi kerút ki. A zombori temetőn túl vót a disznópiac, lúpiac, vásár. Falaszter, téglá nem vót lerakka. Sár akkora vót, hogy akadoztak el a kocsik. Máma szebb egy falu, mint Szabadka vót abba az üdőbe. Pedig Szabadka törvénszéki város lett vóna. Mer három nagy város vót akkor, Pest kényessége, Szöged városnak pénzessége, Szabadkának bora vót híres. Ha Szabadkán a rabot elítélték, akkor kérdezték, hogy akar-e fejebbezni, ment az ügy Szöged városába akkor, mer annak vót kúrijája. Palicsan sem vót semmi, csak a kiskocsmá. A nádas, az vót Szabadkáig, egy ház se vót útközbe. Ha az

asszonyok be akartak mönni, összeszedelőcködtek öten-hatan, úgy mentek botokkal. A szögedi kapu még nem vót meg, de a vasút, a má' igön. Fakapu vót ott akkor, egy ör nyitta, csukta, hogy a vonat el ne üsse a kocsikat.

A nép más vót akkor, mint most. Most civilizáltabb a nép, többet tud egy tizenhatéves gyermek, mint akkor egy ötvenéves asszony. Nem vótak szögény oskolás gyerekek, kevés vót, ha vót. A többi, az mind nagyúri nemzetből való vót. Mer akkor még iltek és virágzottak a nők. A nőmösnek va'aha nem vót törvénye, nem vót bírója. Ha evitte a szép tehenet, mehettél, csak jól elvert. Ilyen nőmös vót Vojnics Lukács Moravicán. Nem vót olyan bérös, akit meg nem vert, de azután egy pengőt adott neki. Eccer beszélgetett hozzá egy bérös, aki szögin nőmös vót. De nőmös vót. Azt mán a Vojnics Lukács nem tutta. Mongyák a bérösnek a többiek, hogy hónap megveri az úr. Dehogy — mongya az — hisz dógozok! Másnap ki akarta tróbálni az urat. Mikor az arra járt, kiállt a barazdából, ráült a csoroszlyára, éneköt. Az úr rávágott. A bérös meg fővette a botot, add ki az úrnak, kergette. A többi fét. Este, mikor kieresztettek, megetettek, az úr kiüzent, az új bérös mennyen be.

Bornyúsájú üngöt hurcoltak akkor, egy járomszöget dugott be az üngbe a bérös, alul bekötötte az ujját, bemönt. Az ajtót beriglizte. Az úrnak pisztoly vót az asztalon. Most? Egyöknnek meg kő halni — mongya a bérös. A járomszöget ki a kezészára mellől. »Ha kegyed nemes, én is az vagyok!« A sárga bilét a gyatyamadzagon vót, megmutatta: »Ime, én is nemes vagyok!« Tizenöt esztöndeig ott szögált azután, sose verte meg az úr.«

De a nők is ki voltak szolgáltatva nekik. Ennek bizonyítására rögtön el is éneкли Bite bácsi a következő nótát, ami balladának is beillének.

Kint a pusztán szántok-vettek,
Kezem-lábom fázik,
Pedig vé'ém az uraság vígadóba játszik.
Becsületem feláldoztam,
De én ezért nem átkozlak.
Miér is átkoználak?
Hisz az a pénz patikára az anyámnak kellett.
Bimbó voltam, leszakasztott az uraság,
Úgy eldobott, mint valami elhervadt virágot.
Az én nevem penészvirág,
Ujjal mutat rám a világ.
Sírok, ahol nem látnak,
Kövel dobnak, karjaimba zárlak.«

Gyermekkorában ő is játszott, mint a többi gyermek. Télen »korcsilya vót lólábszárból, szög vót egy fába, azzal a lábunk között hajtottuk a korcsilyát.« Az iskolába is eljártak, de sokszor kerültek mellé is, különösen tavaszi időben. Nem fült a foguk a kis katekizmushoz, bibliához, nagy katekizmushoz. De rendes időben beállítottak azért haza enni. Arra a kérdésre, hogy miket ettek annak idején a szegényebb házakban, Bite apó elmondja, hogy télen savanyú káposztát olajjal, sült tököt, sült céklát, sült krumplit, szalonnát. Abban az időben — mondja — nem sütötték ki a hájat zsírnak, hanem a szelemenbe, pajtába akasztották, s azzal kenték a fatengelyes kocsikat. »Bútbe repceolajt, sárgarépát, vajt ettek. Mert nagyon szögin ház vót, ahun nem vót tehen, három-négy liter vajt köpütek mindig. Cibere is vót a kuckóban, savanya, kor-

pából, beleütöttek tíz-tizenöt tojást, add ki neki, mind egésze vót benne a tojás, víkon rántása vót csak. Bútbe kiforraták az edényeket, hogy ne legyenek zsírosak. Máskor járta még száraztásztá, bableves, krumpliceves, rárántotta vajjal, szömlét is darabotak bele.»

Míg erről beszélt, eszébe jutott valami, mert megkérdezte tölem hirtelen, hogy legeltem-e már életemben. Majd azt bizonygatta, hogy ő, ezt már megtette. »63-ba vót. Egy álló esztendeig egy csepp eső se esett. Evetettek, de még tavasszal is a porba vót a mag. A kulajoknál 63-ba is vót azér buza. 18 garasért attak egy vékáva, de apámnak nem vót pénze. Vett egy véka búzát, a felit odatta a szomszédnak, mer nem tutta kifizetni. Nyóc garas vót akkor a napszám, de két krajcár lett egy garas. Egy üdös embörnek nyóc garasér kölletett egész nap fordítani meg kapálni. Nohát akkor legeltem én. Nem vót egy falat ennivaló már régen. Kilenc-tíz éves vótam, bodorparét ettünk a mezőn. De szettünk is egy-egy nyalábbal, anyám otthon megabálta a levelet, aztán egy icce tejet szerzett, ráöntötte és azt ettük. Egész aratásig mindig éhősek vótunk. Mikor már paré se vót, apám levágta a tehenet. Apró falatokra vágta, kiterítették a ponyvára száradni, akkor két-három darabot attak belüle. Egyszer a város kihirdette, adnak prófuntot az éhőseknek. Apám is bemönt. Három napig ácsorgott ott, annyain vótak szögények. Harmadnapra kapott három prófuntot. Mikor kijött, levágta a kiságyra a zsákkal. »Nem mék prófunter többé! — mondta. — Inkább levagdalok mindent.« Aki szögény vót, az akkor nagyon szögény vót.»

Ha már 1863-ban vagyunk, csak egy ugrás visszafelé 1848. Bite bácsi elmondja, amit az apjától hallott: »48-ban Szabadkán igön megijettek a népek, mer híre járt, hogy a nímöt öldösi a népet. Szalattak hát ki merre látott. Mikor Palicsra értek, azt kérdezték, van-e itt, aki parancsol. Öreg Jaksa Imre vót akkor a dohánbíró. Monták neki, hogy aggya oda a kisbíró, hogy elvezesse a nímötöt, de ne a Kanizsai-úton, mer a kanizsai járás tele van jószággal. El is vezette őket az Zentai-úton, osztán kompon át a Tiszán. Apám nem menekút a nímötök eől. Benne út a dinnyaföldbe, a nímöt huszárok meg ott nyargalásztak mellette, nem bántották.« Még csak annyit mond 48-ról, hogy »akkor verte ki a nímöt Kossuthot, aztán ötven esztendeig vót király a nímöt.«

Gyermekkorának emlékei közül legélénkebbek a Rózsa Sándorra vonatkozók. Kilenc éves lehetett, mikor Rózsa Sándort szemtől-szemben látta. »Nem vót az nagy embör, ölég szélés vót úgy testbe, szépen tartotta magát, füsüte a bajuszát, takaros embör vót, huszárőrmester vót a katonaságnál. Szép ruhát, felöltöt, csizmát, nadrágot hordott, nem járt az sose gatyába. Sokszor megfordút itt Külán (palicsi határ) Baksiéknál. A tesvére, a Simony, a Kispiac ódalába vót egy vögy, ott egy kis rossz házba lakott, oda is sokszor elátogatott. Eccer két csendör azelőtt egy órával vót Simonymál, mikor megérkezett Rúzsa Sándor, megkérdi tüle Simony: »Mit szónál, ha ide jönnének?« »Maj megkínánám őket pisztoly-maggal!« — e vót a szava rá, evett és ement. Baksiéknál ittak sokszor egész éjjel. Mi gyerköc csak a lovaikat szerettük nézni, mer nagy dolog vót a gyerköcnek, ha láttak egy patkót luvat. Nem félt az a csendörtül se, ment nem vót szabad ütet lelúni. Elevente kellett efogni. Ű agyonlútte a csendört, de üt nem vót szabad. Azért mert lenyergeni Baksiéknál is. Ki vót adda az országbá, aki Rúzsa Sándort megfogí, nagy uraságot kap, de lúni nem szabad.«

Ezután több történetet mesél Rózsa Sándor vakmerőségéről. Például: »Zentának vót egy nagyon büszke kapitánya. Igön-igön szerette vóna megfogni Rúzsa Sándort. Fűlibe jutott ez Rúzsa Sándornak is. Aszon-

gya az embereinek: »Mennyünk be az Afödre!« Úgy is töttek. Zenta alatt az ereszkedőbe vót egy kocsmá, ott állapottak meg. Megtudta ezt a zentai kapitány. »Lovasok gyűnnek Zenta felől!« — szalad be a kocsmáros. Rúzsá Sándor feleli: »Hagy gyűjjenek!« Rúzsá Sándor el is lütte, durr a kapitányt. Kifizette a ceppet s odavetette a kocsmárosnak: »Üzenyen be Zentára, vigyék el ezeket a dögöket! Ha keresik Rúzsá Sándort, a halasi határba megtalálják.« Mer azt besziltük, hogy a halasi erdőbe lakott. Megszorongatták ezután a csendörök a feleségit, mer vót neki felesége, két szép gyeröke is vót, az egyik asztalos, a másik is valamilyen mestör lött. Hajnalig lúvódöztek a csendörök ott hejába, de mikor kezdett hajnalodni, asz mongya a feleséginek: Nyerged fő a lovamat, aztán a konyhajtón kinyomta a löfejit és kivágtatott.

De Rúzsá Sándornak e kellett pusztúni, hejába pártóta a szögény emböröket. Ráday 69-be küzent neki, hogy mennyen be hozzá, megteszi biztosnak az egész Csongrádba, mer ü ismerheti a rossz emböröket és ü összefogdoshati. Be is mönt önkéntessen, meg is tötte biztosnak, mer elítélte húsz esztendőre rabnak. De csak tíz esztendőt tötött le, mer meghót. Nagyenyeden vót eltemet. Az vót a keresztyibe vágga:

Rendör, ne fíj!

Itt fekszik Rúzsá Sándor fej nélkül,
Tízet tötött, tízet meg meghagyott.

Mesélik, hogy mikor meghót, levágták a fejit. Pesten a múzeumba van a feje. Sajnálták is a szögények, mikó meghallották a halálát!

Bite apó virtuosos legény lehetett annak idején, virtuskodásáért »a látók« kivizsgálása után még a félegyházai börtönt is meglakta. A gamós bot volt a hibás. A legények akkor gamós bottal jártak mindenfele, különösen vasárnap a kocsmába, ahol a gerenda alá tűzték, de mikor szükség volt rá, hirtelen előrántották. A gamós bot meggyfaág volt, a szegedi földről lopták, mert csak ott volt megfelelő, azután lötrágyába dugták egy hétig érni. Ott szépen megpirosodott. Ezzel intézték el azután a nézeteltéréseket. Igen gyakran halálos kimenetelű volt az ilyen leszámolás, az életbenmaradtak pedig a börtönben vágták utána a fát.

Mikor eljött az ideje, ő is párt választott, de míg a 23. esztendőt be nem töltötte, »míg a három sorozaton köröszül nem mönt«, addig összeálltak, mikor meg bírták esküdni, akkor megesküdtek. Erre emlékezve énekli a következő dalt:

Bíró, bíró, szabadkai bíró,
Mind a két szömedet szegye ki a holló.
Miér írtad be a nevemet katonának?
Engöm még a lányok is mögsajnáltnak,
De mögbántam, hogy mögházasottam,
Szép legénységem gyászba borítottam.
Mer má neköm nem szabad szeretni,
Nem szabad lányokat mögölni.

Apó »roppant gépészös embör«, sokfele megfordult, sok mindenről halott. Hallott a búbajosokról, garabonciásokról is nyári éjszakákon a bandában. De ő maga is ismert egy ilyen búbajost, Baka Mísát, aki egyébként dudás volt, a szegedi földön lakott, oda jártak hozzá a betegek, megrontottak. »Még kötni és ódni is tudott. Egy embört a dinnya-

fődhő kötött, de az is tudott kötni. Kileste Baka Misát és megkötötte a főgyin egy nap-egy éccakára, pedig Baka útát csak egy napra kötötte meg, de ű rárepetőt».

»A lakodalomba ha mög akarta ijeszteni az asszonyokat, telieresztette a házat vízzel, az asszonyok felugrátak a padra, pedig semmi se vót. Vagy öt-hat dinnyák csüngtek az asztalról, magbul öt-hat perc alatt (olvasmány hatása!). A rontás ellen a konyhaajtó fölé egy nádkívét tetetett.»

Olyanról is tud, aki a boszorkányok multságán résztvett, sőt dudát is nekik a Gellért hegyen. »Nadály Imre Ludason vót csordás, de dudát is. Eccer ejött hozzá valaki: »Imre bácsi, ejön este dudáni? Arany-nyal ezüsttel fizetünk.« Csak később tutta meg, hogy boszorkány vót. Éjfélíg dudát nekik, táncótak nagyban. Mikor vége lött a multságának éjféltkor, űk dudátak. Attak neki táncost is. De hejába rángatta, mer egy nagy üres csónyk vót. Ellükte magátul. Három hét mulva gyütt haza a Szen Gellér hegyrül. Három hétig nem is vót csordás. Meséte, hogy ahun vót, arany puhárbul ivott. Pedig csak ökörköröm vót. Ettül kezve, ha azt montad neki: dudájon kend! — nem akant. Ha dudát, nem akarta abbahagyni.»

Varga Jóska apjától hallotta ezt az érdekes történetet, annak a fia került össze egy garabonciással. »Varga Jóska üdös embör, itt a halomi sorba lakott. Eccer gyütt Horgosrul, egy gyerköt lát űlni az árokparton, megállt. »Te, nem gyünnél el hozzánk kanásznak?« »De igön.« Fővette a kocsira, épen nyomtatás üdö vót. Ehozta a gyerköt, de széles egy világér nem tutták a házba vinni alunni. Az csak ehajított egy pokrócot és ott aludt. Akármikor ment megnézni a gyerköt, nem tutta fekvé érní. Garaboncijás köjök vót. Eccer aszongya: »Idösapám, látom, hogy ken nagyon kemény embör. Mos nekön e kell menni estére. Egy nagyon jó botot vesz a kezibe, ás egy jukat, belefekszik. Kelet felül gyün egy fekete bika, bömböve, nyugat felül egy szöke, az én vagyok. Itt a juknál összecsapunk. A feketének a hátúsó körmit üsse. Ha meggyözzük ketten, akkor örökös fia maradok kennek, akkor még a hajaszála se görbül meg. űgy is történt. Addig törték a feketét, míg győztek. Utána nyomtattak. Hazamennek. A gyerek lefeküdt a kazal mögött, de előbb az apja lelkére köti, míg a nap fő nem gyün, ki ne jöjjön, mer akkor nem lesz garaboncijás. De Varga Jóska arra ment. »Mos vége, én fija nem löszök. Hét országon kergettem a fekete bikát, miér gyütt ken még a nap rám nem süttött. Most e kö mennem a fekete bikát kergetni.« E is tünt.»

A másik az öregapjával esett meg. »A kelebijaji rétbe vót kápiszta természetö ember öregapám, nagy természetü vót. Eccer beszerkedzett hozzá egy köjök. Olyan picikét evett az, egy tojást meggyürt öreganyám neki, asz háromszor-néccer ette. Ott üdögélt a fiatal gyérök az ablak alatt. »Na gyérök, mennyünk kápisztát űtetni« — mongya öregapám. A kápisztaföd a parton vót, leszógát a rétbe. A gyerek aszongya: »Ne ma, hónap jó esös lesz.« Nem hitte. Egy polyvahordó kosár kápisztát űtettek. Anyám meséte, kivött a gyérök egy kis könyvön, a kápiszta felett kezdett óvasni. Erre olyan esö lött, hogy a kápisztát kimosta. Máskó meg anyám Tóni bácsiva ement minden reggel a rétbe, mer két csikajuk vót ott. Oszt ott mindíg elaluttak, mikor meg kiérték a rétbül, akkor felébrettek. Öregapám meg eccer ment a gazda szállására egy üngbe, egy gatyába. A gyérök eccer aszongya: »Megszalajtom most Mihály bátyámat!« Elővette a könyvet. Óvasott. Elkezdött az esö, de csak ott, ahun

ü szalatt. Még a gatyakorcába se vót száraz. Olyan vizes lett. Hat hé-
tig ott tanyázott a gyerök, de olyan kevesett evett, mint egy esztendő
gyerök. Egy nap kivezette a csikókat, aszongya öregapámnak: »Egyikre
űjjön ken, a másikra én. Itt a kantár, vágja a fejébe. Zsuzsa néni varr-
jon két kis vánkost, mer a lovak hidegek lösznek. A lába közé tegye
üket. Hét országon megyünk köröszkül, de öt perc múva itthon lösz arany
hintón.« De öregapám nem mönt. Mikor emönt a gyerök a két csikóva,
széles e világon mindent főforgatott.»

Mesélt volna tovább is Bíte 'apó, de már erősen bealkonyodott. Az-
zal búcsúztunk el, hogy a nyáron tovább mesé'get. Csak még életben
találjam! Hisz ő maga mondta: »Nem élök mindig, mint Ciceló.«

Pennavin Olga

Gy. Iszakov rajza

A történelmi regény néhány kérdéséről az „Élő vízzel” kapcsolatban

Majtényi regényének külön érdekessége, hogy megjelenésével egy új, roppant fontos és érdekes problémát tár a vajdasági magyar irodalom elé. Eddig is világos volt, hogy nálunk óriási és igen fontos nyersanyag vár művészi feldolgozásra — szűkebb hazánk története —, de most végre egy örvendetes kísérletet, sőt példát látunk arra, mit és hogyan kell feldolgozni. A regény megjelenése világosan rádöbbsenti a vajdasági magyar írókat arra, hogy Vajdaság történetét eddig művészi eszközökkel magyarul egyáltalán nem dolgozták fel. A magyar irodalom történelmi regényei sohasem veszik tárgyukat Vajdaság történetéből. Ennek egyrészt az a magyarázata, hogy annak a néhány írónak, aki régebben e tájról származott, egyetlen célja az volt, hogy »befusson« Pestre, a magyar irodalmi központba. Ha pedig ez sikerült, akkor bizony nem törődött többé szülőföldjével s annak sorsával vagy történetével. Talán legvilágosabban Kosztolányi életútja példázta ezt, aki csak annyiban nevezhető szabadkai vagy vajdasági írónak, amennyiben innen származik, de műveiben nem igen találjuk ennek nyomát. Másrészt a két világ-háború között, a régi Jugoszláviában objektív s részben szubjektív okoknál fogva sem juthatott el az itteni magyar irodalom ilyen nagy és fontos problémák felvetéséig és megoldásáig, mert nem jutott el a fejlődésnek arra a fokára. Az egyetlen komolyabb kísérletet akkor is éppen Majtényi tette mostani regényének első megfogalmazásával, a »Császár csatornája«-val. Ezért nem véletlen, hogy ehhez a problémához ismét ő nyúlt először, példát mutatva a többieknek s mintegy az úttörő szerepét is vállalva. Rámutatott Majtényi ezzel a művével arra is, hogy Vajdaság multjának művészi megérzékitése, pontosan a vajdasági magyarság történetének irodalmi feldolgozása az első településektől kezdve a 48-as és egyéb szabadságmozgalmakon keresztül egészen napjainkig egyedül és kizárólag a vajdasági magyar irodalomra vár. Ez pedig nagy, felelősségteljes, de egyben hálás feladat és munka is.

Igaz, hogy ezen a téren még történészeinkre is igen komoly feladat vár s írónk joggal is várnak tőlük, sürgősen sok munkát, komoly kutatásokon alapuló történelmi tanulmányokat, monográfiákat stb. Igen sok probléma vár még tisztázásra az idetelepülés okait, körülményeit és későbbi fejlődését illetőleg. Az írók feladata a meglévő anyag művészi feldolgozása, de a nyersanyagot, az utasításokat a történészekről várják.

A történelem tanításának jelentősége már régen tisztázott. Természetesen legalább ilyen — ha nem nagyobb — jelentősége van a történelmi mult művészi ábrázolásának is. Ha az ilyen művek nevelő hatását vizsgáljuk, meg kell állapítanunk, hogy a történelem művészi feldol-

gozásának már azért is nagy a jelentősége a tömegek nevelése szempontjából, mert sokkal nagyobb tömegekhez jut el, hatása tehát szélesebbkörű. Elvitathatatlan azonban — s az előbb már meg is jegyeztük — hogy az utóbbi feltételezi az előbbit s hogy a történelmi múlt megelevenítése az irodalom eszközeivel majdnem lehetetlen alapos történelmi tudományos munkák híján. A történelem példái u. i. önmagukban is komoly és értékes tanulságot nyújtanak hazaszeretetre, szabadságszeretetre nevelnek. A történelem ismerete azonban nemcsak ilyen szempontból fontos, hanem azért is, mert nagy mértékben hozzájárul a történeti távlatban való gondolkodás fejlesztéséhez, megérteti az emberi társadalom fejlődésének folytonosságát, az ok-okozati összefüggéseket. Mindez hozzájárul egy nép öntudatának fejlesztéséhez, jelenének megértéséhez — egy szóval önismeretének gyarapításához.

Ha külön a történelmi regény nevelő hatásáról akarunk beszélni, akkor legelőször azt kell leszögeznünk, hogy abban okvetlenül megnyilvánul az alkotó viszonya az ábrázolandó korszakhoz, eseményhez, illetve történelmi egyéniséghez tendencia alakjában, amely természetesen hat az illető egyéniség, kor vagy esemény iránt, amilyeneket az íróban váltott ki. Ez a viszony, ez az állásfoglalás általában kétféle lehet. A helyes és haladó álláspont az, amely az eseményt az emberi társadalom fejlődésére gyakorolt hatása alapján értékeli. Az írónak kétségkívül azt kell legelőször tisztáznia, hogy az illető esemény elősegítette-e, vagy hátráltatta az emberi társadalom fejlődését, s így kell állást foglalnia mellette, vagy ellene. Ezt az állásfoglalást természetesen meghatározza az író állásfoglalása és viszonya is a társadalom fejlődéséhez. Ha tehát az író aszerint foglal el pozitív vagy negatív álláspontot egy történelmi eseménnyel kapcsolatban, hogy az elősegítette, vagy hátráltatta-e a társadalom fejlődését, s ezt művében ki is fejezi, akkor mondanunk sem kell, milyen nagy mértékben járul hozzá a maga művészi eszközeivel multunk helyes megértetéséhez s ezen keresztül a haladó világnézet kialakításához.

Az elmondottakból kitűnik, miért tartjuk e regény megjelenését olyan fontos eseménynek nemcsak a vajdasági magyar irodalomban, hanem az egész jugoszláviai magyar kultúréletben általában is. Éppen ez a jelentőség teszi elsősorban indokolttá e művel való behatóbb foglalkozást is. Ugyancsak ezért tűzi feladatául e tanulmány néhány elméleti kérdés tisztázását is e regénnyel kapcsolatban, hogy a maga szerény eszközeivel rámutasson e mű jelentőségére, értékére, de fogyatékosságára is a további hasonló munka serkentése és útjainak egyengetése céljából.

I.

Vizsgáljuk meg most a vázolt szempontok szerint legelőször azt, milyen álláspontot foglal el Majtényi a korról és eseménnyel szemben, amelynek ábrázolására vállalkozott, mennyiben járul hozzá a regény népünk önismeretének gyarapításához s végső fokon a helyes világnézet kialakításához, továbbá: mennyire nevel a helyes történelmi perspektívában való gondolkodásra? A regény tárgya a csatornaépítés, Bácska déli, mocsaras vidékének lecsapolása és termőfölddé változtatása. A témaválasztás már önmagában is igen szerencsésnek mondható, s azt bizonyítja, hogy az író komolyan foglalkozott szűkebb hazánk történetével s helyesen választotta ki abból a legérdekesebb s a további fejlőd-

dés szempontjából döntő jelentőségű esemény. A csatorna megépítése emelte tulajdonképpen jelentőségre ezt az országrészt, amely az előbbi korszakokban lápos, mocsaras vidék volt, senki földje és szökött jobbágyok búvóhelye. A csatorna kiásása azonban néhány év leforgása alatt megnövelte e vidék gazdasági jelentőségét s a nemesség érdeklődését is iránta. A szökött jobbágyokat is ezután kezdik szigorúbban igájukba hajtani, mert egyrészt megnövekedett a termőföld területe, másrészt pedig a vízen való szállítás olcsóbbá és egyben keresettebbé is tette az itteni gabonát, s a nemesnek ezután különös érdeke volt minél többet termelni. A regény röviden a csatornaépítés előtti időket is tárgyalja, de csak annyiban, amennyiben ennek ismertetése szükséges a főesemény, a csatornaépítés jelentőségének felméréséhez, körülményeinek ismertetéséhez. Ennek a kornak ismertetése, valamint a szökés okának s körülményeinek ábrázolása külön regény tárgya lehetne s Majtényi ezt nem is tűzhette ezúttal feladatul maga elé. Ez az általános helyzetkép igen alapos és reális, az alapot, az általános gazdasági-társadalmi helyzetet jól mutatja be, hogy úgy mondjuk, a további eseményeknek széles alapot ad, de ez nem eléggé élő. Itt tulajdonképpen egy olyan problémát kell érintenünk, amelyet később szándékozunk részletesen elemezni. Ez a helyzetkép is mozaikszerű, ami az egész regénynek egyik lényeges sajátossága s egyben hibája is. A kezdeti cselekmények s a későbbiek között alig van, vagy egyáltalán nincs kapcsolat. (Ez látszólag ellentmond az előbbi állításnak, amely szerint az író jól alapozza meg a későbbi eseményeket. Itt azonban arra gondolunk, hogy a kapcsolat nem elég szoros, mert nem egy ember sorsa fűzi össze ezt a helyzetképet a későbbi eseményekkel. De erről majd később.) Ezt a bevezetőül és megalapozás céljából bemutatott általános képet a részletek bemutatása jellemzi a naturalizmus eszközeivel. Majtényi az ő megszokott, kedves, mesélő modorában elvezet bennünket egy ilyen jobbágy-településre s szinte csak kívülről mutatja azt be. Itt éppen úgy, mint később, nem tipizál. Ezért ez a kép sem vésődött olyan mélyen az olvasó emlékezetébe, mintha az itt elmondottakat egy tipikus jellem tipikus sorsába sűrítene, koncentrálná az író.

Az író ezután egyre fokozottabb mértékben tereli figyelmünket a csatornára. Már az előbb kiemeltük, hogy helyesen látja, de láttatja is a csatorna óriási jelentőségét e vidék s népe további fejlődésében. Látja, hogy a mocsarak lecsapolása előfeltétele e táj gazdasági fejlődésének, de benépesedésének is. Helyesen látja és ábrázolja, hogy abban a korban nem látta a nép e munka korszakalkotó jelentőségét, de meg is magyarázza ennek az okát. A nép ezen a tájon rendkívül elmaradt volt s szinte üldözött vadállat módjára húzódott el urai elől. Még házat sem mertek építeni, mert akkor azonnal rájuk tált a földesúr a dézsmaért és robotért, az egyház pedig a tizedért. De nem láthatta a jobbágy a csatorna jelentőségét azért sem, mert az ő számára közvetlenül nem is jelentett semmi könnyítést, sőt egyenesen kára volt belőle. Ez is robotot jelentett, sok súlyos robotmunkát saját élelmén akkor, amikor saját földjén is kellett volna dolgoznia, hogy a szolgáltatások beadása után még betevő falatja is maradjon télire. A csatorna elkészülése után sem jutott több föld a jobbágyoknak, hanem csak a földesúrnak, aki most már a kapitalizmus fejlődésével párhuzamosan egyre több terményt kénytelen az osztrák piacra küldeni a rövidebb vízi úton s olcsóbb szállítási eszközön. Így tehát igyekszik a jobbágyból is minél több szolgáltatást kisajtolni.

Majtényi helyesen, történeti távlatban gondolkodik és gondolkodtat. Megmutatja e felfogás történelmi indokoltságát, de egyben azt is, hogy az ilyen intézkedések értékéből nem von le az a tény, hogy átmenetileg megnehezítette a nép életét s az ilyen intézkedéseknek létjogosultságuk van a történelem ítéloszéke előtt s az utókor előtt is. Mi meghallgatjuk a jobbágyok oktalan zúgólódását a csatornaépítés ellen, mégis Kiss Józseffel lelkesedünk a csatornáért, az építés eredményeiért. Ez pedig az író helyes beállításának eredménye. Egészen másképp vélekedünk a Kruspér-féle nemesek ellenkezéséről. Az ő számukra konkrét számadatok bizonyítják az előnyöket, mégis húzódoznak tőle, mert maradiak, mert irtóznak minden változástól és újítástól, még ha szinte kézfelfogható is annak hasznos volta.

Már az előbb említettük, hogy az író — akár tudatosan, akár ösztönösen — de feltétlenül állást foglal az ábrázolandó anyaggal kapcsolatban s az állásfoglalás meg is nyilvánul a műben. Kétségtől ez a műtendenciája. Vessük fel most azt a mostanában sokat vitatott kérdést: vajjon a tendencia, az irányzat nem von-e le a művészi alkotás értékéből általában s Majtényi regényének értékéből konkrétan? Ha elismerjük azt, hogy az író nem automata s nem automatikusan fogja fel az élet képeit — így a történelmi eseményeket sem —, hanem gondolkodik is azokon, s ha hangsúlyozzuk, hogy az író nem üvegházban, tenyésztett csodalény, hanem a társadalomban élő és társadalmi tevékenységet kifejtő ember, korának s osztályának gyermeke, akkor világos, hogy korának szelleme, osztályának felfogása hatással van rá s meghatározza lényegében azt a szempontot is, amelyet a történelem vizsgálásában érvényesít. Az egyetlen helyes szempont természetesen az, amely meg egyezik az emberi társadalom fejlődésének irányával, igenli azt s így értékeli a történelem eseményeit. Az ilyen szempont az objektív igazság keresésére és ábrázolására ösztönzi az írókat. Az objektív igazság pedig megegyezik, szinte egyet jelent a művészi igazsággal, s ez természetesen nem csökkenti a mű értékét, hanem egyenesen emeli. Már a múlt század nagy irodalomkritikusai megállapították, hogy semmi sem nyújt nagyobb lehetőséget a valóság átfogó képének ábrázolására, mint a tudatos rokonszenv vagy gyűlölet. Ez olyan törvény, amely alól nem vonhatja ki magát egyetlen alkotó művész sem. Ilyen értelemben tehát a tendencia nem csökkenti a mű értékét, hanem ellenkezőleg, annak nélkülözhetetlen s elmaradhatatlan tartozéka. Persze másik kérdés az, hogy a tendencia hogyan nyilvánuljon meg. Ezt a kérdést Engels elemezte részletesen, amikor összehasonlította Shakespeare és Schiller ábrázoló módszerét, s megállapította, hogy Schiller figurái a század hangszórói és műveiben nincs meg a szükséges kapcsolat jellem és mondánivaló között. Ezért értékelte ő sokkal többre Shakespeare műveit, amelyekben a cselekmény s a szó mindig a jellem változásából, fejlődéséből következik. Persze csak az olyan tendencia emeli az alkotás művészi értékét, amely nem erőltetett s nem szónoki alakjában nyilvánul meg.

Az elmondottak természetesen teljes mértékben érvényesek a történelmi események ábrázolására is. Ezt itt azért fontos megemlíteni, mert némely felfogások szerint ha valaki nem akar a korával szemben állást foglalni, akkor a történelem felé fordul. Ez a megfontolás azon a tévedésen alapszik, hogy a múlt ábrázolásában legfőbb s szinte egyetlen követelmény a tárgyilagosság s az elfogulatlanság, — tehát a tényekhez való ragaszkodás. Az ilyen felfogás szerint végül ki kellene egyenlítenünk a történelem tudományos és művészi ábrázolását, ami

nyilvánvaló abszurdum. Nem akarjuk azt sem állítani, hogy a történelem-tudomány mentes lehet az irányzattól, de a történelem-tudománytól azt követeljük, hogy az ábrázolása minden részletében hiteles és igaz legyen, míg az irodalomtól azt követeljük csupán — s ez bizonyos tekintetben több — hogy egészében híven tükrözzön vissza egy korszakot. A részletek tehát lehetnek a képzelet szüleményei is, de szoros kapcsolatban kell lenniök azzal az általános képpel, amelyet az író ábrázolni akar.

Már az eddigiekben is rámutattunk arra, hogy Majtényi regényében is van irányzat, mégpedig pozitív. Rámutattunk arra, hogy helyesen látja és láttatja a csatornaépítés jelentőségét, elég részletes és hiteles társadalmi alapot fest hozzá. Most azonban egészítsük ki az elmondottakat azzal, hogy Majtényi tudatosan és jó írói megérzéssel tartózkodik, óvakodik a szónoklatoktól, prédikációktól s csak igen ritkán esik ebbe a hibába. Ez a józan, egészséges művészi felfogásból következő tartózkodás akkor tűnik fel különösen, ha a regényt összehasonlítjuk az írónak 1946-ban megjelent »Májusfa« c. elbeszélés-kötetével. A kötet elbeszéléseinek a végén szinte minden esetben megtaláljuk az odabiggyesztett »tanulmányt«, »tendenciát«, mintha elemi iskolai olvasókönyv kiadói megjegyzéseit olvasnánk. Ilyesmiről az »Élő víz«-ben már nem is beszélhetünk, de más formában néhány helyen — pl. a nemesek alakjainak bizonyos túlzott torzításában még mintha kísértene ez a 46-ban általános betegség.

Egészben véve tehát Majtényi helyes álláspontot foglal el az ábrázolt történelmi korszakkal és eseménnyel kapcsolatban. Regénye ilyen értelemben nagy mértékben hozzájárul népünk helyes önismeretének gyarapításához s végül a helyes és haladó világnézet kialakításához. Majtényi bebizonyítja, hogy nem a valóságtól való menekülés céljából foglalkozik a történelemmel, hanem bátran vállalja és teszi magáévá korának szellemét s ezt ki is fejezi művében. Az itt megrajzolt kép objektivitásához, hitelességéhez, nem kis mértékben járul hozzá a korhoz és mondanivalóhoz alkalmazott nyelvezet. Egyáltalán nem akarunk újat mondani azzal, hogy a stílus és nyelvezet jellemző és korfestő eszközei az írónak, de Majtényi regényével kapcsolatban szükséges ezt újból leszögezni és megállapítani, hogy ezeket az eszközöket Majtényi jól ismeri és találóan használja is. Többször is megállapították már, hogy Majtényi kitűnő ismerője a magyar nyelvnek, stílusának pedig egyik legfőbb sajátossága a rövid mondatok használata, ami kifejezéseinek bizonyos népies ízt ad.

II.

Szóljunk most néhány szót a tipizálásról a történelmi regényben általában és Majtényi regényében külön. Ez a kérdés szoros kapcsolatban van a költői fantázia szerepének kérdésével a történelmi regényben, s ezért itt is együtt tárgyaljuk. Felesleges lenne hosszadalmasan bizonyítani, hogy a költői fantáziának éppen olyan fontos szerepe van a történelmi regényben, mint minden művészi alkotásban. Shakespeare-ről állapítják meg kritikusai, hogy történelmi színműveinek rendkívüli értéke abban van, hogy a rendelkezésére álló — sokszor száraz és hiányos — történelmi adatokat fantáziájából kiegészítette. A történelmi adatokat teljes mértékben összehangolja a képzeletszülte eseményekkel és jellemekkel, s a »IV Henrik« c. színműve éppen azért emelkedik ki messze a többi fölé, mert ezt az egységet éppen ebben a művében

sikerült legjobban megvalósítania. Az ilyen kiegészítésekre, tehát a fantázia működésére azonban nemcsak abból a célból van szükség, hogy bizonyos hiányos képeket teljessé tegyen, az író, hogy általában hézagot pótoljon vele, hanem elsősorban azért, hogy ilyenformán megszabadulva a történelem kötöttségeitől, szélesebb lehetőség, tágabb működési terület adódjon a tipizálásra. A nagy példák egész sorával bizonyíthatnánk, hogy a nagy realista regényírók, ha történelmi tárgyú regényt írnak — tudatosan, vagy ösztönösen — mindig menekülnek a nagy történelmi egyéniségek ábrázolásától. Ha ábrázolják is azokat, nem állítják a cselekmény középpontjába, és főhősként rendszerint kevésbé kötött, vagy teljes mértékben költött alakot ábrázolnak. A legnagyobb példa erre éppen Shakespeare sir John Falstaff-ja a történelmi színművekben, akit az uralkodók mellett ábrázol, s akivel a kort és embereit nagyszerűen tudja érzékeltetni, mert igazi típust farag belőle. Ugyanezt bizonyítja Tolstoj »Háború és béke« c. történelmi regénye is. Tudvalévő, a regény Napoleon oroszországi hadjáratát és az orosz nép honvédő harcát tárgyalja, mégsem teszi főhőssé sem Napoleont, sem Kutuzovot, hanem történetileg alig ismert, vagy teljesen ismeretlen alakokat — mint Andrej Bolkonszkijt, Pierre Bezuchovot stb. Ennek a jelentőségét már Balzac is látta és Stendhal »Pármái certosa«-jának elemzésében rá is mutatott erre. Stendhal u. i. az említett műben az abszolutista udvart akarta bemutatni s mégsem vette tárgyát az abszolutizmus klasszikus példájából — a francia udvarból, hanem az eseményeket Pármába, egy kis olaszországi hercegségben helyezi. Balzac szerint Stendhal regénye éppen azzal kapja meg jellemző és mindent átfogó hitelét, hogy a cselekményt kis érdekek, kicsinyes intrikák színhelyére teszi. Akkor a »érdekek ábrázolása, mint amelyek XIV. Lajos, vagy Napoleon kabinetjét uralták, szűkséggéppen annyi tárgyi magyarázatot, olyan széles bonyolítást kívánnak meg, hogy a cselekmény folyamatosságát roppantul megnehezíteneék. A pármái állam viszont könnyen áttekinthető és Stendhal Pármája megmagyarázza minden abszolút udvar jellegzetes belső szerkezetét.

Kétségkívül ez elsősorban azt jelentette Stendhal számára, hogy fantáziája teljesen megszabadult a történelem kötöttségétől és szabadon működhetett egészen új, az abszolutista udvarokra oly nagyon jellemző típusok megalkotásában mint San Severina hercegnő, vagy gróf Mosca stb. De vajjon miért szükséges, miért kötelező szinte a szabadulás a történelmi egyéniségektől? Elsősorban azért, mert a történelmi egyéniségek bármennyire a kor szülöttei, bármennyire is a kor támasztotta igényeket elégítik ki, mégsem igazi típusok, hanem konkrét egyedek, akikben sohasem lehetnek együtt a kor, vagy az osztály összes jellemző vonásai, csak azok egy része. Ha most egy ilyen történelmileg meghatározott alakból akar az író típust faragni, többé-kevésbé meg kell hamisítania a történelmet. Az igazi nagy írók ezt ösztönyszerűen megérezték és létrehozták az ilyen történelmileg alig, vagy egyáltalán nem ismert figurák egész sorát, akik egy könyv elolvasása után gyakran mélyebb benyomást tesznek ránk, mint az itt-ott mellettük ábrázolt történelmi egyéniségek, s ami még fontosabb, többet mondanak a korszakról, eseményekről s a kor embereiről is.

Ha most az elmondottak alapján Majtényi alakjait vizsgáljuk, azt találjuk, hogy a költői szabadságnak e nemével nem élt bátran. Ha elolvastuk az »Élő víz«-et és elgondolkoztunk felette, azt kellett megállapítanunk, hogy nincs benne egyetlen olyan figura sem, amelynek vonásai, vagy egyéni sorsa mély benyomást tett volna ránk, amely — hogy úgy mondjuk — örökre, — az élmény erejével emlékezetünkbe véste.

volna a könyv fő mondanivalóját. Őszintén szólva, kissé felületesnek látjuk jellemábrázolását általában az egész regényben. Igen sok olyan alakot találunk, amelyek azt mutatják, hogy az író jól fogott munkához, de — s ez főleg a jellemábrázolásra vonatkozik — nem teljesítette azt ki eléggé, s nem fejezte be. Szinte sajnáljuk, hogy pl. Kacsmarik, vagy Kruspér Ádám, vagy valamelyik baráber alakja nem fejlődik ki előttünk felejthetetlen tinnussá. Az alkalmak kínálkoznak, de az író — noha maga mutat rájuk — nem ragadja meg őket. Az előbbi felsorolásból, a tipizálásra alkalmas figurák közül nem véletlenül hagytuk ki Türr Istvánt és Kiss Józsefet. Ebből a szempontból éppen ezt tartjuk a regény egyik legfőbb hibájának, hogy az író történelmileg kötött, többé-kevésbbé ismert alakokat igyekezett a mű középpontjába állítani. Itt pedig, ha nem is állt valami bőséges történelmi adat az író rendelkezésére, mégis éppen elegendő ahhoz, hogy fantáziáját bizonyos mértékig megkösse. Ezt állandóan érezzük is a regényben. Türr István életének némely szakasza az író előtt is ismeretlen, mint ahogy a történelem előtt is, s itt nem is igen lehetett helye, tere a költői fantázia működésének, mert az okvetlenül a történelem meghamisításához vezetett volna. Ettől az író, igen ügyesen, őszönösen, vagy tudatosan (s ez itt nem is fontos) — óvakodott. Ilyen vád nem is érheti, de jellemző, hogy ebből a bűvös körből nem tudott kiszabadulni, s nem is növesztett egy melles szereplőt főhőssé, akinek egyéni emberi sorsába összesűrítette volna a regény, a kor legfőbb eseményét.

A fenti sorokból kitetszik egy újabb kérdés felvetésének szüksége: elengedhetetlen követelmény-e, hogy egy regénynek főhőse legyen? Erre a kérdésre ismét többféle választ adtak a különféle művészeti irányzatok. A mi válaszuk ne alapuljon kizárólag elméleti fejtegetéseken, hanem gyakorlati példákon. Tulajdonképpen a modern irodalomelmélet nem egyéb a legnagyobbak művészi gyakorlatának, elért eredményeinek leszűrésénél, módszerének rendszerezésénél. Mondjuk ki, hogy talán nincs is és nem is lehet igazán nagy művészi alkotás, amely bármilyen problémát fejteget is, ne emberiesítse azt, ne vonatkoztassa azt az emberre, s ne az emberre gyakorolt hatásában mutassa be annak jelentőségét. Ezt azért tartottuk szükségesnek megjegyezni, mert szerintünk az író szándéka — mint ahogy a Magyar Szó-ban megjelent rövid ismertetés is kiemelte — a csatorna történetének megírása volt, s ezek szerint a mű főhőse a csatorna, szereplője pedig a nép. Az tény, hogy a regény elsősorban a csatorna keletkezésének történetét mondja el, de vajjon érdekelné-e bennünket ez a csatorna s annak története, ha az emberhez nem volna köze, ha Bácska népének történetében nem volna olyan fontos szerepe? Majtényi nagyon helyesen választotta a tárgyat s ő tisztában van azzal, hogy jól választott, hogy népünk történetének egyik legfontosabb eseményét, szakaszát akarta megvilágítani. A művészetet azonban a csatorna önmagáért nem érdekli, sem az embereket, hanem igenis komolyan érdekli, hogy milyen következményekkel járt ez az építkezés akkor a népre, s milyennel később. Tehát a kérdés emberi vonatkozása érdekel bennünket elsősorban. Ezt pedig legpontosabban, legmeggyőzőbben egy vagy néhány tipikus jellem egyéni életébe sűrítve lehet bemutatni, vagyis tipikus jellemek tipikus sorsában.

Nem akarunk újat mondani azzal, hogy Majtényi sokkal jobb novellista, mint regényíró, de valahogy folyton erre kell gondolnunk regényének olvasása közben s szinte kényszerültünk ezt itt is leszögezni. A remekül kidolgozott részletek azt mutatják, hogy Majtényi tud írni s

nagyszerűen tud ábrázolni helyzeteket és jellemeket is, de kisebb lélekzetű művekben. Nagy hibája a regénynek, hogy ezek a nagyszerű részek nem fűződnek, nem kovácsolódnak szerves egésszé. Innen származik éppen legfőbb szerkezeti hibája az »Élő víz«-nek: széthulló, a részek között rendkívül laza a kapcsolat, az egész regény remek mozaikok laza füzére. Erre a problémára azért tértünk ki éppen a főhős problémájával kapcsolatban, mert úgy tartjuk, hogy e két probléma szorosan összefügg, hogy a szerkezeti lazaság éppen a főhős hiányának következménye. A fő mondanivalónak, a fő cselekménynek egy ember, vagy néhány (de nem sok) ember egyéni életébe való koncentrálása nemcsak azért fontos, hogy emberivé tegye a problémát, hanem azért is, hogy »vörös fonál«-ként összefogja a regény összes eseményeit. Ha kimondottan az olvasó szempontjából vizsgálunk, azt kellene mondanunk, hogy a regényben szükséges egy olyan egyéni, emberi sorsprobléma, amely állandó izgalomban tartja az olvasót, ami miatt »nem tudja letenni« a könyvet. Ezen kívül, ha pl. Balzac »Goriot apó« c. regényére gondolunk, akkor megállapíthatjuk, hogy Páris alvilági életét éppen Goriot apó sorsa, élete, tipusa, véste emlékezetünkbe. Hiányosnak érezzük Majtényi regényét, mert nincs benne olyan figura, aki megragadt volna emlékezetünkben s egyéni sorsával — ami okvetlenül mélyebb benyomást hagy bennünk mint a tárgyak — emlékekbe vésné örökre a kort, a történelmi eseményt stb. A regény legfőbb hibája tehát az, hogy szinte csak mellékes-szereplői vannak, s egy sem nő ki közülük igazi regényhőssé. Ezért a regény nem ragad magával, akadozó, szerkezetileg pedig laza.

III.

Befejezésül szóljunk néhány szót az író stílusáról és nyelvezetéről is. Nem vitatható, hogy Majtényi jól ismeri a magyar nyelvet és tudja használni is, hogy pontosan megérttethesse magát az olvasóval. Stílusa elsősorban is könnyű, mindenki számára élvezhető és érthető. Ezenkívül legfőbb sajátága az egyszerűség. Mindezt elsősorban rövid mondataival éri el, ami egyben bizonyos népi ízt is ad stílusának, de néhol — véleményünk szerint — talán túlságosan is elaprózza, helyesebben, megszaggatja a beszéd folyamatosságát ezekkel a rövid mondatokkal. Bizonyos, hogy az akadozó beszéddel nagymértékben jellemzi a kort is, valamint az alacsony műveltségű jobbágyokat, de kissé több lendülettel kellene talán beszéltetnie a műveltebb embereket, a lateinereket. Már Shakespeare megállapította, hogy a jellemnek, szónak és tettek tökéletes összhangban kell lenniök, s ezt Majtényi nagyszerűen is alkalmazza az egyszerű emberek beszéltetésekor. A két jobbágy beszédében pl. amikor kérelmezni mennek a vármegyeházára, szinte érezzük az izgalmat, szorongást az akadozó beszédben, mert közismert dolog, hogy a jobbágy azt sem tudta, melyik lábára álljon, ha történetesen urával kellett beszélnie. Természetesen, meg lehet különböztetni ettől a beszédmodortól az urakét, s talán csak a korfestést kívánta az író szolgálni azzal, hogy ezeket is akadozóban beszélteti, mint ahogy manapság beszélünk, de itt mindenesetre bizonyos fokú ellentétet látunk. Tudjuk, hogy ez az írónak egészen egyéni stílusa, de ezt nagyobb mértékben kell alkalmaznia a személyekhez. Általánosságban mégis azt állapíthatjuk meg Majtényi stílusáról, hogy fejlett, világos, magyaros, sőt bizonyos népi íze, zamatja is van.

Amint bevezetőben is kiemeltük, e tanulmány célja néhány elméleti kérdés tisztázása volt csupán a történelmi regénnyel kapcsolatban általában és Majtényi regényével kapcsolatban külön is. Nem volt szándékunk Majtényi írói alakját egészében megrajzolni, hisz az sokkal behatóbb tanulmányozás eredménye lehetne csak, s annak fel kellene ölelnie Majtényi egész munkásságát, amely viszont még állandóan alakulóban van. Hisszük, hogy Majtényi, most közeledik fejlődésének csúcspontja felé, s kissé elhamarkodott dolog is lenne eddigi munkássága alapján végleges véleményt vagy ítéletet mondani róla. Még sok komoly munkát várunk tőle s még sok részletmunkára lesz szükség, mielőtt egyéniségét, írói munkásságát összegeznénk és értékelnénk. Ezúttal csupán nemrégien megjelent könyvét akartuk vizsgálni, megállapítani értékét és helyét a mi irodalmunkban, s néhány elméleti kérdés tisztázásával rámutatni értékeire és hiányosságaira, a további ilyenirányú munka serkentése céljából. Mondanunk sem kell, hogy e tanulmány akkor éri el igazi célját, ha további komoly és tartalmas vitát indít erről a regényről, amely más oldaláról is megvilágítja e mű értékét, vagyis teljes egészében kiértékeli. ...

Hogy végül az elmondottakat összegezzük, állapítsuk meg, hogy Majtényi regénye fontos eseménye a jugoszláviai magyar irodalomnak, jelentős állomása kell, hogy legyen irodalmunk történetének, s a hasonló értékű művek sorának kell követnie. Úttörő munkát is jelent egyben, mert megmutatja íróinknak nemcsak azt, hogy mi mindent kell feldolgozniuk, hanem azt is, hogyan, mennyi hozzáértéssel, mennyi műgonddal, mennyi komolysággal és odaadással kell egy művészi alkotáshoz hozzáfogni. Természetesen, nem akarjuk a történelmi regényeket túlértékelni a mai valóságunkat ábrázoló és megjelenítő művek rovására, hisz mindezek minden művészi alkotásra vonatkoznak. Nemcsak a történelmi regényhez szükséges az alapos, tudományos kutatómunka, hanem éppen ilyen mértékben más tárgyú művekhez is. Ezért is példamutatás Majtényinek ez a műve. Mindezt összevetve megállapíthatjuk, hogy Majtényi regénye a jugoszláviai magyar irodalom egyik legnagyobb értéke, s a maga művészi eszközeivel nemcsak önismeretében gyarapítja népünket, hanem a korhoz való tudatos pozitív állásfoglalásával nagymértékben hozzájárul népünk további ideológiai neveléséhez is, a szocializmus művelt embertípusának kialakításához, aki népének történetét is jól és helyesen ismeri. Ez a mű ezenkívül ismét bizonyítja — mint minden komoly irodalmi, vagy általában kulturális eseményünk, hogy az új Jugoszláviában a magyar irodalom nem mesterségesen kitenyésztett művirág, hanem élő, állandóan fejlődő, állandóan gazdagodó, jövőt ígérő büszkesége nemcsak a jugoszláviai magyarságnak, hanem egész hazánknak is.

Szobotica, 1952. március 31.

J u h á s z G é z a

Játék a kastélyban

(Bemutató a Magyar Népszínházban)

Azt mondják, hogy Molnár Ferenc a színpadi mesterség kitűnő ismerője, aki nemcsak a színpad és drámairodalom belső követelményeivel van tisztában, hanem az úgynevezett színházi légkör varázseréjével is: azzal, amit a világot jelentő deszka a közönség számára két-három órán keresztül jelent egy-egy színmű bemutatója vagy sorozatos előadás alkalmával. Ennek folytán természetesen tudja azt is, hogy milyen eszközökkel lehet hatni a színházi közönségre, hogy jelenlétének és tetszésének élénk megnyilatkozásából a darab további éltető ereje serkenjen. Francia mesterek tanítványa — ahogy Incze Sándorék könyvényű, mit sem követelő polgári kritikája hirdette —, kitűnő tanítványa, aki a »szellemes«, »szórakoztató«, »kacagtató«, de mégsem a burleszkig ereszkedő. Vigjátékirásban kiérdemelte magának a mesteri oklevelet, mert jól ellátta a francia színpadi szerzők mesterfogásait, főleg abban a leleményességben, hogy egy jelentéktelen fabulából szinte három órára terjedő lüktető játékot tud elővarázsolni vagy a kevésbé sikerült esetekben színpadi gyakorlattal »kicsikarni«. Persze ennek első lépése mindig az, hogy a szerző legyen tisztában az időszerű (?) — itt Molnár Ferenc korára gondolunk, a századfordulóra és az utána következő két évtizedre —, szóval az időszerű francia, vagy ha úgy tetszik, nyugati dramaturgia követelményeivel és ezeknek megfelelően építi föl a darabjait. De amint hogy a századforduló modern francia vígjátékiróitól (Gerald, Deval, Fardou, Jules Romains, Savoir) igen távol álltak, sőt teljesen ismeretlenek voltak a darab eszmei követelményei a társadalombírálat terén vagy akár egy kávéskanányi pedagógiai tartalom a gondtalan szórakoztatásra való törekvés kellős közepén, így Molnár Ferenc sem igen kapaszkodott az ilyen tartalom felé, talán azért, mert nem akarta »megterhelni« darabját ilyesmivel, ennél sokkal »szellemesebbnek« és »célszerűbbnek« tartotta az úgynevezett merész »újszerűséget«, amikor a szerző bátran és ügyesen szembehelyezkedik a színházi sablónnal, elfordul a klasszikus követelményektől, — ez esetben a franciák neveltje Moliéretől, Scribetől —, művét anekdotának nevezi azzal, hogy valamelyest színpadi műfajon kívül helyezze és Sheridan módjára szóba elegyedhessen a közönséggel, amikor úgy érzi, hogy (nem a mondanivalója, hanem) a közönségben fölgerjesztett hangulat ezt a bizalmas közvetlenséget megengedi és elfogadja.

A dramaturgiai követelmények kapcsán a modern angol vígjáték-irodalom atyja Bernard Shaw egy helyen azt mondja önmagáról: »Moliére és én sokban hasonlítunk egymáshoz«, mert mindketten támadjuk a pedánsokat, de a »közönséget megnevetetni a bolond is tudja, én meg Moliére pedig nevelni akarunk«.

Engedjünk meg Molnár Ferencnek annyit, hogy nevelő szándék benne is van, mert ha nem lenne, akkor még a szellemes fabulában sem találta volna meg színművének belső egyensúlyát, amit olyan finoman nyújtott tálcán a kezünkbe s élénk, akár a lakáj a nyolcfogásos francia reggelit Turai színpad! szerzőnek, az anekdóta voltaképpen főszereplőjének.

A darab cselekménye egy ötletre épült. A kastély egyik vékony fala mögött, a szomszédos szobában egy primadonna »majdnem megcsalja« a nálánál jóval fiatalabb és kispolgárian naiv, hiszékeny vőlegényét, a zeneszerzőt. Vagy fogalmazzuk meg Shaw módjára: kispolgári dekadenciába merült művészelet a két háború között, amelyben a formakeresés ürügyén a dramaturgiai keretek pusztaság lebontása a cél. Erre törekszik a szerző, erre törekszenek az általa életrekellett hősök a színpadon és a jól kihasznált technikai fogások és igazán eleven dialógusok alapján ennek a törekvésnek a hangulatába kerül (akarva, nem akarva) maga a közönség is. Molnár Ferenc Geraldtyval és Salakrouval együtt jóval a függöny fölgördülése előtt tisztában van a színházi élet ama ismert szabályával, hogy a világot jelentő deszkán nem az író az egyedüli alkotója a művének. Főleg műve azonnali sikerének nem. Hozzájárul ehhez sok minden, mindennek előtt maga a közönség is. Ha a közönség jól fogadja, akkor nincs semmi baj: akkor talált, s a tollhegyre vett téma földolgozásában helyesen választotta meg az utat. Érdemes vele foglalkozni és a közönséget vele foglalkoztatni (?). Ha nem, akkor egykönnyen úgy járhat, mint Petőfi a »Tigris és hiénával«, hogy a jólsikerült Shakespeare fordítások után — amikor már azt hitte, hogy ő maga is tud darabot írni — nem vetett számot az akkori közönség ízlésével, mi több, még a színpadi követelményekkel sem, hanem fölrugott mindent és olyan eszközökkel dolgozott, amelyek nem tudták kölcsönözni a darab tartalom-forma egységét. Molnár Ferencre nem lehet ezeket a megállapításokat és irodalomtörténeti vagy színháztörténeti eseteket alkalmazni, mert ő igazán otthon van a színpadon és a tartalom-forma egységének látszatát, ha nem másban, hát a dramaturgiai fogásokban meglesi s csupán egyetlen követelménnyel lép elő, hogy ezeket találja meg, fedezze föl és a darab színpadi fölépítésében minél leleményesebben érvényesítse a rendező is, mint a mű harmadik alkotója.

Hát mi hogy állunk ezzel a követelménnyel? Kinek a kezébe került a szövegkönyv, és mit tudott kihozni a háromfelvonásos »anekdótából«, amely egyáltalán nem nevezhető adomázásnak, ahogy a szerző a kastélyi játék hangulatában megjelelte művét, — hanem egyszerűen vigjátéknak.

Mamuzsich Istvánnak ez a második darabja, amellyel — mint rendező — a Magyar Népszínház színpadán a közönség elé lép. Mindjárt, előre megmondjuk: kétségtelen, hogy Strindberg nagy követelményekkel állt elő, sokkal nagyobbakkal, mint amilyenekre a szöveg néma sorai mögött Mamuzsich ráta!t, — itt azonban hozzá és szerepköréhez jóval könnyebb feladatot kapott, csak ki kellett nyúlania érte, hogy a színpadon eleven valósággá változzék. Ha a könnyű szórakoztatás és a nevetetés a cél, mindjárt könnyebb a feladat is: a reális elemeket realisan, a teátrálisakat pedig teátrálisan fölhasználni (az egyéni elgondolás és érvényesítés annyi merészségével, amennyit a szerző megenged és megkíván (!) a darab színpadravitelében) úgy, hogy könnyen érezhetővé váljék benne a komikum, és a néző kacagás közben tekintse valószínűnek azt is, ami voltaképpen valószínűtlen dolog. Itt természetesen vigyáznia kell a rendezőnek arra, hogy még az expozícióban sem elegendőek a pusztaság dialógusok, a beszélgetés mellett — ha elmés és mégha tartal-

masabb is, mint Molnár Ferencé —, szükség van a cselekmény lüktetésére, hogy a jelenetek ne merevedjenek állóképpé, mint Mamuzsich első fölvonása. A szilárd szerkezet nyomaira a második és a harmadik fölvonásban bukkant, itt már igyekezett is érvényesíteni — mondhatni sikerrel is — a jellemrajzok kibontása helyett a szerző által megkövetelt anekdótázás hangulatát. A darab cselekménye világosabban kibontakozik, él, lüktet és azután néhány alak megformálásában és egy-egy mulatságos jelenetben magával is ragad. A »Játék a kastélyban« színpadra vite'lenél a rendezői érdem az, hogy a darab gyér cselekménye ellenére is elég mozgalmas életet adott (ez a megállapítás persze, mint fennebb említettem, a második és a harmadik fölvonásra vonatkozik), a dialógusok elevensége érdeklődést kelt a nézőben (kivéve az expozíciót) és ha nem keresünk benne sehol sem »magasságokat és mélységeket«, amint erre a rendező már maga figyelmeztet, hogy ne keressünk, akkor csakugyan némi meglepéssel távozhatnánk a nézőtérről... De maradjunk csak a »harmadik« szerzőnél! Mik azok a fogyatékoságok, amelyek elég kirívóan érezhetőek és azt az érzetet támasztották föl bennünk még a hálás mosoly őszinte vonásai mögött is, hogy a rendező egy-két dologgal adós maradt.

Mindenekelőtt a szereposztásra gondolunk, mert a darab belső fölépítésében és menetében ez az első követelmény s ez lett vo'na leginkább a rendező segítségére és, hogy a mozgalmasabb cselekményt nélkülöző első felvonásban fokozatos exponálását a darab akár anekdótikus élcelődéseivel is mozgalmasabban és hangulatosabban építse ki. Így három szerep: Turai, Ádám és a titkár sokkal többet hozott vo'na, ha Garay, Szilágyi és mondjuk Fejes kezébe kerül. A képzelet üde szárnyalása és a mozgalmas játékosság helyett így egyszerű, szimpla tolmácsolás igyekezetével találkozunk, ami azt az érzést keltette föl bennünk, hogy Mamuzsich a szerző által föladott rendezői problémák egyénénnyát nemcsak hogy nem oldotta meg, de meg sem találta a darabban. E megjegyzés az imént említett három alak megformálására, beállítása vonatkozik — egyrészt, másrészt pedig az »anekdótázásba« belevezett a darab szerzőjének a véleménye, gondolata, önkritikája, a helyenként mókás képek mögé rejtett értelem, amelyben a rendező jól tudja ugyan, hogy öngúny lappang, de az ő rendezői megfogalmazásában szelíd élcelődésnél többre nem futotta.

A rendezői föladatak illetően megoldása mellett a színészi alakítások is sokhelyütt adósak maradtak azzal, amit tőlük vártunk. A kastélyban zajló játék központi alakja és a cselekmény mozgató ereje Turai színpadi szerző, aki egy kicsit Molnár Ferenc is (amennyit már megengedhetett magának), elég sok mondanivalót hord magában és sokrétű emberi alak, akinek kibontásához a hűséges színészi tolmácsoláson túl több rendezői fantázia, hitelesebb jellemrajz és változatosabb művészi megfogalmazás szükséges. Szabó János egysíkú volt, nem aknáztá ki kellőképpen a szerep által nyújtott lehetőségeket, jóllehet Annie és Almády alakja mellett, sőt, inkább előtte, ez hordja magában a legtöbb mondanivalót. Az olykor túl leegyszerűsített, szinte kispolgári közömbösségbe süppedő szövegmondással nem tudott elég meggyőző lenni abban, hogy elhitesse ve'lünk a színpadi szerző egyéni problémáinak értékeit, humanizmusát és még kevésbé azt, hogy Turai még mint Sardou tanítványa is messzebbre néz a színpadon, mint a romantikus és szürrealista franciák, tudja, hogy a vígjáték célja az egyén (ha nem is a társadalom) emberi ferdeségeinek, fonákságainak hű festése és a társadalombírálaton keresztül az oktató szándék. Szabó János Turai-ja be-

szélt erről, főleg a harmadik fölvonásban, de minket nem győzött meg, hogy ezt mind tulajdonképpen az ő korosodó élettapasztalatából mondja és amit mond, annak emberi hitele van.

A társzszerző Gál csupán annyiban kapcsolódik bele a játékba, amennyiben a nagy jelenetek szellemes és talpraesett beszélő partnere. Ennél sokkal többet nem a szerző, sem a rendező nem bíz rá s az így kapott szöveggel maga S á n t h a Sándor is megelégedett. Tőle majd minden darabjánál többet kaptunk, mint amennyit vártunk s most is úgy voltunk a várakozásban, de amit Sántha ezúttal nyújtott, ha életes alak is volt és színészi teljesítménynek nevezhető, nem volt az a molnárferenci figura, akit a szerző elgondolt és ellenpólusnak Turai mellé állított. Sántha föl tudja venni a kapcsolatot partnereivel még a röpké epizódok hídján is, mert művészi gyakorlata erre még régen képessé tette őt, de hiányzott belőle a sokrétűség, jelen esetben az olykor kissé háttérbe szorított társ-szerzőnél azok a jellemvonások, amelyek a saját karikatúrájának megraj-zolását vetítik elének.

A színpadi szerzők meghitt társaságának harmadik alakja Ádám, a zeneszerző, aki a két prózai szerző művének a zenéjét szerzi, fiatal, intim barát, csöndes hangulataiba mélyedő művész, akit a szerelem való-sággal lekapott a lábáról, »fülig szerelmes« valóban, s ezért pusztá ábrándozásaival nem sok vizet zavar a színpadon. Sokszor mintha jelen sem lenne s nem is órála lenne szó, annyira lefog'alja a főtölyben rátelepedő érdekte'len morfondírozás. Godányi Zoltán — minden bizonyval részben az elvétett rendezői utasítás alapján is — ilyennek képzelte Ádám zeneszerző szerelmét és ilyennek is igyekezett megfogalmazni. Mindjárt megmondjuk: bárholnan is ered az elvétel, ez az alak túl pasz-szivra sikerült s játék híján nem tudta magából kivetíteni az amúgy is franciásan szűkre szabott cselekményt benne rejtett magvát. A szerző itt a naiv, hiszékeny alkotó művész álarcá mögé nem éppen tehetetlen gyereket rejtett, hanem az érzel'mek frissen adódó iskolájában szenvedő embert. Igen, embert, de ez a molnárferenci, vagy ha úgy tetszik, sardoui maszk mögött él, csak Godányi elmulasztotta azt időnként bátor kézzel föllibbenteni, hogy nekünk is bepillantásra adjon lehetőséget.

A darab egyik legjobban megrajzolt alakja kétségtelenül Annie, a primadonna. Nagyvilági művésznő, akit mind a művészet, mind maga a társada'lni élet a saját alkotó részeivel, embereivel, alakjaival és szö-vevényeivel annyiban érdekel csupán, amennyiben kelléke és kedves kiegészítője tud lenni az ő öncélú magánéletének. Ilyen kokett a sze-relme is, akár a fal mögött, akár a fal előtt, Priamosz és Tizba szerelme párhuzamosan említve épp szarkazmusnak jó, hogy még jobban kiraj-zolja előttünk csa'fa szemgödreit és hamis színekkel festett arcvonásait. Élete játék és minden, ami körülötte zajlik, számára csak játékot je-lent, amit a szerző vagy a rendező kezébe ad. F e r e n c z y Ibolyát már régen nem láttuk ilyen színes, mozgalmas művészi teljesítménnyel szin-padon. Amikor a »fal« mögül, a szomszédos szobából remekül konstu-ált pongyolájában a közönség elé lépett, egészen új levegőt hozott ma-gával, amelyből valósággal áradt a Beaumarchais-i üdeség. Arca, szeme, tekintete, hangja, minden porcikája élt: művészi játékából kiérezttük, hogy lám, a mozdulatok a legrejtettebb érzelmeket is ki tudják fejezni, sokszor jobban és szemléltetőbben, mint maga a hangsúly. Ferenczy Ibolya mindvégig játszott: ügylátszik őt folszabadította a rendező a szerző által kissé hevenyészve, franciás könnyedséggel odakanyarított műfaj-megjelölése és kötöttsége alól, hogy itt nem vígjátékról, hanem anekdotázásról van szó. Ferenczy igenis Beaumarchais-e vígjáték-alakot

és életet hozott. Keresztüláradt rajta a darab egész cselekménye, még a legrejtettebb gondolat is, amit a szerző egy-egy jelentéktelen mondat vagy alak mögött takart. Ezen a színházi estén igazi művészi élményt az ő alakítása nyújtott. Kiegészíthetjük belőle a darab címét is: játék az életben. Annie Ferenczy Ibolya primadonnája ilyennek érzékeltette minden emberi megnyilatkozásában, és amikor a nézőtérén helyet foglaltunk, valahogy mi is ilyennek képzeltük azt, amit ma Molnár Ferenc színműirodalmából fölszínre hozhatunk.

A másik hasonló jelentékeny alak itt Almádié, az öregedő bonviváné. Ha azt kérdezzük, hogy a férfi szerepek közül melyik a legplasztikusabb és melyik ad legteljesebb képet a kor életéből, akkor gondolkodás nélkül Almádira kell mutatnunk. A molnárfrenci keretben föltárt képen, mint társadalmi életéről adott kompozíción ez a legszatirikusabb szín, egy csöppet se jelentéktelen alak, de még jelentékenyebbé teszi a rendezői beállítás: Mamuzsich István itt önmagát állította be a saját magára kiosztott szerepben. Amit a szerző fölfed a vígjátéki álarc mögött, azt megleli és bátor kézzel rajzolja Mamuzsich is. Hangban, színben és mozgásban egyetemes képpé forrott az élet a groteszk alak majd minden rezdülésében, s örömmel láttuk, hogy majdnem éppen úgy, ahogy a szövegkönyv nyomán mi is elképzeltük. Mamuzsich élt a képzelet szabadságával, Almádi rendkívül összetett és érdekes alakját nemcsak kívülről, de belülről is megközelítette. Ahol karikírozott, a legtöbb helyen sikerült is megtartania a mértéket s nem esett — legalábbis föltűnően nem — abba a csalóka hibába, hogy a saját külön élvezetére önmagának játsszon. Ezzel természetesen fokozta az öregedő bonviván alakjának hitelességét is.

A színműirodalom nem egy alkalommal tárt már elébünk példát, hogy az epizód szerep — akár az életben is — fölé a főszereppel. Gondoljunk csak Tiborcsra! Most a lakáj szerepéről van szó, amelynek rendkívüli fontosságát talán maga a rendező is a legmegfelelőbb módon fedezte föl, s megérezte, hogy itt, ennél a látszólag igen kicsiny föladatnál kemény követelménnyel találja magát szemben. A lakáj a maga passzív visszavonultságában, csöndességében és néma tűnődéseiben ennek a körülötte zajló világnak a megfigyelője, mindama fonákság, amit maga körül lát és tapasztal az emberek életében egy életszemléletet szül benne, amely őt, mint elnyomottat, kizsákmányoltat eltaposni bármikor, de fölemelni soha nem tudja. Kiszolgálja a fölötte lebegő uralkodó osztályt, de tudatában van annak, hogy kiket szolgál ki és ez a tudat öntudattá, osztályöntudattá élesedve olykor — ha csak egy-egy pillanatra is —, a kastélyban játszadozók fölé emeli őt. Virág Mihály művészi arcképét így, ilyen őszintén és nyíltan eddig nem ismertük. Öröm volt látni, hogy egy röpké szerepben egy fiatal erő, a Népszínház tán legfiatalabb — helyesebben legfrissebb gárdájához tartozó — színésze ilyen jó munkával lepett meg bennünket. Finom, halk, diszkrét árnyék volt ott, ahol kellett, hangsúly és bíráló ott, ahol érezte, hogy locusog a társadalmi mocsár. Mondhatjuk: Virág Mihály azt hozta ki ebből a szerepből, ami benne állandó érték, ami minden jelenetben és minden időben (így ma is) meg tudja ragadni az embert. És még valamit: ő játékaival épp annyit el tudott érni a színpadon, amennyit más színész az ábrázolóáshoz hozzáadott szövegmondással tud csak elérni. A játékot hozzáhangolta a szöveghez, a szöveget a játékhoz, kis jeleneteiben példát állított a többiek elé.

Közel sem mondhatunk hasonló megállapításokat Forgács J.-ről, aki a titkár megszemélyesítője volt. Játékában nem emelt ki semmit, helyenként a megteremtett színpadi atmoszférát sem igen tudta elérni, mintha nem élte volna át teljesen a szerepben rejlő emberi alakrajzot. Példaadó lehet előtte Virág.

A díszletekről, a darab kiállításáról és egész színpadraviteléről nem mondhatunk semmi rendkívülit. A Magyar Népszínház művészi színvonala minél inkább fejlődik, annál jobban és fokozottabban növeli a színházlátogató közönség és a bírálat igényét is. Ma már rég nem azt kapjuk színpadáról, amit esztendők során megszoktunk. Ha visszagondolunk a látott bemutatókra, a belső öröm íratja velünk e sorokat: a fővárosi színvonal az, amelyhez közel jár az együttes. Bátran kimondtuk a bírálat hangján az elismerést: jó törekvést láttunk a Macchiavelli bemutatón, de mi a törekvés mellett az eredményt is nézzük. Amíg Garaynál az eredmény is szembeszökő volt, addig itt a törekvés csak törekvés maradt. Művészeink, rendezőink közül igen sokan mind a mai napig nincsenek tisztában azzal, hogy a művészi föladat vállalásánál bátrabban kell hozzányúlni a megoldások eszközeihez és nem szabad riadozni a gondolatok és művészi elképzelések szabadabb és merészebb kibontásától.

Molnár Ferenc anekdótájának bemutatóján ennyi, amit kaptunk. A komoly dicséret hangja az említett fogyatékok mellett csak a szándékot illeti meg, a becsületes színészi szándékot, mert a sokat emlegetett, hívogatott és ígéretett művészi színvonal most megint valahol a mélyben, a bizonytalanság homályában maradt. Hívjuk előre, hogy a darab további előadásain — érés után — ne legyen többé lappangó, kitapogatásra váró valami, hanem az alkotóművész bátor kézvonásainak az eredménye.

L. E.

A vajdasági Magyar Irodalmi Társaság tanácskozása

A Magyar Irodalmi Társaság újvidéki tagjai tanácskozást tartottak, hogy megvitassák azokat az irányelveket, amelyek Szerbia Kommunista Pártja Központi Vezetőségének legutóbbi teljes ülésén a kultúrát és művészetet illetően kifejezésre jutottak. Bora Drenovác ugyanis beszámolójában rámutatott arra, hogy irodalmunkban és művészetünkben bizonyos kedvetlen jelenségek ütötték fel a fejüket és a vajdasági Magyar Irodalmi Társaság megvitatta, vajjon fellelhetők-e a dekadens irányzat jelenségei a vajdasági magyar irodalomban és művészetben is. Altalánosságban megállapították a felszólalók, hogy a vajdasági magyar irodalomban nincsenek súlyos tévelygések, de egyik-másik író a multba fordul, s ez azt a látszatot kelti, mintha valóságunktól menekülne. Alapjában véve nincs szó menekülésről, mert ezek az íróink is mai szemmel és a mai élet le-
szüreléseinek át tükrözik vissza a multat, és az egészen természetes, hogy a mult irodalmilag kiérleltében bukkan fel írásaikban, mint a mai valóság.

Megállapították azt is, hogy ezt a vitát most kellett megrendezni, mert most ért meg a hatása annak, hogy megszabadultunk a szovjet-orosz irodalom merevségeitől és a napi politika irodalmi visszatükrözésétől is és felszabadultan bontakozhat ki írásainkban mindaz, ami az író művészetén át tárja elénk az életet. Bizonyos kispolgári je-

lenségeket kétségtelenül hoztak magukkal az írók a multból és ezeket kiirtani egyelőre nem lehet, de határozott hangú és erélyes bírálattal elősegíthető, hogy az írók levetkőzzék ezeket a jelenségeket és az olvasók helyesen értékeljék az írásokat, s általában a művészi megnyilatkozásokat. Többen azt a nézetüket juttatták kifejezésre, hogy nem elégedhetünk meg irodalmi bírálatokkal és nem korlátozódhat a bírálat kizárólag esztétikára, mert a kritika ma már nem irodalmi, hanem úgyszólván politikai probléma. Amikor zűrzavar van, akkor már nem irodalmi kérdésekről, hanem az életfelfogás és életszemlélet kérdéseiről van szó. A fogalmak tisztázását az elvszerű bírálatok akkor is elősegítik, ha nem irodalmi jellegűek, mert ezek a bírálatok pontosan megmutathatják, mennyire tükrözi vissza némi jelenség az áramlatokat és irányzatokat. A mű mint bizonyos jelenségek hordozója kerül a nyilvánosság elé és így nem lehet elszigetelten művészeti szempontból tekinteni sem a jelenségekre, sem a művekre. Világnézeti téren, az életszemlélet kérdéseiben nem lehet szó azokról az engedményekről, amelyeket a munkaszótály tesz a parasztsággal és a kispolgári tömegekkel kötött szövetségében és a bírálat hivatott arra, hogy a káros jelenségekre rámutasson.

Káros jelenségnek nyilvánították és a kispolgári szellem megnyilatkozását látták írók és mű-

vészek sértődő magatartásában, visszahúzódásában, mert ezzel elzárkóznak az elől, hogy a maguk művészetét az összesség szemszögéből ítéljék meg és beleillesszék a teljes életfolyamat keretébe. A bírálat végeredményben nemcsak az írónak szól, hanem arra való, hogy a széles rétegek figyelmét felhívja az irodalmi és művészi alkotásokra és kellő értékelésben mutassa be ezeket.

Jellemző jelenség — szögezték le a vitában — hogy a tömeg még mindig idegenül tekint irodalmunkra, sőt kultúrmunkásaink és tanügyi munkásaink is közömbösek, nem érdeklődnek az irodalom iránt, és így természetesen nem is nevelhetik ifjúságunkat az irodalom és művészet szeretetére, megbecsülésére. Az irodalmi társaság feladata, hogy népszerűsítő előadásokkal, irodalmi estekkel felkeltse az érdeklődést, közelebb vigye a tömegekhez az irodalmat, a kiadvállalatnak viszont nem szabad visszariadnia attól sem, hogy magvas tartalommal ponyvairodalmi külsőben segítse elő az írások népszerűsítését és terjedését. Több oldalról felhívták már az írók figyelmét arra, hogy falvaink rohamos átalakulása egyike a legérdekesebb jelenségeknek. Az átalakulás annyira gyors, hogy bizonyos tünetek már eltűnőben vannak. Ezeknek a visszatükrözése

hiányzik irodalmunkból, mint ahogyan általában egyáltalán nincs terepjáró az íróink között, és nem járnak ki a falusi tömegek közé. Van még mindig bizonyos elfordulás, félnek a szólamtól, noha a valóság művészi ábrázolása nem szólam, csak élethű visszatükrözés. Szabadságot kellene az íróinkat, hogy menjenek ki a terepre, gyűjtsék az élményeket, forrjanak egybe a falusi tömegekkel és írjanak a falu számára. Erre kell mozgósítani íróinkat és ez feltétlenül elősegíti, hogy az olvasók tábora messzemenően megnövekedjék. Célszerű lenne pályázatokat kiírni azokra a műfajokra, amelyek majdnem teljesen hiányoznak irodalmunkból, noha legalkalmasabbak arra, hogy íróink és széles rétegeink között megteremtsek a szorosabb kapcsolatot. Az Irodalmi Társaság elnöksége magára vállalta a feladatot, hogy rövidesen javaslatot tesz pályázatok kiírására a népszerű irodalmi műfajokban.

Vita folyt a műsorpolitika kérdéseiről is. Leszögezték, hogy ma már nem lehet a régi eszközökkel egyszerűen eltanácsolni együtteseket attól, hogy egyik-másik darabot előadják. Ennek az a következménye, hogy össze-vissza mindent játszanak műkedvelő együtteseink. A bírálat hivatott arra, hogy erélyesen beavatkozzék és a káros jelenségekre rámutasson.

Könyv a vajdasági magyar népi táncokról

Érdekes könyvet rendeztek sajtó alá: Debelják Margit és Ilijin Milića Vajdasági magyar népi táncok című könyve. A táncoknak ez a két kiváló szakértője éveken át falukutató munkát végzett, hogy a magyar táncokat legtisztábban és minden jellegzetességével megőrző öt magyar faluban: Gomboson, Doroszlón, Kupuszinán, Horgoson és Vojlovicán összegyűjtse és feljegyezze a magyar népi táncokat.

A könyv két nyelven készült, szerb és magyar nyelven jelenik meg. Szándékában nem tudományos, gyűjtői inkább azt vállalták, hogy gyakorlatilag tájékoztatnak a magyar népi táncokról és lehetővé teszik az országszerte működő táncsoportoknak, hogy sajátos vajdasági magyar népi táncukat is műsorukba iktassák. A többszáz oldalas, fényképfelvételekkel és rajzokkal gazdagon illusztrált könyv nemcsak a különféle táncok leírását tartalmazza, hanem a táncok elemzésével alkalmat nyújt arra is, hogy a táncokat jól és pontosan megtanulják azok is, akik egyáltalán nem ismerik a magyar népi táncok elemeit.

A táncok példátlan gazdag változata vonul fel ebben a könyvben. Mert számos vajdasági magyar faluban még mindig él a népi hagyomány, és ha a népi viselet már nem is mindenütt élő, nem tartozik többé a falu színéhez, a táncokban megőrizték a tiszta stílust és nagy változatosságot. Néhol pedig még a népművészet és a népzene, a népviselet és a szép népi szokások értékes kincsei is fellelhetők.

A szerzők a könyv bevezetőjében megmagyarázzák, hogy a vajdasági népi táncsoportok ünnepi játékaik nemcsak a sok szépséget tarták fel, hanem a hibákra is felhívták a figyelmet. A legsúlyosabb hiba az, hogy a népi hagyományokat már feladó falvakban és városokban a táncsoportok nem az igazi népi táncokat tanulják meg, hanem stilizált táncokat lejtnek, amelyek lassanként már elemeikben is elvesztik kapcsolatukat a népi táncokkal. Ennek a stílustalanságnak akar végetvetni ez a könyv, legalább a magyar népi táncok terén és kézikönyvet ad a táncsoportok kezébe.

A táncokhoz feljegyezték azokat a dallamokat is, amelyekkel a táncokat kísérik, s közlik a dalok szövegét is. A dallamok azonban nagyrészt arra vallanak, hogy nem népi zenészek, hanem divatokat követő falusi zenészek kísérik a táncokat és a falusi tudatba megannyi nótát csempészték be. A nép persze átalakította ezeket a dallamokat, kiküszöbölte belőlük a magyar népdalokkal összeférhetetlen elemeket és a maga kedvesen naív, egyszerűbb szövegeivel énekli a nótákat. A dallamok közül tehát csak néhány népi eredetű, de a közölt szövegek mind azok.

Azokról a falvakról, amelyekben a táncokat feljegyezték, Herceg János, az ismert író mond néhány szót, ismerteti a falvakat és azt is, hogyan adódott, hogy ezek a falvak még ma is őrzik ezeket a népi kincseket, amelyek a legtöbb faluban már kivesztek. A magyar népzénéről és a lejegyzett dallamok-

ról Sulhóf József nyújt tájékoztatást és a magyar népviselet szépségeit Bona Júlia írja le. A könyvet B. Szabó György művészi rajzai díszítik.

A könyv két nyelven, szerbül és magyarul jelenik meg, teljesen azonos szöveggel. Ezzel alkalmat nyújt arra is, hogy a magyar tömegek megismerjék és megszeressék a vajdasági magyar népi táncokat s ne csak a csárdást tekintsék magyar táncnak, hanem azt a szinte megszámlálhatatlan változatát is, amelyekkel az értékes hagyományokat őrző falusi nép még kedvét tölti. De alkalmat nyújt a könyv arra is, hogy a szerb, horvát és a többi néptestvéreink is megismerjék és megtanulják a magyar táncokat. E táncok megannyi emléket őrzik a régi kedvteléseknek, amikor a jobbágysorsban élő elnyomott nép dacát, »eb ura fakós« jókedvét táncmozdulatokban fe-

jezte ki vagy amikor a legényeket tizenhat évre vitték el katonának és ittás tombolásukban vállalták csak ezt a teljes elszakadást otthonról, környezetétől, mindentől, amihez addig életük fűződött. Egy darabja a tánc az iratlan népi történelemnek és ezért értékesek ezek a feljegyzések a falu gyors városiasodásában lassanként eltűnő táncokról.

A feljegyzések 1948-ban történtek. Azóta máris észrevehetőek a változások, hiszen a tánc nemcsak hagyományokat őriz, hanem új behatásokat is kifejez. S ezek az új hatások, már az együttélő, új élet-szemléletre nevelődő népek kölcsönhatásai, egy egészséges folyamat jelenségei életünkben. A könyv a tegnap egy kincsét őrzi meg s éppen azzal, hogy két nyelven jelenik meg, elősegíti, hogy ez az egészséges folyamat a népművészet egyik ágában fokozottan érvényesüljön.

TARTALOM

Dobrica Tyoszcics: Majd megvirrad már (Regényrészlet)	— — —	189
Majtényi Mihály: Költő az örök idegenség bélyegével	— — —	199
Zákány Antal: Fönt és alant (Vers-részlet)	— — —	207
Munk Artur: A csodakávé (Elbeszélés)	— — —	211
Debreczeni József: A legbájosabb magyar lángelme	— — —	220
Csiplics Bogdán: Délibáb (Vers)	— — —	223
Szirmai Károly: Tyúkanyó (Elbeszélés)	— — —	225
Pennavin Olga: A mesék és nóták nyomában	— — —	203

B í r á l a t

Juhász Géza: A történelmi regény néhány kérdéséről az »Élő vizzel» kapcsolatban	— — — — —	237
--	-----------	-----

S z í n h á z

L. E.: Játék a kastélyban	— — — — —	246
---------------------------	-----------	-----

J e g y z e t e k

A vajdasági Magyar Irodalmi Társaság tanácskozása	— — — —	252
Könyv a vajdasági magyar népi táncokról	— — — —	254

K é p e k

Címlapképünk: Hangya András rajza		
Oláh Sándor rajza	— — — — —	198
Hangya András rajza	— — — — —	210
Oláh Sándor illusztráció-terve	— — — — —	219
Hangya András rajza	— — — — —	224
Gy. Iszakov rajza	— — — — —	236

Szerkesztőség és kiadóhivatal: Noviszád, Njegoseva u. 2/I. Telefon: 20—63.

Kiadja a Testvériség-Egység könyvkiadóvállalat

Előfizetési díj: Egy évre 420 D, fél évre 210 D, egyes szám 40 D.

Postatakarékszám 300-904.870. Lapzárta minden hó 10-én

Kéziratokat nem őrizünk meg és nem adunk vissza

»Budutynoszt« nyomdavállalat, Noviszád